

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİK KALKINMA VE BÜYÜME BİLİM DALI**

**NEOLİBERALİZMİN KALKINMA SÖYLEMİ VE YOKSULLUKLA
MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ: ÖRNEK ÜLKE
DENEYİMLERİ VE TÜRKİYE**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Emel HASPOLAT**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Özge AYNAGÖZ ÇAKMAK**

Ankara- 2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİK KALKINMA VE BÜYÜME BİLİM DALI**

**NEOLİBERALİZMİN KALKINMA SÖYLEMİ VE YOKSULLUKLA
MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ: ÖRNEK ÜLKE
DENEYİMLERİ VE TÜRKİYE**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Emel HASPOLAT**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Özge AYNAGÖZ ÇAKMAK**

Ankara- 2010

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,
Emel HASPOLAT tarafından hazırlanan "NEOLİBERALİZMİN KALKINMA
SÖYLEMİ VE YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO
KREDİ: ÖRNEK ÜLKE DENEYİMLERİ VE TÜRKİYE" başlıklı bu çalışma,
10.02.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı
bulunarak jürimiz tarafından İKTİSAT Anabilim Dalı EKONOMİK KALKINMA
VE BÜYÜME Bilimdalı' nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Mustafa ALTINTAŞ (BAŞKAN)

Üye
Doç. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Özge AYNAGÖZ ÇAKMAK (DANIŞMAN)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	iv
TABLolar.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE KALKINMA SÖYLEMİ

A. TARİHSEL SÜREÇ VE NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ.....	4
B. NEOLİBERALİZM KURAMI.....	20
1. Klasik Liberalizm.....	21
2. Sosyal Liberalizm.....	23
3. Neoliberalizm (Yeni Liberalizm).....	26
4. Neoliberalizmin Kuramsal Temelleri.....	27
C. NEOLİBERALİZM KURAMINDA DEVLET AYGITI.....	32
D. NEOLİBERALİZM KURAMININ KALKINMA SÖYLEMİ.....	37
1. Kalkınma Olgusu.....	37
2. Kalkınma İktisadının Dönüşüm Süreci ve Neoliberalizm Kuramının Kalkınma Söylemi.....	39
E. NEOLİBERALİZM VE YOKSULLUK	41
1. Yoksullukla İlgili Terminoloji.....	41
2. Yoksulluk Tanımları.....	43
a. Mutlak Yoksulluk.....	43
b. Göreli Yoksulluk.....	43
c. Öznel - Subjektif Yoksulluk.....	44
d. Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk.....	44
3. Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Konusunda Farklı Bakış Açıları.....	45
4. Neoliberal Yapısal Uyum Politikaları Sonrasında Günümüzde Yoksulluk.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ ve MİKRO KREDİDE ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI

A. YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ.....	52
1. Yoksulluk Merkezli Kalkınma Stratejisi ve Mikro Kredi Modeli.....	53
a. Mikro Finansman Kuruluş Modelleri.....	54
(1) Birlik Modeli.....	54
(2) Garanti Sağlayan Kuruluş Modeli.....	55
(3)Topluluk Bankası Modeli.....	55
(4) Kooperatif Modeli.....	55
(5) Kredi Birlikleri Modeli.....	55
(6) Grameen Tipi Kuruluş Modeli.....	55
(7) Grup Modeli.....	56
(8) Bireysel Model.....	56
(9) Aracı Kuruluş Modeli.....	56
(10) Sivil Toplum Örgütü Modeli.....	56
(11) Grup Baskısı Modeli.....	56
(12) Rosca (Rotating Savings And Credit Associations)	
Döner Tasarruf ve Kredi Birlikleri Modeli.....	57
(13) Küçük İşyeri Modeli.....	57
(14) Köy Bankacılığı Modeli.....	57
b. Mikro Kredi Sisteminin Kuramsal Çerçevesi (Grameen Bank Modeli).....	58
c. Mikro Kredi Sistemi (Grameen Model)nin Tarihsel Gelişimi.....	63
B.MİKRO KREDİ ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI.....	67
1. Bangladeş.....	67
a. Bangladeş'te Sivil Toplum Örgütleri'nin (STÖ) Ortaya Çıkış Süreci.....	67
b. Mikro Kredi Modelinin Bangladeş'teki Uygulaması.....	69
c. Bangladeş'te Mikro Kredi Üzerine Yapılan Saha Araştırmaları ve Sonuçları.....	74

2. Hindistan.....	79
a. Hindistan' da Sivil Toplum Örgütleri' nin (STÖ) Ortaya Çıkış Süreci.....	79
b. Mikro Kredi Modelinin Hindistan' daki Uygulaması.....	81
c. Hindistan' da Mikro Kredi Üzerine Yapılan Saha Araştırmaları ve Sonuçları.....	84
C. MİKRO KREDİ MODELİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN YOKSULLUK PROFİLİ, YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI VE MİKRO KREDİ UYGULAMASI

A. TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI.....	96
B. TÜRKİYE'NİN YOKSULLUK PROFİLİ.....	100
C. TÜRKİYE'DE SOSYAL DEVLETİN GELİŞİMİ, SOSYAL POLİTİKA ve YOKSULLUKLA MÜCADELE UYGULAMALARI.....	106
D. TÜRKİYE'DE MİKRO KREDİ VE ÖRNEK UYGULAMALAR.....	114
1. Türkiye'de Mikro Kredi Veren Başlıca Sivil Toplum Örgütleri.....	115
a. Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı (KEDV).....	115
b. Türkiye İsrarı Önleme Vakfı (TİSVA) ve Türk Grameen Mikro Kredi Projesi.....	117
c. Toplum Gönüllüleri Vakfı.....	127
2. Türkiye' de Dağıtılan Mikro Kredi Miktarının Dağıtılan Mesleki Kredi Miktarlarıyla Karşılaştırılması.....	128
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	134
TÜRKÇE ÖZET.....	149
ABSTRACT.....	151

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ASA: Association of Social Advancement- Sosyal Gelişme Derneği

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Üst Kurulu

BM: Birleşmiş Milletler

BRAC: Bangladesh Rural Advancement Committee-Bangladeş Kırsal Gelişme Komitesi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DB: Dünya Bankası

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade-Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF: International Money Fund-Uluslararası Para Fonu

KEDV: Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı

MFI: Micro Financial Institutions-Mikro Kredi Kuruluşları

NABARD: National Bank for Agriculture and Rural Development-Tarım ve Kırsal Kalkınma Ulusal Bankası

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OPEC: Organization Of The Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

SRAP: Sosyal Riski Azaltma Projesi

SYDTF: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STÖ: Sivil Toplum Örgütü

TGMP: Türk Grameen Mikro Kredi Projesi

TİSVA: Türkiye İsrarı Önleme Vakfı

TOG: Toplum Gönüllüleri Vakfı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNCTAD: United Nations Conference On Trade And Development-Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNDP: United Nations Development Programme-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLolar VE ŐEKİLLER

Tablo 1: İşgücü Durumu (şubat 2009)

Tablo 2: Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları, 2002-2007

Tablo 3: İstihdam Alanlarına Göre Fert Yoksulluk Oranları

Tablo 4: Türkiye’de Ortalama Ücret Geliri ve Asgari Temel Tüketim Harcaması (Cari Fiyatlarla, TL)

Tablo 5: TGMP Tarafından Ocak-Mayıs 2009 Arasında Dağıtılan Mikrokredi Miktarları (Bin TL) ve Kredi Kullanan Kiő Sayısı

GİRİŞ

1976 yılında Bangladeş'te Çittagong Üniversitesi Kırsal Ekonomi Programı Başkanı Profesör Muhammed Yunus tarafından kırsal kesimde yaşayan yoksul insanlara gelir getirici faaliyetlerde bulunabilmeleri için kredi sağlama amacıyla başlatılan mikro kredi modeli, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından sonra az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yoksullukla mücadelede yeni bir yöntem olarak sunulmuş ve dünya çapında kabul görmüştür. Mikro kredi modeli, yoksul insanların içinde bulundukları durumdan kurtulmaları için gerekli olan ve geleneksel ticari bankalardan maddi teminat gösteremedikleri için sağlayamadıkları kredi fırsatlarının sağlanması durumunda, sahip oldukları girişimci ruhu ortaya çıkarabilecekleri fikrine dayanmaktadır.

Bangladeş'te uygulanmaya başlayan mikro kredi modeli, Çad, Uganda, Kenya, Nijerya, Sudan gibi aşırı yoksulluğun yaşandığı geri kalmış ülkeler; Çin, Meksika, Arjantin, Türkiye gibi yükselen piyasalar olarak değerlendirilen ülkeler; ABD, Fransa, Hollanda, Norveç gibi ileri sanayileşmiş ülkeler olmak üzere bugün dünyanın 175 ülkesinde yoksullukla mücadele yöntemi olarak farklı boyutlarda uygulanır hale gelmiştir.

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren dünya çapında yaşanan ekonomik krizler sonrasında egemen iktisadi görüş haline gelerek Keynesyen uygulamaların yerini alan neoliberalizmin kalkınma, yoksulluk ve gelir dağılımı konularına getirdiği yeni bakış açısı, mikro kredi modelinin yükselişine ortam hazırlamıştır. Keynesçi refah devleti modelinde, sosyalist bakış açısının eşitsizliklerin toplumsal yapıdan kaynaklandığı görüşü tam olarak karşılık bulmasa da bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların devlet tarafından geliştirilmesi düşüncesi mevcuttur. Neoliberalizmde ise toplumda var olan eşitsizliklerin serbest piyasa düzeninde kaçınılmaz olduğu, devletin bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak adına sağlayacağı sosyal hizmetlerin ya da harcamaların piyasanın sağlıklı

işleyişine darbe vuracağı dile getirilmektedir. Neoliberalizmin dünya çapında yaygınlık kazanmasıyla birlikte devletin eşitsizliklere müdahale etme görevi ortadan kalkmış, yoksulların girişimci ruhlarını devreye sokarak içinde bulundukları yoksulluktan ancak kendi çabalarıyla kurtulabilecekleri dile getirilmeye başlanmıştır. Kalkınma ve yoksulluk gibi konularda tüm sorumluluğu devletten alarak bireylerin kendisine yükleyen mikro kredi modeli, neoliberal politikalar uygulayan hükümetlerden de büyük destek görmüştür.

Mikro kredi modelinin fikir babası olan Muhammed Yunus da, Grameen Bank'ın uygulamaya koyduğu mikro kredi projesinin kişisel ekonomik kalkınmayı hedeflemekte olduğunu dile getirerek yoksulluk ve yoksullukla mücadele konusunda bu tarz bir yaklaşımın, bireysel sorumluluğun ön planda tutulduğu neoliberalizmin yoksulluğa ve kalkınmaya dair bakış açısıyla ne kadar örtüştüğünü göstermektedir.

Yoksullukla mücadelede yeni ve etkin bir model olarak sunulan mikro kredi modelinin Türkiye' de de son zamanlarda yaygınlık kazanmaya başlaması, konunun Türkiye açısından değerlendirilmesi düşüncesini doğurmuş ve bu doğrultuda üç bölümden oluşan bir çalışma hazırlanmıştır. "Neoliberalizm ve Kalkınma Söylemi" başlığını taşıyan bu bölümde öncelikle neoliberalizmin ortaya çıkışına kadarki tarihsel süreç ve neoliberalizmin kuramsal temelleri ele alınmış, neoliberalizmin kalkınma ve yoksulluk anlayışı dile getirilerek günümüzde neoliberal ekonomi politikaları sonrasındaki mevcut yoksulluk profiline yer verilmiştir.

"Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro Kredi ve Mikro Kredide Örnek Ülke Uygulamaları" başlığını taşıyan ikinci bölümde, öncelikle genel olarak mikro finansman modelleri tanıtılmış, daha sonra mikro kredi sisteminin kuramsal temelleri açıklanarak modelin tarihsel gelişimine değinilmiştir. Mikro kredinin doğduğu ülke olan Bangladeş'teki ve yaygın olarak uygulandığı Hindistan'daki durum, yapılmış olan saha çalışmalarından

faydalanılarak ortaya konulmaya çalışıldıktan sonra mikro kredi modeline genel olarak yöneltilen eleştiriler aktarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü, “Türkiye’ nin Yoksulluk Profili, Yoksullukla Mücadele Politikaları ve Mikro Kredi Uygulaması” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar uygulanan ekonomi politikalarına değinildikten sonra Türkiye’nin yoksulluk profili ortaya konulmuştur. Daha sonra Türkiye’de sosyal devletin gelişimi, uygulanan sosyal politikalar ve yoksullukla mücadele uygulamaları aktarılıp yeni bir yoksullukla mücadele yöntemi olan mikro kredi uygulamasına geçilmiştir. Son olarak Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Türkiye İsrarı Önleme Vakfı ve Toplum Gönüllüleri Vakfı’nın hayata geçirdikleri mikro kredi projeleri tanıtılmıştır.

Günümüzde yoksullukla mücadelenin etkin yöntemlerinden biri olarak sunulan mikro kredinin pilot proje olarak başlayıp günümüzde giderek yaygınlaştığı Türkiye’de, Türkçe kaynak sıkıntısının yaşandığı görülmüş ve bu doğrultuda literatür taramasına dayalı bir çalışma yürütülerek öncelikle mikro kredinin dünyadaki uygulamalarına yer verilmiş daha sonra da Türkiye’deki gelişimi irdelenmiştir. Sonuç bölümünde ise mikro kredi sistemine yöneltilen eleştiriler, uygulama aksaklıkları ve günümüzde yoksulluğun geldiği boyutun büyüklüğü dikkate alınarak mikro kredinin Türkiye için yoksullukla mücadele konusunda başarılı bir yöntem olup olamayacağı tartışılmıştır.

I. BÖLÜM : NEOLİBERALİZM VE KALKINMA SÖYLEMİ

A. TARİHSEL SÜREÇ VE NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ

1960'lı yıllarda başlayan ve 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren dünya çapında yaşanan ekonomik krizlerle sonuçlanan süreç, iktisat yazarlarının ve politika yapımcıların mevcut söylemlerini değiştirmelerine neden olmuş ve kapitalizmin yaşadığı kriz yenilenen ekonomi politikaları ile aşılmaya çalışılmıştır. Keynesyen refah devleti modelinin altın yıllarını yaşadığı 1950 ve 1960'lı yılların sonrasında ortaya çıkan ve düşünsel temelleri 1930-1940'lı yıllara dayanan neoliberal iktisat uygulamalarının iktisat yazınında ve ulusal iktisat politikalarında egemen hale gelmesine yol açan bu süreci açıklamak için kendisinden önce gelen dönemi doğru şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

I. Sanayi Devrimi, 18. yy'da buhar makinesinin üretim sürecine dahil olmasıyla başlamış ve İngiltere'ye büyük bir sermaye birikimi sağlama olanağı sağlamıştı. II. Sanayi Devrimi ise içten patlamalı motorların icadı ve sanayi üretimine dahil edilmesi ile ortaya çıkmış ve kitlesel tüketime yönelik üretim sürecini başlatmıştı. İngiltere I. Sanayi Devrimi sırasında hegemon devlet olarak üstünlüğünü korurken II. Sanayi Devrimi'nde Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) küresel rekabette yerlerini almışlardı. 1905 yılında Çarlık Rusyası' na karşı üstünlük sağlayan Japonya da bu sürece dahil olacağına işaretlerini vermekteydi.¹ I. Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan İngiltere, teknolojik atılımın verdiği gücü, dünya çapında elde ettiği sömürge topraklarından sağladığı ucuz hammadde ve sınırsız emek faktörüyle destekleyerek uluslararası ortamda karşılaştırılamayacak bir konuma yükselmişti. Bu durumun aksine II. Sanayi Devrimi'nde, daha önce de bahsedildiği üzere, diğer devletler egemenlik kurma amacıyla İngiltere'nin rakipleri olarak ortaya çıkmışlardı.

¹ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 27,28.

Söz konusu devletler arasında sanayi üretimi, dış ticaret, kar oranları v.s alanlarda rekabet yaşanırken kapitalist sistemin içine düştüğü ekonomik krizler (1870 ve 1929) bir yandan kapitalizmi tehdit ederken diğer yandan ekonomik yaşama devlet müdahalesini gerekli kıldı. Uluslararası bir altın standardı sisteminin oluşturulmasıyla kriz atlatıldı ve bu kriz, liberal düşünürler arasında devlet müdahalesinin toplumsal ve ekonomik eşitliği sağlamak için gerekli olduğu anlayışının yaygınlaşmasına neden oldu. I. ve II. Dünya Savaşları sonucunda yaşanan toplumsal ve ekonomik çöküntüler ile 1930'ların dünya ekonomik krizi ve savaş sonrasında yaşanan faşizm tecrübeleri, ekonomik yaşama devlet müdahalesi gerektiği anlayışını daha da güçlendirdi. Bu süreçte devlet, toplumda bireyin refahının sağlanmasında ve geliştirilmesinde etkin politikaların üreticisi ve uygulayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeler Keynesci refah devleti modeline* geçiş için gerekli ortamı da hazırlamıştır. Keynes'le başlayan refah devleti süreci Beveridge Planı doğrultusunda geliştirilmiş olan Bretton Woods sistemi ile uluslararası düzeyde kabul görmüş, 1950'li ve 1960'lı yıllarda altın yıllarını yaşamıştır.² 19. yy.'da liberal düşünürlerin etkisiyle ekonomik yaşamda çok küçük bir devletin varlığı savunulurken 20. yy'ın ikinci yarısında ekonomide giderek büyüyen bir devlet varlığı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Devletin dengeleyici bir

² Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısılcında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004, s.4.

* *Refah devleti konusunda Asa Briggs'in yaptığı tanım: "Refah devleti, piyasa kuvvetlerinin oyununu en azından üç yönde değiştirmek amacıyla örgütlü gücün (siyaset ve idare aracılığıyla) bilinçli olarak kullanıldığı bir devlettir: Birincisi, yaptığı işin ya da sahip olduğu malın mülkün piyasa değerine bakılmaksızın bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlayarak; ikincisi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık ya da işsizlik gibi "toplumsal belirsizlikler" in kapsamını daraltarak; üçüncüsü, toplumsal ya da sınıfsal konuma göre hiçbir ayırım yapmaksızın, üzerinde mutabık kalınmış sosyal hizmet çeşitleriyle ilgili en iyi standartların bütün yurttaşlara sunulmasını sağlayarak. Susanne MacGroger, "Refah Devleti ve Neoliberalizm", **Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 238.*

unsur olarak ekonomik yaşama dahil olması gerektiği giderek desteklenen bir düşünce haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar ABD, Kanada, Avrupa ve Japonya gibi merkez ülkeler açısından sürekli teknolojik gelişmenin yaşandığı, ekonomik büyüme açısından yüksek rakamlara ulaşıldığı, söz konusu ülkelerin vatandaşları açısından alım gücünde artışın yaşandığı, başta sağlık ve emeklilik hizmetleri olmak üzere refah sisteminin geliştiği ve düşük işsizlik oranlarının yaşandığı bir dönem olarak tanımlanabilir.³ II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bu dönemde ABD hiç kuşkusuz 19. yy.'da İngiltere'nin sahip olduğu dünya liderliği koltuğuna çoktan oturmuştur.

ABD'nin liderlik koltuğuna nasıl oturduğu sorusunu açıklamak için öncelikle bu ülkenin II. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında ele geçirdiği fırsatlara değinmekte fayda vardır. ABD, savaşı en az zararı görüp en çok yararı sağlayan ülke olarak atlattı. 1930'lu yıllarda hala Büyük Depresyon'un yıkıntılarını tam olarak düzeltememişken, savaşın silah sanayinde sağladığı gelişme ve bu gelişmenin her türlü yatırım-tüketim malı sanayine getirdiği canlılık sayesinde ekonomisini hızla toparlamayı başardı. Savaştan önce İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İtalya her biri farklı çizgilerde ABD'den bağımsız hareket etme yeteneğine sahipken, savaş bu ülkeleri yıkıma götürdü ve ABD'yi savaş sonrasında tek güç merkezi haline getirdi.⁴

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başta ABD olmak üzere merkez ülkelerin büyümesi, bazen "karma ekonomi" olarak da adlandırılan, reel ekonomiyi merkezine yerleştirmiş bir kalkınma modelinin uygulanmasının doğrudan sonucuydu. Devletin güçlü müdahalesi sayesinde faiz oranları ve temettü akışları düşük oluyor, böylece karlar reel sektör şirketlerinde kalıyor ve

³ Gerard Dumenil ve Dominique Levy, " Neoliberal (Karşı) Devrim", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s.25.

⁴ Kazgan, **a.g.e.**, s. 29,30.

üretimi artırmaya yönelik sabit sermaye yatırımlarında kullanılıyordu.⁵ II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan 25 yıllık süreç (1945-1970), ekonomik faaliyetlerin belirlenmesinde Keynesçiliğin hakim paradigma olduğu bir dönemdi. Modern para politikası (faiz oranlarının denetlenmesi) ve maliye politikası (hükümet harcamalarıyla vergilerin denetlenmesi) araçları bu dönemde geliştirilip uygulamaya konuldu.⁶ Bu yolla devletin ekonomik faaliyetlere müdahil olması, üretim sürecinde karların artırılmasına olanak tanıdığı için sermayedarlar tarafından tepkiyle karşılanmıyor, aksine destekleniyordu. Yapılan analizlerde devlet, önemli bir ekonomik aktör olarak genel çerçeveye dahil ediliyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasında sermayenin devletle sağladığı uzlaşmanın bir benzeri emek cephesiyle de sağlanmıştı. Sermaye, ücretli emeğin gelirlerinde yaşanan reel yükselmeye karşı çıkmıyor, reel ücretlerdeki bu artışı kitlesel üretim süreçlerinin gerekli kıldığı kitlesel tüketim talebinin oluşması için bir araç olarak değerlendiriyordu. İşçi verimliliğinde meydana gelen artış, ücretlerdeki artışın üzerinde olduğu sürece söz konusu uzlaşma, işçi sınıfının gelir payında sermaye aleyhine herhangi bir gerilemeyi gerektirmiyordu.⁷ İşçi ücretlerindeki artış, sermayedarların kar oranlarını düşürebilecek seviyeye yükselmediği sürece sistem tarafından kabul edilebilirdi. Ücretlerdeki artışlar bir taraftan işçi sınıfı arasında sermayeye karşı yaşanacak tepkileri azaltırken, diğer taraftan kitlesel üretime ivme sağlayan kitlesel tüketim talebini artırarak iki farklı süreçle sermayedarlar için fırsata dönüşüyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem siyasi hem de ekonomik liderlik koltuğuna oturan ABD, bu konumdan aldığı güçle serbest piyasa

⁵ Dumenil ve Levy, **a. g. m.**, s.35.

⁶ Thomas I. Palley, "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", **Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s.44.

⁷ Erinç Yeldan, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", **Praksis**, 2002, (Erişim)<http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Praksis-2002.pdf> ,7 Aralık 2008, s. 2, 3.

ekonomisinin kendi koşullarıyla uygulanmasını istiyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında eski sömürge topraklarının bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte bu ülkelerin hangi kampta yer alacakları önemli bir gündem konusu haline geldi. Bu dönemde dünya ekonomisi bir taraftan ABD önderliğinde oluşturulan GATT (General Agreement on Tariffs and Trade- Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması) ve Batı Avrupa'da savaşın yıkıntısını yaşayan altı ülkenin kurdukları Gümrük Birliği (GB) çevresinde serbest ticarete doğru adım atan ülkeler açısından, diğer taraftan da merkezi planlama çerçevesinde ekonomilerini düzenleyen Doğu Bloku ülkeleri açısından iyiye gidiyordu. Devletin ekonomik yaşama müdahil olmasıyla finansal piyasaların denetim altında tutulması, ulusal hükümetlere oluşturacakları ekonomi politikalarında güçlü olma ve ekonomiyi geliştirmeye ilişkin politikaları rahatça uygulama olanağı verdi; döviz fiyatları ve faiz hadleri denetim altında tutuldu ve göreceli istikrarını korudu. Reel faiz hadlerinin göreceli düşüklüğü yatırımları her ülkede canlı tuttu. Her ülkede üretim kesimi, finans kesimine ve rant ekonomisine göre ön planda tutuldu. Kaynaklar finans kesiminden ziyade üretime yönlendirildi.⁸

Ekonomik göstergelerin yansıttığı olumlu gelişme güçlü bir iyimserlik eğilimi yarattı. Nitekim bu eğilimin verdiği güvenle ekonomide yaşanacak depresyonların bundan sonra, Keynesci ekonomi politikaları sayesinde aşılabileceği ve yine aynı politika araçları sayesinde kapitalizme yöneltilen en önemli eleştirinin, yani işsizliğin ve konjonktür dalgalarının tarihe karışacağına inanıldı; yaratılan olumlu şartların süreceği kanısı yayıldı.⁹ Nitekim Keynesyen ekonomi anlayışında devlet, tam istihdamı sağlamak üzere ekonomiye müdahale etmeli, bu konuda da para politikasından ziyade daha etkin olan maliye politikasını tercih etmeliydi. Kamu sektörü harcamalarıyla özel sektörün oluşturduğu efektif talep eksikliğini telafi etmeliydi. Kamu harcamaları, talebi olumsuz etkilememek için vergiyle finanse edilmemeliydi. Keynes, devletin ekonomiye müdahalesini özel sektörü canlandırmak için

⁸ Kazgan, a. g. e., s.91.

⁹ Kazgan, a. g. e., s.92.

önermekteydi, dolayısıyla devlet harcamaları özel sektörün yatırım alanlarına yönelmemeli, klasik devlet hizmetlerindeki harcamaların artırılması gerekmekteydi. Keynes'in sunduğu bu politika önermeleri, savaş sonrası koşulların yarattığı ortamın gereksinimlerine çok iyi uyan bir kuram olarak ortaya çıktı. Savaş sonrasının yeniden inşa koşullarında ve uluslararası ticari ilişkilerin savaş öncesine göre çok fazla arttığı bir ortamda Marshall Yardımı gibi tipik bir Keynesyen uygulama da haliyle çok başarılı oldu.¹⁰

1930'lu yıllar boyunca etkileri yaşanan Büyük Bunalım sonucu serbest piyasa ekonomisinin çökmesi, yüksek oranlı işsizlik ve yoksulluğun ABD ve Avrupa'da yayılması ve savaş sonrasında Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanması sonucu ortaya çıkan 'sosyal devlet' anlayışı 1970'li yılların ortasına kadar güçlenerek devam etti. 19. yüzyılda deneyimlenen vahşi kapitalizm denetim altında tutuldu; piyasa ekonomisi yanında merkezi planlama ile gelişmekte olan ülkelerin de kalkınmasına destek verildi; sermaye hareketleri, her biçimiyle kontrol altına alındı, finans kesimi her zaman üretimin gerisinde geldi. Sermayenin finansal faaliyetlerden değil üretken yatırımlar yoluyla kar etmesi sağlandı.¹¹ Yoksullar, içinde bulundukları koşullar nedeniyle başarısız oldukları yönünde bir suçlamaya maruz kalmadan sadece vatandaşlık bağlarının verdiği bir hakla devletten en temel gereksinimlerinin karşılanmasını talep edebilmekteydiler. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal devlet-refah devleti anlayışının gelişimi önceki dönemin yardımseverlik mantığı üzerine kurulan yoksulluk yardımının aksine vatandaşlık nosyonu üzerine dayandırılmıştı. Refah devleti kavramı dar anlamda kaynakların devlet tarafından transfer edilmesi olarak tanımlanırken asıl mantık, eşitsiz toplumun en zayıf üyelerinin sömürüden korunmasını sağlamaktı.¹²

¹⁰ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998, s.36.

¹¹ Kazgan, **a. g. e.**, s. 29, 30, 31.

¹² Yvenne Hartman, "In Bed With The Enemy: Some Ideas On The Connections Between Neoliberalism And The Welfare State, **Current Sociology**, Cilt:53(1), Ocak 2005, s.62.

Ancak ekonomik göstergelere yansıyan olumlu tablo sürerken bir yandan da bu dönemin sonunu getirecek olumsuz öğeler birikmekteydi. 1950 ve 1960'lı yıllarda yaşanan "altın çağ" , 1970'lerden itibaren ortaya çıkan iktisadi ve siyasi sorunlarla sarsılmaya başladı. Dönemin lider ülkelerinin büyüme hızlarında ciddi düşüşler yaşanmaya başlandı. Vietnam Savaşı nedeniyle ABD'nin verdiği dış açıklar dışarıda büyük dolar birikimine yol açmış, sürekli altın kaybı doların sabit altın fiyatına (bir ons altın=35 dolar) güveni sarsmış, dolar diğer paralar karşısında sürekli değer kaybeder duruma gelmişti. Bu sarsıntı Bretton Woods Para sistemi'nin çökmesiyle doruk noktasına ulaştı. (Ağustos 1971). OPEC'in (Organization Of The Petroleum Exporting Countries) (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) petrol fiyatını 1973 sonunda dört kat artırması sonucu petrol ithal eden ülkeler büyük bir durgunluk yaşamaya başladılar. Durgunluk, fiyat artışlarıyla birlikte yaşandığı için dünya stagfasyona girmişti. Dünya yapısal bir kriz yaşamaktaydı. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış borç patlaması da bu dönemde ortaya çıktı ¹³ . Büyüme oranları başta ABD ve İngiltere olmak üzere hem merkez ülkelerde hem de çevre ülkelerde azalıyor, işsizlik dalgası yayılıyor ve enflasyon giderek artıyordu. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Keynesyen yaklaşım tamamen etkisini yitirmiş bulunuyordu ve mevcut krize çözüm üretmekten çok uzaktı.

Sermaye ulusal sınırlar içinde yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek karlara gerek duymaktaydı. Oysa yaşanan kriz ortamında kar oranları her geçen gün azalmaktaydı. Aynı zamanda sermayenin karlılığı, içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı. Bunalımdan çıkmanın iki yolu vardı; birincisi, yurt içindeki efektif talebin uyarılması ve sermaye birikimine bu yolla ivme kazandırılmasıydı. Ancak bu yöntem, emek gelirlerinin paylarının arttırılması ve bu yolla sermaye karlılığının azalması anlamına gelebileceğinden kabul edilemezdi. İkinci yol ise; sermayenin sabit sermaye yatırımlarından ziyade hızla finansal yatırım

¹³ Kazgan, a. g. e., s. 92,93.

alanlarına çekilmesi ve uluslararasılaşmasıydı.¹⁴ Yani sermayenin hareketliliği önündeki engellerin derhal kaldırılması gerekiyordu. Bu ortamda Keynesyen yaklaşımın kendi içinde bölünmeler yaşaması ve sorunlara çözüm yaratma konusunda başarısız olması neoliberalizmin ortaya çıkışına ortam hazırladı.

Bu noktada söz konusu dönemin kapitalizmin 19. yy boyunca içinde bulunduğu genel küreselleşme dalgasının bir devamı niteliğinde olduğu genel kabul gören bir açıklamadır. Dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisi, 18. yy'da Sanayi Devrimi'nin teknolojik gelişmelerini takiben, 1870-1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükmünü sürmüştür. I. ve II. Dünya Savaşları ve ulus devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen 1914-1970 ara döneminden sonra dünya ölçeğinde yeni bir küreselleşme dönemine girildiğini görmekteyiz.¹⁵

1970'li yılların sonunda yaşanan dönem, dünya tarihi açısından hem sosyal hem de ekonomik anlamda önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ABD, İngiltere ve Çin başta olmak üzere dünyanın bir çok ülkesinde ekonomi politikalarında büyük bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştı. 1979 yılının Temmuz ayında ABD Merkez Bankası (Federal Reserve) başkanı olan Paul Volcker, mevcut para politikasını büyük çapta değişikliğe uğratarak enflasyonla mücadeleyi amaç olarak belirledi. 1980 yılında ABD Başkanı seçilen Ronald Regan, ülke ekonomisini yeniden canlandırmak amacıyla neoliberal anlayış çerçevesinde işçi sınıfının gücünü kontrol altına alacak, sanayi ve tarım üzerindeki kısıtlayıcı düzenlemeleri kaldırarak ve finans gücünü hem ülke içinde hem de dünya çapında serbestleştirecek politikalar bütününe devreye soktu. Benzer şekilde 1979 yılının Mayıs ayında İngiltere'de iktidara gelen Margaret Thatcher, sendika

¹⁴ Yeldan, a. g. m., s. 2,3.

¹⁵ Yeldan, a. g. m., s.3.

gücünü kontrol altına almak ve uzun dönemli enflasyonist durgunluğa son vermek amacıyla harekete geçti. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise 1978 yılında Deng Şiaping komünizmle yönetilen ekonomi politikalarını serbestleştirmek yolunda ilk ciddi adımları attı. Volcker ve Thatcher tarafından uygulamaya konulan ekonomi politikaları neoliberalizm olarak adlandırılan doktrin tarafından şekillendiriliyor ve bu doktrin ekonomik düşüncenin ve hakim ekonomi yönetiminin rehber ilkesi haline getirilmek isteniyordu.¹⁶

1980'den sonra neoliberal politika fikirlerinin, gerek sanayileşmiş gerekse kalkınmakta olan ülkelerde yaygınlaşarak uygulandığına tanık olundu. Bu doğrultuda, sermaye hareketleri üzerindeki kontrol mekanizması azaltıldı, ticari koruma duvarları kaldırıldı, devlete ait kuruluşlar özelleştirildi, düzenleyici mevzuat yürürlükten kaldırıldı ve vergiler azaltıldı. Bu politikalar sonucunda devletin rolü sermaye kesimine nazaran azaldı; işçi sendikalarının etkisi hızla yıpratıldı; uzun süreli sosyal güvenlik harcamaları ve kamusal istihdam politikaları devre dışı bırakıldı. Devlet politikaları, ihracata dayalı sanayileşme yoluyla büyümeye ve coğrafi çatışmalardan ziyade ekonomik rekabet üzerine odaklanmaya başladı.¹⁷ Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı 1945-1980 dönemi ile karşılaştırıldığında bu dönem, iktisadi büyüme hızının önemli ölçüde düştüğü ve hem ülkeler arasındaki hem de her ülkenin kendi içindeki gelir eşitsizliklerinin giderek arttığı bir dönem oldu.¹⁸ Oysa neoliberal politikanın söylevinde ekonomik durgunluğun yürürlüğe sokulacak bu politika araçları sayesinde aşılacağı, dolayısıyla ekonomik büyümenin sağlanacağı dile getirilmekteydi.

1970'li yılların sonu ile 1980'li yılların başlangıcına denk gelen dönemi hem ekonomik hem de sosyal anlamda kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirmemize yol açacak kadar önemli değişikliklerin ortaya çıkmasını

¹⁶ David Harvey, **A Brief History Of Neoliberalism**, New York, Oxford University Press, 2005, s.1.

¹⁷ Joseph Nathan Cohen ve Miguel Angel Centeno, "Neoliberalism And Patterns Of Economic Performance", **The Annals Of The American Academy Of Political And Social Science 1980-2000**, 2006, s.35.

¹⁸ Palley, a. g. m., s.51.

sağlayan neoliberalizmin nasıl ve kimler tarafından başarıldığı sorusu ve cevabı oldukça önemlidir. Şili ve Arjantin gibi ülkelerde, geleneksel üst tabakaların destekleriyle 1970'lerde yaşanan ve işçi sınıfı arasında yaratılan tüm dayanışma olguları üzerinde acımasız baskılar yaratan askeri darbeler bu duruma yol açmıştır. Ancak neoliberal dönüşümün, İngiltere'de Thatcher ve ABD'de ise Reagan tarafından 1979'dan sonra seçimler yoluyla demokratik olarak gerçekleştirildiği düşüncesi yaygındır. Bu durum, seçimlerin kazanılmasını sağlayacak şekilde nüfusun büyük kısmında siyasi bir ortak görüşün, rızanın varlığını gerektirir. Gramsci'nin ortak duyu, (common sense) olarak adlandırdığı şey, bu rıza olgusuna zemin oluşturmaktadır. Ortak duyu, köklerini dini ve milli geleneklerden alan kültürel toplumsallaştırma pratiklerine dayanır. Dolayısıyla ortak duyu gerçekleri yansıtmak durumunda olmamakla birlikte; yanıltıcı, şaşırtıcı ya da kültürel önyargılar altında gerçek sorunları gizleyici olabilir.¹⁹ Ortak duyunun gerçek sorunları gizleyici ya da bu sorunlara doğru çözümleri bulmayı engelleyici şekilde toplumsal önyargılar tarafından şekillendirilmiş olması dışardan bakıldığında açıkça rahatsızlık verici olabilir.

Diğer taraftan neoliberal dönüşümü haklılaştıracak bu yeterli rızanın dünya çapında nasıl yaratıldığı sorusu önem kazanmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için kullanılan kanallar farklıydı. Küresel ölçekte ağa sahip şirket yönetimleri ve politikaları, üniversiteler ve akademik aktörler, medya, kiliseler ve profesyonel kuruluşlar gibi sivil toplumu oluşturan farklı yapılanmalar yoluyla ideolojik nüfuz hızla yayıldı. Think-tank'lerin yani düşünce kuruluşlarının oluşturulması, medyanın belli kesimlerinin ele geçirilmesi ve birçok entelektüelin neoliberal düşünce yönelimli konuşmaları neoliberalizmin özgürlüğü sağlamanın olmazsa olmaz koşulu olduğu yönünde bir fikir ortamının oluşmasına yol açtı. Bunun ötesinde devlet aygıtı, neoliberal dönüşümü yaşadığında kendi ikna gücünü neoliberalizmin

¹⁹ Harvey, a. g. e., s.39.

nüfuzunu yayma alanında kullanabilirdi. Thatcher ve Reagan'ın iktidara gelir gelmez en iyi yaptıkları faaliyet de bu oldu.²⁰

Neoliberal dönüşümün gerçekleştirilmesi bağlamında gelişmekte olan ülkeler açısından ortak rızadan daha etkili bir araç zaten mevcuttu. Bu ülkelerin 1970'lerle birlikte yaşadıkları ekonomik kriz ve bu krizin yıkıcı etkileri nedeniyle içine düştükleri borç batağı sonucunda, başta Uluslararası Para Fonu (International Money Fund-IMF) ile olmak üzere yaptıkları borç anlaşmalarında dayatılan koşulların bir parçası olarak, korumacılığın reddedilmesi zorunlu hale geldi. Kemer sıkma programlarının sınırları içerisinde politika üretmek zorunda olan politikacı ve bürokratlar yeniden bölüşüm projelerinden, fiyat sübvansiyonlarından, kamu sosyal harcamalarından ve yerel sanayinin korunmasından vazgeçmek zorunda kaldılar. Neoliberal doktrin temelinde ekonominin yeniden yapılandırılmasına razı oldular. Hükümetler, sübvansiyona ihtiyacı olan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinin gerekli olduğunu kabul etmek durumunda kaldılar ve bununla birlikte biriken borçlar nedeniyle kendilerini, dünya piyasasından ihracat yoluyla daha fazla pay almak zorunda hissettiler.²¹

Bu gelişmeler doğrultusunda 1980'lerin başından beri ticaretin ve doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi yönündeki eğilim, gelişmekte olan ülkelerin politika yapıcılarını derinden etkiledi. Uluslararası pazara ve rekabete açıklığın, bu ülkelerin ödemeler dengesi problemlerini çözeceği, büyüme oranlarını artıracığı ve sanayileşmiş ülkelere yakınlaşmayı sağlayacağı düşünülüyordu. Bu süreç boyunca gerçekten de olumlu gelişmeler yaşandı ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat rakamları dünya ortalamasından daha hızlı büyüdü ve nerdeyse dünya mal ticaretinin üçte biri seviyesine ulaştı. Daha da önemlisi, birçok gelişmekte olan ülke son yirmi yıl içinde dünya ticaretinde en hızlı artış gösteren ürünler arasında olan teknoloji yoğun ürün ihracatında başarı sağladı. Ancak genel çerçeve

²⁰ Harvey, a. g. e., s. 40.

²¹ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 30.

gelişmekte olan ülkeler lehine olumlu bir havanın ortaya çıktığına işaret etse de, daha yakından bir inceleme resmin çok daha farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu Asya'nın küresel ticari sisteme zaten yakından entegre olmuş, önemli bir sanayi temeline sahip sanayileşmekte olan birkaç ekonomisi dışında gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynak ve niteliksiz emek kullanımına dayalı ürünlerden oluşan ihracatları dünya piyasasında verimlilik artışı açısından sınırlı bir başarı şansına sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdiği teknoloji yoğun, yüksek katma değerli ihracatın dikkate değer miktarda genişlediğini gösteren istatistikler gerçekte yanıltıcıdır. Bu ülkeler aslında uluslararası üretim zincirinin düşük nitelikli aşamalarında yer almaktadırlar. Teknolojinin ve vasfın büyük kısmı bu ürünlerin ithal edilen girdilerindedir ve bunlar da gelişmiş ülkelerde üretilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin mamul mal ihracatındaki payları hızla genişlese de bu faaliyetten kazanılan gelirler açısından aynı gelişme yaşanmamaktadır. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan ve son yirmi yıllık süreci kapsayan bir karşılaştırma bazı endişelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu dönemde gelişmiş ülkeler, mamul mal ihracatında her ne kadar daha az pay sahibi olmaya başlasalar da dünya üretimindeki katma değer paylarını giderek artırmışlardır. Bunun aksine gelişmekte olan ülkeler mamul mal ihracatlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYİH) olan oranını hızla yükseltse de mamul mal üretimindeki katma değer miktarının GSYİH'ya olan oranında önemli bir yükselme olmamıştır.²² Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeleri bir bütün olarak ele alan bu tür istatistikler, neoliberal ekonomi politikalarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişimlerini olumlu etkilediği yönündeki inancı yansıtmaya açısından başarısız ve bunun da ötesinde yanıltıcıdır. Önemli bir sanayi temeline sahip olmadan, uluslararası pazara ve rekabete açıklık, rakamlar bazında bu ülkelerin dünya ihracat pazarından daha büyük pay almalarına yol açsa da, esas olarak ihracat ürünlerinde kullanılan ithal girdilerin teknolojik içeriğinin yüksek olması

²² Trade And Development Report 2002, United Nation Conference On Trade And Development, 2002, (Erişim) http://www.unctad.org/en/docs/tdr2002_en.pdf , 12 Aralık 2008, s. 4,5.

nedeniyle, bu ülkelere katma değer artışı olarak anlamlı bir katkıda bulunmayacağı açıktır.

Neoliberalizmin dünya çapındaki genel ilerleyişi, eşitsiz coğrafi gelişme mekanizması yoluyla harekete geçirildi. Daha önce de bahsedildiği gibi sanayileşmiş devletler ya da bölgeler, uygulamaya koydukları ekonomi politikalarını empoze ederek kendileri dışındaki herkese liderliklerini takip etmeleri konusunda baskı yaptılar. Birbirini izleyen teknik yenilikler bu devletleri (Japonya, Almanya, Tayvan, ABD ve Çin), bölgeleri (Silikon Vadisi, Bavyera, Bangalore ya da Botswana) ve hatta şehirleri (Boston, San Francisco, Şangay, Münih) sermaye birikiminin öncüleri haline getirdi. ABD ve İngiltere hiç şüphesiz bu sürecin öncüleriydiler.²³ Neoliberal ekonomi politikalarının devreye sokulmasıyla, lider ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını artırıp dünya piyasasında yeni bir canlılık ortamı yaşanacağı, diğer yandan da lider ülkelerin tavsiyeleri doğrultusunda hareket eden gelişmekte olan ülkelerin, içinde bulundukları borç sarmalından kurtularak yapacakları atılımla dünya üretiminde yüksek konumlara gelecekleri beklentisi yaygındı. Öngörüler bu yönde olsa da yaşanan gelişmeler bu politikalara umut bağlamanın çok da doğru bir hareket olmadığını ortaya koymuştur.

Nitekim 1970'lerin sonlarında yaşanan krizlere çözüm olarak gündeme gelen neoliberal ekonomi politikalarının hasta ekonomilere şifa olacağı yönündeki tüm beklentiye rağmen, ne İngiltere ne de ABD 1980'lerde yüksek seviyelerde ekonomik performans gösterdiler, ve neoliberalizmin beklentilerin aksine kriz ekonomilerine çıkış yolu olamayacağı görüldü. Enflasyon düşürüldü ve yatırım oranları azaldı, ancak bunlar yüksek işsizlik oranları pahasına yapıldı. (Reagan döneminde ABD'de ortalama % 7.5 ve Thatcher döneminde İngiltere'de ortalama % 10'dan fazla) Sosyal devlet olmanın gereği olarak devletin sosyal yardım ve altyapı yatırımlarına yaptığı harcamalarda neoliberal yönelimin etkisiyle yapılan kesintiler, birçok açıdan

²³ Harvey, a. g. e., s.87,88.

halkın hayat kalitesini azalttı. Sonuç; büyümenin azaldığı ve gelir eşitsizliğinin arttığı bir tablo olarak ortaya çıktı. 1980'lerin başında borç krizlerinin sonucu olarak neoliberalleştirme dalgasının ilk vurduğu yer olan Latin Amerika'da sonuç; nüfusun büyük kesimi için ekonomik durgunluk ve politik karmaşanın yaşandığı tamamıyla kaybedilmiş bir on yıl oldu.²⁴

Neoliberal ekonomik reformlar sonucunda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ticari alandaki bariyerler kaldırılarak ve uluslararası üretim ve ticaret için ucuz emek faktörü sağlayacak daha esnek bir işgücü yaratılarak uluslararası kapitalizm için daha verimli bir ortam yaratıldı. Bu durum, sermaye ve emek arasındaki gelir dağılımının giderek dengesiz şekilde kutuplaşmasına neden oldu. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, gerçek üretim sonucu kazanılan gelir sadece % 2 oranında artarken bu oran sermaye gelirleri bakımından % 59 olarak gerçekleşti. Küresel çağda emek faktörü daha ucuz ve daha bol bulunur hale gelmişken sermaye faktörü kıt ve daha pahalı hale geldi. Bu durum yoksullarla zenginlerin dünyası arasındaki ayrılığı gün geçtikçe keskinleştirdi.²⁵

İktidara geldikleri andan itibaren neoliberal politikaların uygulamacısı olan Thatcher ve Reagan, devlet müdahalesini arka plana itmek ve serbest piyasa mekanizmasını sağlamlaştırmak için güçlü devleti kullandılar. Bu, neoliberal dönüşümün, bir önceki dönemin Keynesci ve kalkınmacı devlet geleneğinden geri adım atılmasına dayanan ilk aşamasıydı. Bu doğrultuda emek piyasası devlet güvencesi altındaki düzenlemelerden arındırılacak, emek daha esnek hale getirilerek sermaye kesimi karşısındaki gücü azaltılacaktı. Devletin yönetme hakkı, piyasanın siyasi kısıtlardan zarar görmesine izin verilmeyecek şekilde yeniden düzenlenecekti. Devlet

²⁴ Harvey, **a. g. e.**, s. 88.

²⁵ Şemsa Özar, "The Neo-Liberal Paradigm And Small Enterprises: Accumulation By Dispossession: The Case Of Turkey", **Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery**, Editör: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan, Nova Science Publishers, 2007, s. 248

sermayenin karlılığını artırması yönünde üzerine düşen görevleri gerçekleştirmekle meşgul olmalıydı.²⁶

Bu yönelimin bir diğer sonucu olarak, devletin harcama kalemlerinde yapılan kesintiler nedeniyle halkın sosyal kazanımları giderek tırpanlandı. Doğal olarak hiçbir ülkede dönüşüm sorunsuz ve hızlı bir şekilde yaşanmadı. Thatcher İngiltere’de, sosyal meskenleri ve kamu kuruluşlarını özelleştirmeyi başarabilirken, ulusal sağlık sistemi ve kamusal eğitim gibi esas kamusal hizmetler büyük ölçüde bu değişimden muaf kaldılar. ABD’de ise 1960’ların Keynesyen uygulamaları, zaten hiçbir zaman Avrupa’daki sosyal demokrat devletlerin başarısına yakın olmamıştı. Bu yüzden Reagan’a yönelik muhalefet değişimin niteliğinden dolayı daha yumuşak oldu. Reagan bu dönemde Soğuk Savaş’la yoğun şekilde meşguldü ve seçimde başarılı olmasını sağlayan çoğunluğa fayda sağlayacak bir askeri yarış başlattı. (askeri Keynesyenizm). Bu davranış neoliberal teoriye kesinlikle uygun olmasa da federal açıkların artması, sosyal programların kesilmesi (neoliberal bir hedef olarak) için uygun bir özür sağlamış oldu.²⁷

Neoliberalizmin 1990’larda başlayan ikinci evresi, ilkinin aksine devletin arka plana itilmesinin ötesinde, yeni politikaların öne çıkarılması gerektiğini dile getirmekteydi. Neoliberalizmin olumsuz aşamasının sınırlarına gelindiğinde daha olumlu bir politika gerekli hale geldi. ABD’de Clinton, İngiltere’de ise Blair yönetimlerinin Üçüncü Yol adlandırmasıyla ortaya çıkan bu yaklaşım; neoliberal projenin kendi içinde aşamalı bir dönüşüm yaşayarak toplumsal bakımdan müdahaleci ve iyileştirici bir biçim almasıydı. Finansal serbestleştirme ve dünya çapında piyasa mantığının yayılması artık yeterli kabul edilmiyordu. Neoliberal projenin sosyal güvenlik reformu, ceza politikası, kentsel dönüşüm gibi konular vasıtasıyla toplumsal alana nüfuz etmesi gerekiyordu. Devletin geri püskürtülmesi artık yeterli değildi;

²⁶ Ronaldo Munck, “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 110, 111.

²⁷ Harvey, **a. g. e.**, s. 87-88

göçmenler, tek ebeveynli aileler, tutuklular ve sapkınlar ya da toplumsal bakımdan dışlanmışlar, denetim altına alınarak neoliberal siyasi gündemin çıkarları doğrultusunda düzenlenmeleri gerekiyordu. İşte bu görev devlete düşmekteydi.²⁸

Neoliberalizmin ikinci evresinde yaşanan gelişmeler sonucunda devreye sokulan politikalar, 1990'ların ortasında "Washington Uzlaşması" adı altında bir araya geldi. Washington Uzlaşması, ekonomi politikalarında reforma giden ülkeler için John Williamson'un 1989 yılında on maddede özetlediği politika önerilerine verilen isimdi. Söz konusu on kural mali disiplin, vergi reformu, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, finansal serbestleşme, tek ve rekabetçi döviz kuru uygulaması, ticaretin serbestleşmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına getirilen engellerin kaldırılması, özelleştirme, piyasaya girişin ve rekabetin yeniden düzenlenmesi ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını içermekteydi. Bu politika önerisi uluslararası kredi kuruluşlarının politikalarını da etkilemiş ve özellikle, 1980'den sonra IMF istikrar paketlerinin finansal serbestleşme koşullarını içeren yapısının 1990'lı yıllarda da devam etmesini sağlamıştır.²⁹ Clinton ve Blair, hem kendi ülkelerinde hem de dünya çapında bu politikaların uygulanması ve neoliberalizmin rolünü pekiştirme konusunda en büyük görevi yaptılar. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) 1995 yılında oluşturulması kurumsal yapılanmanın en yüksek noktası oldu. DTÖ, küresel ekonominin etkileşimi için neoliberal standartları ve kuralları bir program dahilinde ortaya koydu. Örgütün ilk hedefi, dünyanın olabildiğince büyük kısmını engellenmemiş sermaye akışına açmaktır; çünkü bu ABD'nin olduğu kadar Avrupa ve Japonya'nın da finansal güç kapasitelerinin temeliydi.³⁰

Washington Uzlaşması olarak adlandırılan politikaların uygulanması sonucunda gelişmekte olan ülkeler teker teker ulusal kambiyo rejimlerini

²⁸ Munck, **a. g. m.**, s. 110, 111.

²⁹ Alkan Soyak, "Yapısal Uyum Programları Ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı 8, Kasım 2004, s. 37.

³⁰ Harvey, **a. g. e.**, s. 93.

serbestleştirmeye başladılar ve bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme ve dolayısıyla özgün kalkınma hedefleri saptayabilme olanağından yoksun kaldılar. Sağlam bir sanayi temeline sahip olmayan, ekonomileri büyük oranda tarımsal üretime dayalı ve makroekonomik unsurlar açısından oldukça zayıf olan bu ülkeler, serbestleştirme sonucunda her türlü ekonomik dalgalanmadan daha fazla etkilenmeye başladılar. Grabel'e göre bu politikalar; *yatırımcıların anlık coşkularıyla birlikte, menkul kıymetlerin fiyatlarında spekülatif nitelikli değerlenmelere, aşırı derecede yüksek faiz hadlerine ve iktisadi aktivitenin sanayi yatırımlarından giderek finansal hareketlere yönelmesine neden olmaktadır*. Dolayısıyla artık günümüzde gelişmişlik-azgelişmişlik sorunsalı yerine finansal getiri olgusu ön plana alınmıştır. “Azgelişmiş ülkeler” ya da “gelişmekte olan ülkeler” tanımı artık önemini kaybetmiş, yerine “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramı konulmuştur. Günümüzde artık kalkınma olgusu bir hedef olmaktan çıkarılmış, yerine yükselen piyasa olgusu getirilmiştir. Bu söylemde “yatırımcı” ile kastedilen sadece finansal portföy yatırımcısıdır.³¹

B. NEOLİBERALİZM KURAMI

Neoliberalizm, insan refahının en iyi şekilde güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaretin var olduğu kurumsal bir çerçevede içinde bireysel girişim özgürlüğünün ve kabiliyetinin serbestleştirilmesiyle arttırılabileceğini öneren bir siyasi-ekonomik uygulamadır.³² 1970'lerin ikinci yarısında yaşanan ekonomik krizlere, dönemin mevcut ekonomi politikalarıyla çözüm bulunamaması üzerine uygulamaya konulan neoliberalizm köklerini, geçmiş 17. yüzyıla dayanan klasik liberalizm öğretisine dayandırırken, kendisinden önceki dönemde dünya çapında uygulama alanı bulmuş, sosyal liberalizm ya da farklı bir kavramsallaştırma ile Keynesyenizm-refah devletçiliği olarak adlandırılan uygulamalara yönelttiği eleştirilerle iktisat

³¹ Yeldan, a. g. m., s. 1, 8.

³² Harvey, a. g. e., s. 2.

dünyasında yerini sağlamlaştırmıştır. Neoliberalizm kuramını doğru değerlendirmek açısından etkilendiği ve eleştiri yönelttiği bu iki liberalizm türüne kısaca değinmekte fayda vardır.

1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizmin başlangıcı 17. yüzyıla dayanmakta ve 1870' lere kadar olan dönemi içermektedir. Klasik liberal düşünceler İngiltere, İskoçya, Fransa ve Amerika'daki politik ve ekonomik gelişmelerin bir ürünü olarak merkantilizme tepki olarak ve yeni doğan sanayi kapitalizminin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır.³³ A. Smith, D. Ricardo, T. R. Malthus, J. S. Mill, J. B. Say önde gelen liberal düşünürler arasındadır. Yeni yükselen kapitalist girişimci sınıf, toplumda kendi faaliyetlerini engelleyecek her türlü unsura karşı çıkmıştır. Kendinden önceki hakim ekonomik öğretisi olan merkantilizmin tekellerine, kamu denetimine, soyluların toprak mülkiyetinden doğan gücüne karşı çıkan bu sınıf, kendi çıkarı için özgürlük, bireysel girişim ve denetim istiyordu. Bu sınıfın yeni dünya görüşü iktisadi liberalizm, politikası da laissez-faire yani "bırakınız yapsınlar" oldu.³⁴

Klasik liberalizmde çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan birey, merkezi role sahiptir. Bireyler kendi faydasını, çıkarını anlayabilme yeteneğine sahip akılcı varlıklardır. Özgürlük anlayışlarının ekonomik yaşama aktarılması sonucunda, liberaller, serbest piyasayı ve ekonomik özgürlüğü bireylerin çıkarlarının korunup gerçekleştirilmesinin aracı olarak savunmuşlar ve negatif özgürlük anlayışını benimsemişlerdir. Bu yaklaşım, devletin düzenleme görevinin en aza indirilmesi ve girişimcinin özgürlüğünün en çoğa çıkarılması olarak da ifade edilebilir. Kişilerin kendi davranışlarını diğer bireylerin ya da toplumun faydasını göz önünde bulunduracak şekilde

³³ Sallan Gül, **a. g. e.**, s. 24.

³⁴ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi**, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s. 37.

değiştirmesini istemek uygun değildir. Bu yaklaşımda, bireylerin akılcı davranarak en iyiyi bulup, kendileri için en uygun olan tercihi yapacakları varsayılır. Dolayısıyla birey kendi faydasını sağlama konusunda özgür bırakılmalıdır. Otoriter ya da korumacı devlet yapısına gerek yoktur. Birey özgürdür ve devletin bireye karşı en önemli sorumluluğu yasal sınırlılıklar içinde mümkün olan en geniş özgürlük alanını sağlamaktır.³⁵

Klasik liberal öğretinin bireyi merkeze alan yaklaşımı ve bireyin özgürlüğüne yaptığı vurgudan da anlaşılacağı üzere, “toplumun çıkarı”, “kamu çıkarı”, “toplumun iyiliği”, “ortak iyi” gibi kolektif yapıların ne olduklarının çoğu zaman belirsiz olduğuna inanılır. Bireylerin bireysel çıkarlarının dışında ve bu çıkarlardan üstün birtakım “ortak çıkarlar” olabileceği fikri benimsenmez. İyilik, bireyin kendi iyiliğidir. Toplumun iyiliği belirsiz bir tanımlamadır. Dolayısıyla bu tür bir belirsizlik için bireyin iyiliğinin yönlendirilmesi anlamsızdır. Bir bireyi toplumun veya başka bir bütünün iyiliği için kullanmak demek, onu bir araç durumuna düşürmek; onu, bir nesne gibi muamele ederek başkalarına kurban etmek demektir.³⁶ Önemli olan merkezi role sahip birey olduğuna göre, bireyin isteklerini etkileyebilecek her türlü müdahaleden uzak durulmalıdır.

İskoç aydınlanmasının en önemli temsilcilerinden olan Adam Smith’e göre, birey kendini sevmek, özgür olmak, mübadele eğiliminde olmak gibi güdülerle hareket eder. Buna göre, her kişi, kendi çıkarının en iyi yargıcısıdır. Dolayısıyla bu çıkarı izlemekte özgür olmalıdır. Her birey kendi çıkarını güderken, “görünmeyen bir el” tarafından, kendi dileği olmaksızın, toplum yararına da hizmet etmeye yöneltir. Kendi yararı için çalışan birey, aynı zamanda toplum yararını da gerçekleştiriyorsa devletin ekonomik hayata karışmaması gerekir. Devletin üç görevi vardır: a) ulusal savunma, b) adalet ve yönetim, c) karlı olmadığı için birey tarafından yapılmayacak, fakat, toplum ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan işlerin yapılması. Yollar, limanlar,

³⁵ Sallan Gül, **a. g. e.**, 24, 27.

³⁶ Atilla Yayla, **Liberalizm**, 3. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 131.

köprüler gibi sosyal sermaye yatırımlarının gerçekleştirilmesi devlete bırakılmalıdır.³⁷

2. Sosyal Liberalizm

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan dünya çapındaki büyük ekonomik krizler ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler, klasik liberal anlayışın yeniden sorgulanmasına yol açmış ve T. H. Gren, B. Bosenquet, L. T. Hobhouse'un önderliğinde, yeni bir anlayışa sahip liberal bir grup ortaya çıkmıştır. 1870' lerde kapitalist sistemin içine düştüğü ekonomik kriz, devletlerin müdahalesini gerekli kılmış, uluslararası bir altın standardı sisteminin oluşturulmasıyla kriz atlatılmıştır. Krizler sonucunda birçok kapitalist ülkede başta işçiler olmak üzere sayıları giderek artan ve yoksullaşan gruplar gerçeği kaçınılmaz olarak gün ışığına çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler, liberaller arasında devlet müdahalesinin toplumsal ve ekonomik eşitliği sağlamak için gerekli olduğu anlayışının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kapitalist devletlerde, devletin, bireylerin ve özellikle çalışanların sosyal güvenliğini sağlamada etkin rol oynaması gerektiği anlayışı güçlenmiştir.³⁸ "Sosyal liberalizm" ya da sonraki dönem uygulamalarıyla "Keynesyen refah devleti modeli" olarak adlandırılabilir bu yeni düşünce sistemi, klasik liberal öğretinin temel savlarına ciddi eleştiriler getirmiştir.

Bu eleştirilerin en başında, kapitalist sistemin dengesini tam istihdam sayesinde bulduğu görüşüne yöneltilen eleştiri gelmekteydi. Klasik liberal öğretiye göre kendi haline bırakılınca dengeye ulaşan sistemde, işsiz insanlar ve bacası tütmeyen fabrikalar birer hayalden ibaretti, söz konusu durum sadece gelip geçici bir çarpıklık olabilirdi. John Maynard Keynes ise, ekonominin sürekli ve ciddi bir işsizlikle de dengesine kavuşabileceği görüşündedir. İktisatçılar tarafından "eksik istihdam dengesi" olarak adlandırılan durum budur. Diğer bir eleştiri de, kar amacıyla yatırım yapma

³⁷ Kazgan, a. g. e., s. 47.

³⁸ Sallan Gül, a. g. e., s. 30, 31.

olanağı sağlayacak gelirden tasarruf edilmesi konusuydu. Önceki dönemlerde gelirden tasarruf edilen kısım yatırıma yönlendirilir, tasarruf fazlası ortaya çıkınca da faiz oranları düşürülerek paranın kullanımı kolaylaştırılırdı. Keynesyen ekonomi yaklaşımında ise, gelirden tasarruf edilen kısım harcanmalıydı. Tüketimde ortaya çıkacak böyle bir artış zaten, kapitalistlerin üretimi artırma amacıyla yatırım oranlarını artırırdı.³⁹ Devlete düşen görev, daralan ekonomik hayatı yapacağı yatırımlarla canlandırmaktı. Yeterli yatırım düzeyini sağlamak için devlet, borçlanmaktan çekinmemeliydi.

Keynes, işsizliğin diğer ülkelere ihraç edilmesi bakımından, gümrük vergilerinin rolünü göstermiş, bu yolla ülkeler arasındaki çıkar çatışmasını ortaya koymuş ve serbest dış ticaret teorisinin temellerini sarsmayı başarmıştır. Mekanizma şu şekilde işlemektedir; işsizlik bulunan bir ülke, ithalata koyacağı gümrük vergileri ile, talebi, dış piyasadan iç piyasaya yönelterek, gelir ve istihdamı yükseltebilir. Bunun sonucunda, diğer ülkelerin ihracatı azalınca, orada gelir ve istihdam düşer. Dolayısıyla, birinci ülke ikinci ülke aleyhine, gelir ve istihdamı yükseltebilme olanağı bulabilir. Bu açıklama, serbest dış ticaret teorisinin aksine, işsizlik varken, ülkelerin çıkarının çatıştığını, gümrük vergilerinin, bir ülkeyi diğeri aleyhine zenginleştirebileceğini gösterir.⁴⁰

Keynes, işsizlik koşullarında iktisadi sisteme devletin müdahale gereğini göstererek, politik kararları iktisat teorisine dahil etmiştir. Böylece kapitalist ekonomide, tam istihdam dengesinin kendiliğinden kurulacağı mekanizmanın bulunmadığı, devletin tam istihdamı sağlamak için maliye politikası önlemleriyle ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini ileri sürdüğü anda, artık “bırakınız yapsınlar” iddiası, savunulamaz hale geliyordu. Bununla beraber, Keynes, özel girişime dayanan sistemin, diğer sistemlere üstün olduğu görüşündedir. Dolayısıyla amacı, kapitalist ekonomiyi depresyonlarla

³⁹ J. K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, Çev. Reşit Aşçıoğlu ve Nilgün Himmetoğlu, 3. Baskı, İstanbul, Akdeniz Yayıncılık, 2004, s. 213, 214.

⁴⁰ Kazgan, **a. g. e.**, s. 252, 253.

çökmekten kurtarmaktır. Önemli olan, kapitalizmin işliyor olmasını sağlamaktır.⁴¹ Dolayısıyla Keynes'in ortaya koyduğu ekonomik anlayış, kapitalist sistemin başarısızlıkları sonucunda onun yerine geçecek yeni bir sistemi inşa etmeyi değil, aksine mevcut sistemi içine düştüğü krizlerden en az zararla kurtarmayı amaçlamaktadır.

Diğer yandan Keynes, klasik liberal öğretilerde nerdeyse mutlak bir doğru şeklinde kabul edilen, bireyle toplum çıkarının daima bağdaşır olduğu yönündeki varsayımı ortadan kaldırmıştır. Bireyin kendine iyilik ya da çıkar sağlamak üzere girişeceği çabaların, bu amaçla yola çıkılmamış olsa bile, toplumun tümü için gereken iyiliği ya da çıkarı sağlamak için birer araç olacağı düşüncesinin gerçek olmadığı toplumdaki eşitsizlikler nedeniyle ortadadır. Dolayısıyla devlet, herkesin yarışa eşit koşullarda başlamasını sağlamakla görevlidir. Ayrıca, devlet, toplumda temel hak ve özgürlüklerini kullanamayacak durumda olanlara belirli bir yaşam düzeyi sağlamak için fırsat eşitliğini garantilemelidir.⁴²

Sosyal liberalizmde, klasik liberalizmin tam aksine “bireyin özgürlüğü” anlayışının, toplumun ve devletin kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla giriştiği eylemlere bir engel oluşturmaması gerektiği savunulur. Bireylerin refahını düşünmek, geliştirmek ve onlara asgari bir yaşam seviyesi sağlamak için piyasaya müdahalelerde bulunmak devlet ya da hükümetlerin yapmak zorunda oldukları görevler arasındadır. Böylece devlet müdahalesi ,bireylere daha fazla özgürlük ve daha fazla refah sağlamak adına savunulur.⁴³ Vatandaşlık bağı sonucunda toplumun genel refahını paylaşma hakkı kazanan her birey, devletten kendisine belirli bir yaşam düzeyini sağlaması konusunda talepte bulunabilir. Nitekim bireyin refahının sağlanması modern dünyada esas olarak devletin fonksiyonudur. Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Avustralya'daki birçok devlet milli refah yapılarını 1945'ten önce

⁴¹ Kazgan, a. g. e., s. 258.

⁴² Sallan Gül, a. g. e., s. 32.

⁴³ Sallan Gül, a. g. e., s. 33.

geliştirmişler, savaş sonrası dönemde ise bu programları hızla ilerletmişlerdir. Refah devletçiliğindeki artış, üst sınırına 1967-1973 yıllarında ulaşmıştır. Söz konusu artış, bir taraftan sağlık, eğitim ve gıda harcamalarını artırarak geniş kitlelerin yaşam standartlarını artırırken diğer taraftan, devletler ve işverenler açısından ekonomik büyümenin zorunlu bir unsuru olarak görülmüştür. İlgili dönem sonrasında ekonomik daralmanın başlamasıyla refah seviyesi düşmeye başlamıştır. Bu düşüş, ekonomik, toplumsal ve siyasi eşitsizliklerin gözle görülür şekilde artışını ortaya koymuştur. Eşitsizliğin derecesi ise, zaten dünya ekonomik büyümesinin önceki döneminde artmaya başlamış, ama artan refah devletçiliğinin örtüsü altında gizli kalmıştır. Daralma süreci başladığında, refah devleti uygulamalarının azalmasıyla insanlığın büyük çoğunluğu açısından hayat standartları hızla düşmüştür.⁴⁴

3. Neoliberalizm (Yeni Liberalizm)

Neoliberalizm, klasik liberal öğretinin ana ilkesi olan, “bırakınız yapsınlar” söyleminin yeniden ortaya çıkışından ve 1970’lerden beri egemen olan serbest piyasa politikaları ve emek gücünün zayıflatılmasına yönelik stratejilerin özel bir birleşiminden meydana gelir. Küresel ekonomi için neoliberalizm, serbest ticaret anlaşmaları, sermaye hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması, emek gücünü azaltan sendika karşıtı yasalar, deregülasyon ve devletin koyduğu kurallarla ekonomik fırsatlar önünde engel olmadığı bir düzeni temsil eder.⁴⁵

Neoliberalizm, serbest piyasa ekonomisini temel almış ve serbest piyasanın kendiliğinden sağlandığını düşündüğü dengesinde, birbirinden farklı bireysel amaçların gerçekleşmesinin olanaklı olduğu ve bunun da toplumsal ilerlemeyi beraberinde getireceğini savunmuştur. Serbest piyasa sistemi tarafsız ve adil bir gelir dağılımını yaratan tek ekonomik sistemdir.

⁴⁴ Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, **Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1999, s. 148-150.

⁴⁵ Marthin H. Wolfson, “Neoliberalism and Social Security”, **Review Of Radical Political Economics** 2006, s. 319.

Dolayısıyla refah hizmetleri ve özellikle de sosyal güvenlik sistemi, piyasa sistemi mantığı içinde ve piyasayla rekabete açılarak sağlanmalıdır. Hiçbir merkezi plan, bireylerin tercihlerini saptamak için gerekli olan bilgilere sahip değildir. Çünkü ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamın ana ögesi bireydir ve birey toplumdun önce gelir.⁴⁶ Toplumun ortak iyiliğini gerçekleştirmek amacıyla yapılan merkezi planlar, diğer bireyler için bireyin tercihlerini değiştirmesi ya da tercihlerinden vazgeçmesini istemek anlamına geleceğinden anlamlı uygulamalar değildir.

Günümüzde bir yandan ekonominin küreselleşmesi, yeni dünya düzeni ile bütünleşme ve özelleştirme gibi ekonomik söylemlerle, diğer yandan da devletin geri çekilmesi, serbest piyasa sisteminin egemenliğini kurması, sivil toplumun gelişmesi ya da yerel toplulukların ön plana çıkması gibi politik söylemlerle hem ulusal, hem de uluslararası boyutta neoliberalizm başat bir ideoloji haline gelmiştir. Yeniden canlandırma fikri liberalizmi “yeni” ya da “neo” yapan özelliktir. Köklerini 1970’lerde ve 1980’lerin başlarında İngiltere ve ABD’de Thatcher ve Reagan’ın iktidara gelmesi ve Friedman’ın parasalcı fikirleri ile Hayek’in müdahaleci devlet eleştirileri üzerine temellenen politikaların inşasından alan neoliberalizm, öncüleri Hayek, Friedman ve Barry tarafından bir ideoloji olmaktan ziyade, bilimsel bir kuram ve köklerini aldıkları klasik liberal geleneğin bir devamı, hatta onu hatalarından arındıran gerçek liberalizm olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷

4. Neoliberalizmin Kuramsal Temelleri

II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllar içinde İsviçre, Mont Pelerin’de yeni bir ideolojik hareket kolektivizmin tehlikelerini açığa vurmak ve liberalizmin yeniden doğuşunu ilan etmek amacıyla uluslararası bir forum oluşturmak için bir araya geldi. Grup üyeleri kendilerini bireysel özgürlük

⁴⁶ Sallan Gül, a. g. e., s. 6.

⁴⁷ Sallan Gül, a. g. e., s. 1.

fikrine bağılılıkları nedeniyle geleneksel Avrupa düşüncesindeki anlamıyla “liberal” olarak tanımladılar. “Neoliberal” tanımlaması ise, onların 19. y.y’ın ikinci yarısında Alfred Marshall, William Stanley Jevons, Leon Walras, Adam Smith ve David Ricardo’nun çalışmalarıyla ortaya çıkan neoklasik iktisadın serbest piyasa ilkelerine bağılılıklarına işaret etmekteydi. Ayrıca Adam Smith’in “piyasanın gizli eli” görüşünün açgözlülük, hırs, güç ve zenginlik arzusu gibi insanoğlunun en temel içgüdülerini herkesin yararına olacak şekilde harekete geçirebilecek en iyi araç olduğuna inanmaktaydılar. Neoliberal doktrin bu yüzden 1930’larda Büyük Depresyon’a karşılık olarak ortaya çıkan ve devlet müdahalesinden yana olan teorilere (John Maynard Keynes’inki gibi) tamamıyla karşıydı.⁴⁸ Hayek, 20. y.y’ ın başlarından beri batı medeniyetinin üzerinde kurulduğu liberal fikirlerden uzaklaşıldığını dile getirmekteydi. Hayek, liberalizmi sosyalizm tarafından batı medeniyetini totaliterizme doğru geri dönölmez biçimde dönüştürecek şekilde ortadan kaldırılmış olarak değerlendiriyordu.⁴⁹ Dolayısıyla oluşturmaya çalıştıkları fikir ortamı, klasik liberalizme hak ettiği değeri tekrar kazandırmak ve onu hatalardan arındırarak ilerletmek amacıyla oluşturulmuştu.

1947 yılında kurulan Mont Pelerin Topluluğu düşünsel temellerini 1938 yılında Fransız filozof Louis Rougier tarafından Paris’te düzenlenen uluslararası bir konferanstan almaktaydı. Avusturya’dan Hayek ve Mises, Fransa’dan Raymond Aron ve Jacques Rueff, Almanya’dan Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow ve ABD’den Walter Lippmann’ ın olduğu 26 liberal düşünürün katıldığı konferans, hem 19. y.y ’ın modası geçmiş “bırakınız yapsınlar”cı liberalizm düşüncesinin ötesine götürecek hem de mevcut kollektivist düşünce akımlarına meydan okuyacak bir liberalizm yorumunu yeniden canlandırmak için düzenlendi. Neoliberalizm kavramı konferansta Alman ekonomist Alexander Rüstow tarafından türetilti. Mont Pelerin Topluluğu’nun fikirleri 1960’larda İngiltere’de Muhafazakar Parti’nin halka

⁴⁸ Harvey, **a. g. e.**, s.20,21.

⁴⁹ Rachel S. Turner, “The ‘rebirth of liberalism’:The Origins Of Neo-liberal Ideology”, **Journal of Political Ideologies**, Cilt 12, Sayı 1, Şubat 2007, s.69.

yakın kesimlerinde, Ekonomik İlişkiler Enstitüsü ve Politika Çalışmaları Merkezi gibi serbest pazar eğilimli düşünce kuruluşları üzerinde dikkate değer bir etki yarattı.⁵⁰

Tarihsel gelişimi bu şekilde özetlenen ve 1970’lerde yaşanan krizler sonucunda ekonomiyi yeniden canlandırma adına egemen hale gelen neoliberalizm kuramının temel göndermeleri ise şunlardır:⁵¹

1- Piyasa Kuralları: Özel girişimi, yaratacağı sosyal sonuçlar ne olursa olsun devletin her türlü sınırlamasından kurtarmak, finansal kurumların rolünü artırmak, uluslararası ticarete ve yatırıma daha fazla açıklık sağlamak, işçi ücretlerini sendikasızlaştırma yoluyla azaltmak ve yıllar süren mücadeleler sonucunda elde edilen işçi haklarını ortadan kaldırmak, fiyat kontrollerine son vermek, sermaye, mal ve hizmetler için tam bir hareket serbestliği sağlamak, finansal ve reel sektörler arasında birincilerin lehine olacak yeni ilişkileri uygulamaya geçirmek gibi piyasa kuralları neoliberalizmin savunduğu temel ilkeler arasındadır.

Neoliberal yaklaşımın uluslararası ticaret politikasına yönelik tutumu; serbest ticaretin en iyi küresel kaynak dağılımına yol açtığı, tüketici refahını azamileştirdiği, üretkenlik artışını hızlandırdığı ve iktisadi büyümeyi teşvik ettiği yönündedir. Devletin ticaret politikasına yaptığı müdahaleler, refahı ve büyüme oranlarını azaltır. Gümrük tarifeleri ile tarife dışı engellerin azaltılarak ticaretin serbestleştirilmesi, ticaret politikasının odak noktası olmalıdır.⁵²

Neoliberalizmin piyasa kurallarının egemen olmasına yönelik görüşü, gelir bölüşümü ve toplam istihdam düzeyinin belirlenmesi konusunda belirleyici özelliğe sahiptir. Gelir bölüşümüyle ilgili olarak neoliberalizm, üretim

⁵⁰ Turner, **a. g. m.**, s. 71, 72, 74, 78, 79.

⁵¹ Elizabeth Martinez ve Arnolando Garcia, “What Is Neoliberalism? A Brief Definition”, (Erişim) <http://www.globalexchange.org/campaigns/econ101/neoliberalDefined.html> , 2 Ocak 2009.

⁵² Sonali Deraniyagala, “Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa İman Sorunu mu?”, **Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 169.

faktörlerine (yani emek ve sermaye) hak ettikleri kadar ödeme yapıldığını öne sürer. Bu süreçte faktörün göreceli kıtlığı (arzı) ve arz-talep dengesi bu bölüşümün nasıl olacağını belirler. Toplam istihdam düzeyinin belirlenmesiyle ilgili olarak ise neoliberalizm, serbest piyasaların (emek dahil) değerli üretim faktörlerinin israf edilmesine izin vermeyeceğini, fiyatların talebin devamlılığını ve bütün faktörlerin istihdam edilmesini sağlayacak şekilde değişerek uyum göstereceğini ileri sürer. Ekonomilerin kendiliğinden tam istihdam düzeyine ulaşacağını, dolayısıyla istihdamı kalıcı şekilde artırmak amacıyla para ve maliye politikalarına başvurulmasının sadece enflasyona neden olacağını savunan bu görüş, Şikago Okulu parasalcılığının temelini oluşturur. Bu yaklaşım iktisadi faaliyet düzeyinin toplam talep düzeyince belirlendiğini savunan Keynesçilik ile taban tabana zıtlık içerir.⁵³

2- Sosyal Hizmetler İçin Yapılan Kamu Harcamalarının Kesilmesi: Eğitim ve sağlık alanı başta olmak üzere yoksullar için sağlanan sosyal güvenlik ağının zayıflatılması, devletin bu konudaki sorumluluğunun ortadan kaldırılmaya çalışılması ve hatta devletin rolünü azaltma adına yollar, köprüler ve su kaynaklarının bakımlarının yapılmaması. Neoliberal sosyal politika anlayışında toplumsal korumacı yasaların iktisadi büyümeye köstek olduğu, bireylerdeki çalışma isteğini zayıflatarak ve yoksulluk tuzaklarını* harekete geçirerek işsizliği körüklediği, ekonomiye kaldıramayacağı yükler getirdiği ve uluslararası rekabet edilebilirlik önünde engel oluşturduğu dile getirilmektedir.⁵⁴

3- Deregülasyon: Çevreyi ve iş güvenliğini de kapsayan karların azalmasına neden olabilecek her türlü devlet düzenlemesini ortadan kaldırmak, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve buna bağlı olarak sendikalara karşı duyulan

⁵³ Palley, **a. g. m.**, s. 42, 43.

⁵⁴ Susanne MacGregor, **a. g. m.**, s. 239.

*Yoksulluk Tuzağı: Gelir düzeyine bağlı olarak sosyal yardımlardan faydalanan bir kişinin daha yüksek ücretli bir iş bulması (ya da işsizse iş bulması) durumunda, hem aldığı sosyal yardımların azalması, hem de daha yüksek gelir vergisi dilimine dahil edilerek vergi yükünün artması nedeniyle bu işi kabul etmeme eğilimi göstermesi. MacGroger, **a. g. e.**, s. 239.

düşmanlık. Küresel sermaye akışına ek olarak bu düzenlemeler, ancak geçinilebilecek kadar ücret ödenen, düşük ücretli işlerin gelişmekte olan ülkelere kayması sonucunda emek gücünün yeniden düzenlenmesine yol açar.⁵⁵

4- Özelleştirme: Özel girişime verilen önemin bir sonucu olarak devlete ait olan kuruluş, mal ve hizmetlerin özel yatırımcılara satılması. Bu durum bankaları, kilit role sahip sanayi kuruluşlarını, demiryollarını, ücretli otobanları, elektrik şebekesini, okulları, hastaneleri ve hatta içme suyunu kapsamaktadır. Genellikle daha iyi verim alma adına yapılsa da özelleştirme esas olarak zenginliğin birkaç elde toplanmasına ve halkın ihtiyaçları için daha fazla para ödemesine neden olmaktadır.

5- “Kamu Yararı” Kavramının Ortadan Kaldırılması: Bireysel özgürlük ve bireysel tercihlerin ön planda tutulması nedeniyle bu kavramın “bireysel sorumluluk” kavramı ile ikame edilmesi. Bu anlayışın bir sonucu olarak yoksullar üzerinde sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik sorunlarına kendilerinin çözüm bulması yönünde baskı yapılması ve başarısız olduklarında tembellikle suçlanmaları, devletin kalkınma ve refah alanlarındaki müdahalelerinin azaltılması.

Neoliberalizmin sözü edilen temel ilkelerinin dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı koşul ve boyutlarda uygulanmasıyla dünya çapında egemen hale geldiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Günümüzde “küreselleşme” olarak adlandırılan sürecin, fiilen var olduğu haliyle neoliberalizmin uluslararası yüzünden başka bir şey olmadığı dile getirilmektedir.⁵⁶ Küreselleşme ve neoliberalizm olguları birbiriyle ilişkilidir fakat aynı zamanda iki ayrı mekanizmayı ifade ederler. Küreselleşme ya da farklı bir anlatımla dünya ekonomisinin uluslararasılaşması, Marx’ın 19. yy’da

⁵⁵ Hartman, **a. g. m.**, s. 60.

⁵⁶ Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, “Giriş”, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 15.

Komünist Manifesto'da kapitalizmin içsel bir eğilimi (dünya pazarının kurulması eğilimi) olarak tanımladığı daha eski bir süreçtir. Uluslararası ticaretin büyümesi, sermaye akışları ve küresel bir ekonomi gibi olgular bu anlamda çok daha önceleri ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin ayırt edici nitelikleri ise, döviz işlemlerinin artması, sermayenin uluslararası hareketliliği, ulusötesi şirketlerin yayılması, IMF ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası finansal kurumların rolünün artmasıdır.⁵⁷

C. NEOLİBERALİZM KURAMINDA DEVLET AYGITI

Neoliberal teoriye göre neoliberal devlet, bireysel özel mülkiyet haklarını, hukukun üstünlüğünü ve serbest pazar ile serbest ticaret kurumlarını desteklemelidir. Bunlar bireysel özgürlükleri garanti etmek için gerekli görülen kurumsal düzenlemelerdir. Devlet, tekel olarak sahip olduğu güç kullanma araçlarını ne pahasına olursa olsun bireysel özgürlükleri koruma amacıyla kullanmalıdır. Daha önce devlet tarafından düzenlenen sektörler, özel alana bırakılmalı ve her türlü devlet müdahalesinden uzaklaştırılacak şekilde kısıtlamalardan kurtarılmalıdır. Bireyler, firmalar, şehirler, bölgeler, uluslar, bölgesel gruplar gibi belirli bir bölgeye ait unsurlar arasındaki rekabet, birincil öncelikte kabul edilmelidir. Neoliberal devlet, küresel piyasada diğer devletlerle baş edebilecek şekilde kendi rekabetçi konumunu iyileştirmek için ülke içinde örgütlenme ve yeni kurumsal düzenlemeler yapma arayışı içinde olmalıdır.⁵⁸

Dünyada gün geçtikçe gelişen ekonomik rekabet, devletin yeni rolünde anahtar role sahiptir. Çağdaş devletin temel görevi ya da fonksiyonu ekonomik aktiviteleri teşvik etmek olmalıdır. Bu durum 1980'lerdeki kalkınmacı devlet yapısından farklılıklar taşır. Devlet öteden beri piyasa teşvik edicisi olmuş iken, bugün artık devletin yapısı piyasa kuralları doğrultusunda dönüşmekte, devlet piyasa temelli organizasyon şemasına

⁵⁷ Dumenil ve Levy, **a. g. m.**, s. 26, 27.

⁵⁸ Harvey, **a. g. e.**, s. 64, 65.

yaklaşmaktadır. Kamusal malların çoğu artık devlet tarafından kontrol edilememektedir. Özellikle enerji ve telekomünikasyon alanındaki özelleştirmelerle söz konusu alana ait mallar özel mallara dönüşmüş ve ulusötesi olmuşlardır.⁵⁹ Stratejik önem taşıyan bu tür mal ve hizmetlerin üretimi çoğu durumda çokuluslu şirketlere geçmekte ve devletin ilgili mal ve hizmetler üzerindeki söz hakkı ortadan kalkmaktadır.

Bu noktada devletin rolü piyasa mekanizmasının gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kurumsal çerçeveyi yaratmak ve korumaktır. Devlet, ayrıca, özel mülkiyet haklarını korumak ve güvence altına almak amacıyla gerekli olan askeri, hukuki ve savunmaya dayalı yapıları ve görevleri oluşturmalıdır. Arazi, su, eğitim, halk sağlığı, sosyal güvenlik ve çevre kirliliği alanlarında eğer piyasa müdahil olmazsa, devlet gerektiğinde bu alanlarda faaliyette bulunmalıdır.⁶⁰

Geçmişten beri liberal görüşün temelinde modern devlet yapısının içinde iki devletin birlikte var olacağı düşüncesi yer almaktadır. Birincisi demokrasinin koruyucusu ve temel özgürlüklerin garantörü olan hukuk devleti iken, ikincisi bu özgürlükleri yıkan müdahaleci devlettir. Dolayısıyla “iyi devlet” ile “kötü devlet” yapısını birbirinden ayırt etmek ve birinciyi korumak için ikinciyi sınırlandırmak ya da yok etmek gerekecektir. 18. yüzyıldan bu yana pazarın, ekonomik alanın kendi kendine düzenleme ilkesine göre işlediği bir “doğal düzen” var olduğu için devletin müdahalesi gereksiz ve zararlı görülmektedir. Devlet sadece bu düzeni ve düzene temel olan özgürlükleri korumakla yetinmelidir.⁶¹ Pazar ekonomisinin doğal düzeni içinde “iyi devlet”in demokrasinin koruyucusu olması ve temel hakların garantörü olması yeterli görülmektedir.

⁵⁹ Soyak, **a. g. m.**, s. 31.

⁶⁰ Harvey, **a. g. e.**, s. 2.

⁶¹ Pierre Rosanvallon, **Refah Devletin Krizi**, Çev. Burcu Şahinli, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004, s. 54.

Serbest piyasa mantığını dile getiren düşünörlere göre devlet ve piyasa arasında hayati önem taşıyan bir ilişki mevcuttur. Onlara göre serbest piyasa politikaları devletin siyasi müdahalelerinden etkilenmeyen yapılar değildir, aksine devlet aygıtının gücüne bu noktada büyük önem verilir. Hodgson özel mülkiyet haklarını koruma ve piyasa mekanizmasını işler hale getirme çabasının, bu sisteme karşı olan ekonomik yapıları işlevsiz hale getirmek için sürekli olarak devlet müdahalesine ihtiyaç duyduğunu dile getirmektedir. Kapitalist devlet, piyasanın etkin çalışmasını güvence altına almaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla devlet kapitalist birikim koşullarını sağlamanın bir aracıdır ve bu anlamda küresel ekonomik yapıda önemli bir ekonomik role sahiptir.⁶²

Bu süreçte devlet, tipik olarak şirketlerin avantajına olan yasal ve idari çerçeveyi üretmekle görevli hale gelmiştir. Kamu-özel kesim ortaklıklarının birçoğunda risklerin çoğunu devlet üstlenirken özel sektör, karın büyük kısmını ele geçirmiştir. Neoliberalizmin devlete yüklediği bu yeni görevlerden yola çıkarak devleti ya da devletin belirli kurumlarını önemsiz kılmadığını görebiliriz. Bununla birlikte devlet kurumlarında ve uygulamalarında radikal değişiklikler gerçekleşmiştir. (özellikle baskı ve rıza, sermaye gücü ve toplumsal hareketin gücü, idari ve hukuki güç ile temsili demokrasi gücü arasındaki denge konusunda büyük değişim yaşanmıştır.)⁶³

Yine benzer bir dönüşüm egemenlik anlayışı çerçevesinde yaşanmış ve ulus devlet paradigmasına bağlı geleneksel egemenlik anlayışı küreselleşme sürecinde yerini kayıtlı egemenliğe bırakmıştır. Devletler artık uluslararası hatta uluslar üstü hukuka uymak zorundadırlar. Mülk temelli (territorially-based) (hakimiyeti belirli bir bölgeyle sınırlı) devletler, sınır tanımayan çokuluslu şirketler, sermaye akışları ve iktisadi problemlerle uğraşmak zorundadır. Devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık, uluslararası

⁶² Özar, a. g. m., s. 249.

⁶³ Harvey, a. g. e., s. 77-79.

örgütlerin etkisinin artması, bölgesel örgütlenmelerin yaygınlaşması ve küresel ekonominin gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

Neoliberal devlet, sermaye birikimine sınırlamalar getiren her türlü sosyal dayanışma biçimine ister istemez düşmandır. Dolayısıyla bağımsız sendikalar ya da diğer toplumsal hareketler eğer ortadan kaldırılmadıysa disipline edilmelidirler ve bu, iddia edildiği üzere işçilerin bireysel özgürlüklerini koruma adına yapılmaktadır. “Esneklik” işgücü piyasasında temel nitelik haline gelmiştir. Bazı işçilerin bireysel olarak esneklikten yararlandığı açıkken ortaya çıkan güç ve bilgi asimetrisi nedeniyle, işçilerin büyük kısmı dezavantajlı konuma düşmektedir. Genel sonuç; daha düşük maaşlar, iş güvensizliğinin artması, ve birçok durumda elde edilen faydaların ve iş güvenliğinin kaybedilmesidir. Bu tür eğilimler neoliberal yola girmiş her devlette kolaylıkla görülebilir.⁶⁵ Emek gücünün kazanımları bu şekilde tırpanlanırken diğer taraftan sağlık hizmetleri, kamusal eğitim ve sosyal hizmetler gibi alanlarda devletin refah sağlama görevinden geri çekilip bu alanlarda rolünü azaltması gittikçe daha geniş halk kesimlerini fakirleşmeye maruz bırakmıştır. Sosyal güvenlik ağı, bireysel sorumluluğu ön plana alır şekilde minimum seviyeye çekilmiş ve bireysel başarısızlıklar genellikle kişinin kendi kusuruna atfedilir hale gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat yazınında egemen hale gelen kalkınma felsefesi, ulus devlet aygıtına yeni iktisadi görevler yüklemiş ve yeni bir kalkınmacı devlet tipinin öne çıkmasına olanak sağlamıştı. Buna göre kalkınmacı devlet, hem üretici, hem yatırımcı hem de düzenleyici olarak devreye girecek ve aktif bir rol üstlenecekti. Ancak, yeni küreselleşme ya da farklı bir tanımlamayla neoliberalizm dalgası altında devlet artık yatırımcı

⁶⁴ DPT, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, (Erişim) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf> , 27 Aralık 2008.

⁶⁵ Harvey, **a. g. e.**, s.75, 76.

ve/veya üretici niteliğinden arındırılmış ve toplumsal gelir dağılımının sermaye lehine düzenlenmesi işlevini üstlenmiştir.⁶⁶

Neoliberal iktisatçılar ulusal ve uluslararası piyasaları devletin elinden kurtararak sayısız ekonomik faydanın sağlanacağını savunmaktadırlar. Daha geniş ekonomik büyüme, daha düşük enflasyon oranları, işsizlik rakamlarında düşüş ve ulusal borçların azalması bu sayede gerçekleşecektir. Ancak, neoliberalizmin ekonomik büyüme konusundaki sözünü başarıyla gerçekleştirdiği söylenemez. Nitekim 1980'i takip eden 20 yıl GSYİH'nın genişlemesi açısından parlak bir dönem olmadı. Dünya uluslarının büyük çoğunluğu açısından GSYİH oranları nüfus artış oranlarının gerisinde kaldı ve yaşam standartlarında düşüşe neden oldu. Neoliberalizmin uygulandığı dönemde ekonomik eşitsizlikteki büyümeyi tetiklediği görüldü. 1980'den sonra, birçok ülkede yaşayan insanlar ABD ve OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) vatandaşlarına nazaran daha az kazanır hale geldiler. Kamu borçları 1993 yılı boyunca tüm uluslar için arttı, daha sonra OECD içinde borçların seviyesi azaldı fakat gelişmekte olan birçok ülke için dalga dalga artmaya devam etti. Neoliberalizmin belirgin olan tek başarısı enflasyonun kontrol edilmesi oldu. Latin Amerika ve eski Varşova Paktı ülkeleri hariç enflasyon 1990'lar boyunca kontrol altında tutuldu.⁶⁷

1980 sonrası yaşanan neoliberal dönemi, önceki döneme nazaran daha düşük büyüme oranları, giderek genişleyen ticaret dengesizlikleri ve toplumsal koşullarda kötüleşme ile tanımlayabiliriz. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD-United Nations Conference On Trade And Development) raporlarına göre gelişmekte olan ülkeler için (Çin hariç), 1990'lardaki ortalama ticaret açığı 1970'lerdekine oranla Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) % 3'ü oranında daha büyüktür. Yıllık ortalama büyüme

⁶⁶ Erinç Yeldan, "Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme", **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 446.

⁶⁷ Cohen ve Centeno, **a. g. m.**, s. 61, 62, 65, 66.

oranı ise %2 oranında daha düşüktür. Bu kalıp geliştirmekte olan bölgelerin hepsinde benzerdir. Mark Weisbrot, Dean Baker ve David Rosnik tarafından neoliberal politikaların üçüncü dünyanın gelişimi üzerine sonuçları hakkında yapılan bir çalışma da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Yazarlara göre, genel kanının aksine önceki 20 yıllık süreçle karşılaştırıldığında son 25 yılda (1980-2005) düşük ekonomik büyüme oranlarına ve düşük-orta gelirli ülkelerin büyük çoğunluğu için sosyal göstergelerde giderek azalan iyileşme oranlarına tanık olunmuştur. Genel anlamda, ticaretin serbestleştirilmesi, birçok üçüncü dünya ülkesinde sanayileşsizmeye katkıda bulunmuş ve böylece onların ithalata bağımlılıklarını artırmıştır.⁶⁸

D. NEOLİBERALİZM KURAMININ KALKINMA SÖYLEMİ

1. Kalkınma Olgusu

Kalkınma İktisadı, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sömürge altındaki birçok devletin bağımsızlığını ilan etmesi ve geri kalmışlık sorununu çözmeye yönelmeleri üzerine, iktisadın alt dalı olarak ortaya çıkmış ve dünya çapında Keynesyen refah devleti uygulamalarının sağladığı uygun ortam nedeniyle 1950-1960'lı yıllarda altın çağını yaşamıştır. Klasik iktisatçılar tarafından insan doğasına en uygun sistem olarak tanımlanan kapitalizmin dayandığı Batılı değerler ve kurumlar evrensel olarak kabul edilmiş, Batılı olmayan kültür ve toplumsal sistem yapıları ise bu evrensel özelliklerden yoksun olarak ilerleme yönünde engel teşkil ettikleri yönünde eleştirilmiştir. "Ortak iyi" nin hayata geçirilmesi için evrensel Batılı öğeler karşısında "öteki"ni meydana getiren öğelerin evrensel olana doğru dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu eğilim doğrultusunda kalkınma kavramı, azgelişmiş-gelişmiş toplum ikiliğindeki farklılık boyutunda anlam kazanmıştır. Bu çerçevede kalkınma

⁶⁸ Martin Hart-Landsberg , "Neoliberalism: Myths and Reality" **Monthly Review**, Cilt 57, Sayı 11, (Erişim) <http://www.monthlyreview.org/0406hart-landsberg.htm>, 17 Eylül 2008.

kavramı tüm olumlu, doğal ve olması gereken durumu temsil ederken azgelişmişlik kavramı bu durumunun karşıtını oluşturmuştur.⁶⁹

Günümüzde ekonomik hayatın en temel niteliği olarak kabul edilen küreselleşmenin birçok niceliksel farklılığa ve kendine özgü yeni özelliklerine rağmen içerik açısından dünya kapitalizminin I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine verdiği aradan sonra bir devamı olduğu yaygın olarak kabul gören bir açıklamadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan Soğuk Savaş ve ulusal bağımsızlık hareketleriyle desteklenen bu "ara dönem" kalkınma iktisadının yükselmesine olanak sağlamıştır.⁷⁰ Savaş koşullarının yarattığı ekonomik çöküntü sonrası ayağa kalkmaya çalışan Avrupa ülkeleri ile bağımsızlıklarını destekleyecek ekonomik yapıyı oluşturmak için çalışan yeni ulus devletlerin ilgisi kalkınma iktisadının 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz dönemine kadar gündemde kalmasını sağlamıştır.

Kalkınma iktisadının en parlak yıllarını yaşadığı 1950-1970 yılları arasında ekonomik kalkınmanın en önemli aracı olarak hızlı sermaye birikimi görülmüştür. Hızlı sermaye birikimi yoluyla sanayileşmeyi gerçekleştirecek adımlar atılabilecek, hızlı sanayileşme ise yaratılan istihdam sonucunda işsizliği ortadan kaldıracaktır. Bu dönemde geliştirilen modeller, kalkınma olgusunu ekonomik büyüme anlamında tanımlamış ve kişi başına düşen gelir rakamlarıyla ölçmüştür.⁷¹ Ancak kalkınmayı ekonomik büyümeyle özdeşleştiren bu yaklaşım eksiktir ve kalkınma olgusunun büyüme kavramından farkının ortaya koyulması gerekir. Ekonomik büyüme kavramı, zaman içinde "işçi başına görece daha az sermayenin kullanıldığı tarımsal ekonomik faaliyetlerden, işçi başına daha fazla sermaye kullanıldığı sanayi ve diğer tarım dışı ekonomik faaliyetlere geçiş" olarak tanımlanabilir. Bir ülke

⁶⁹ Mehmet Türkay, "Neoliberal Hegemonyaya Karşı Kalkınma İdeolojisi; Nereye Kadar?", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi İktisat İdeolojisi Kongreler Dizisi IV Bildiriler Kitabı**, Gazi Üniversitesi Yayını, s. 97, 98.

⁷⁰ Yeldan, **a. g. m.**, s. 443, 444.

⁷¹ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005, s. 26, 27.

açısından kalkınma olgusu ise, hızlı ekonomik büyümeye ek olarak “uluslararası işbölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve toplumsal yaşam kalitesinin yükselmesi” şeklinde tanımlanabilir. Adelman ve Yeldan kalkınmanın gerçekleşmesi için sürdürülebilir büyüme, üretim ve tüketim kalıplarının yapısal değişime uğraması, teknolojik ilerleme, sosyal, siyasi ve kurumsal modernleşme ve yaşam standartlarında geniş çaplı iyileşmenin gerçekleşmesi gerektiğini dile getirmektedirler.⁷²

2. Kalkınma İktisadının Dönüşüm Süreci ve Neoliberalizm Kuramının Kalkınma Söylemi

II. Dünya Savaşı’nı takip eden ve 1970’lerin başlarına kadar geçen yıllar, dünya ticaretinin hızla arttığı, başta bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeler olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir atılım dönemi olmuş ve dünya ekonomisinin geneli açısından ekonomik büyümenin kesintisiz olarak yaşandığı başarılı bir dönem olmuştur. Kalkınma İktisadı’nın ortaya çıkışı ve “altın çağ”ını yaşaması bu olumlu döneme denk gelmiştir. 1970’li yıllarda başlayan ve başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada, 1980’li ve 1990’lı yıllarda kriz boyutlarına varan olumsuzluklarla birlikte Kalkınma İktisadı da canlılık döneminden sonra sürekli bir gerileme dönemine girmiştir. Soğuk Savaş sürecinde SSCB önderliğindeki sosyalist blok, ABD önderliğindeki kapitalist blok ve Üçüncü Dünya ülkelerinin oluşturduğu bağımsızlar bloğunun yarattığı “üç dünyalı” bir ortamdan, sosyalist bloğun yaşadığı ekonomik yıkım sonrasında kapitalist blok karşısında gücünü yitirmesi ve üçüncü dünya ülkeleri arasındaki birlikteliğin zayıflaması sonucunda , “tek dünyalı” bir ortama geçilmesiyle birlikte, Kalkınma İktisadı kendisini, küreselleşme söylemi içinde ülkelerin dünya

⁷² Yeldan, **a. g. m.**, s. 445.

piyasalarıyla bütünleşmesinin esas amaç olarak görüldüğü yeni bir uluslararası ekonomik düzen içinde bulmuştur.⁷³

Kalkınma kavramının gelişimi açısından Keynesyen anlayıştan neoliberal anlayışa geçişle birlikte yukarıda bahsedilen dönüşüm sürecinde bazı süreklilik ve farklılıklar dikkati çekmektedir. Kalkınma kavramının esas amacı olan “ortak iyi” nin gerçekleştirilmesi gereği neoliberal anlayış içerisinde de devam etmektedir. Dolayısıyla kalkınma kavramı tarihsel işlevini yerine getirmeye devam etmekle birlikte bu amaca nasıl ve hangi yollarla ulaşılabileceği fikri kavramsal dönüşüm sürecindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm sürecinde kalkınmanın esas amacı olan “ortak iyi” yi gerçekleştirme yolları artık Keynesyen iktisadın refah devleti uygulamaları yerine özelleştirmeler, iktisadi faaliyetlere yönelik aktif devlet müdahalesi (planlama) yerine piyasa mekanizmasının kendiliğinden işleyişi, devletlerarası yardım/kredi mekanizması yerine özel kanallardan borçlanma ilişkisi olarak değişmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla kalkınmanın nihai bir amaç olarak varlığını sürdürdüğü, ancak bu amaca ulaşmak için kullanılan araçların egemen iktisadi görüşte yaşanan değişime ayak uyduracak şekilde değiştiği dile getirilmektedir. Ancak bir taraftan gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler, diğer taraftan da ülke içindeki toplumsal yapılar arasında gelir ve yaşam düzeyi uçurumunun arttığı günümüz dünyası, küreselleşme süreciyle birlikte farklı araçlarla ulaşılabileceği dile getirilen kalkınma amacının çok uzağında bir dünyayı resmetmektedir.

Söz konusu uygulamaların küreselleşmenin nimetlerinden yararlanmak isteyen tüm ülkeler tarafından toplumsal/siyasi/iktisadi yapılarını değiştirmek üzere hayata geçirilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Uluslararası sermaye ve çağdaş teknoloji, ancak gerekli yapısal

⁷³ Fikret Şenses, “Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?” **Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. ve Yay. Haz. Fikret Şenses, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 107, 114.

⁷⁴ Mehmet Türkay, “1945’den 2000’lere Söylen ve Gerçeklik Arasında “Kalkınma”nın Halleri”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 16, Sayı 55, 2005, s. 37, 38.

düzenlemeleri başarmış ülkelere yönelecektir. Dolayısıyla azgelişmiş ülkeler, ulusal pazarlarını uluslararası sermayeye açmalı ve küreselleşen dünyaya ayak uyduracak reformları hayata geçirmelidirler. Kalkınma stratejisi artık ülkelerin kendi sanayileşme hedefleri ya da özerk para, maliye, ticaret politikalarını içermemekte hepsi için “uluslararası sermayenin gereklerine uyum göstermek” olarak basitleştirilmektedir. Küreselleşme felsefesi “azgelişmişlik” ve “kalkınma” kavramlarını iktisat yazınından yavaş yavaş çıkarırken bu kavramların yerini günümüzde “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramı almıştır.⁷⁵

Neoliberalizm, sahip olduğu bu söylemlerle devletin piyasanın düzenlenmesi sürecindeki varlığını azaltarak yıllardır egemen olan kalkınma modellerinin yerini almıştır. Ulusal devlet aygıtının zayıflamasıyla bağlantılı olarak esas vurgu, ulusal kalkınmadan küresel rekabet ve etkinliğe kaymıştır. Devlet önceki ekonomik modelde, ulusal kalkınmayı gerçekleştirmek için piyasada girişimci olarak bulunan, iş olanakları sağlayan, sosyal güvenlik çatısı altında çalışanların sorumluluğunu üstlenen ana aktör konumundayken neoliberal çağda devlet, çalışanların bakımı konusundaki sorumluluğu devlet ve özel sektörden alarak yerel topluluklar, hükümet dışı kuruluşlar, aileler ve bireylerin kendilerine devretmiş, girişimci rolünü ise düzenleme ve denetleme rolü ile değiştirmiştir.⁷⁶

E. NEOLİBERALİZM VE YOKSULLUK

1. Yoksullukla İlgili Terminoloji

Yoksul, yeteri kadar paraya sahip olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Farklı boyutları nedeniyle birçok tanımla yapılan yoksulluk

⁷⁵ Yeldan, **a. g. m.**, s. 429.

⁷⁶ Daniel M. Goldstein, “Neoliberal Violence and ‘Self-Help’ Security in Bolivia”, *Critique of Anthropology*, Cilt 25 (4), s. 396.

ile ilgili birkaç tanımlama ise şöyledir: Lipton (1997), tüketim yaklaşımını dikkate alarak yoksulluğu, belirli bir düzeyin altında kişi başına özel tüketimin söz konusu olduğu durum olarak tanımlamaktadır. Drewnowski (1977), subjektif bakış açısıyla yoksulluğu, kişilerin kendi tatmin düzeyini sağlamaya yetecek bir gelire sahip olmamaları şeklinde tanımlarken Dünya Bankası (1990), yoksulluğun genel tanımını şöyle yapmaktadır: Yoksulluk, asgari yaşam standardına erişememe durumudur. Yani yoksulluk maddi nitelikteki ihtiyaçların gerekli kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe nedeniyle karşılanamaması ve asgari bir yaşam düzeyini sürdürecekt gelirden yoksun olma durumudur.⁷⁷

Gerek mekan gerekse zaman içinde farklılıklar gösterse de yoksulluğun nasıl ortaya çıktığı, nelerin yoksulluğa neden oluşturduğu sorusu gündeme geldiğinde genellikle verilen cevapların; servet dağılımı ve buna bağlı olarak gelir dağılımının eşitlik derecesi, nüfus baskısı ve hanehalkı sayısı, bileşimi ve hanehalkı içindeki bireylerin yaş ve eğitim durumları gibi demografik etmenler, üretim yapısı, istihdam ve ücrete ilişkin konum, ekonomik kriz, doğal felaketler gibi dış şoklar, neoliberal yapısal uyum programları ve kamu harcamalarının miktar ve bileşimi gibi unsurlar üzerine odaklandığı görülmektedir.⁷⁸ Nitekim yapısal uyum programlarının 1980'li yıllarla birlikte yoğun şekilde uygulanması sonrasında yoksulluk konusunun yeniden gündeme yerleşmesi bu konudaki genel kanıyı destekler nitelikte bir durumdur.

⁷⁷ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 3.

⁷⁸ Fikret Şenses, “Yoksulluğun Küreselleşmesi mi? Küreselleşmenin Yoksulluğu mu?”, **Toplum ve Hekim**, Ocak-Şubat 2004, Cilt 19, Sayı 1, s. 14

2. Yoksulluk Tanımları ⁷⁹

a. Mutlak Yoksulluk

Mutlak yoksulluk tanımı, bir insanın ya da hane halkının yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan asgari refah düzeyini yakalayamaması durumunu ifade eder. Mutlak yoksulluk oranı, sözü edilen asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranlanması sonucunda bulunur. Ülkelerarası karşılaştırmaların yapılması amacıyla kullanılan bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutlak yoksullukta yoksulluk çizgisi iki farklı yaklaşıma göre hesaplanabilir. Birinci yöntem, sadece günlük minimum gıda harcaması maliyetini esas alırken, ikincisi buna ek olarak diğer temel ihtiyaçları (giyinme, barınma, ısınma gibi) da dikkate alır. 1990 yılında Dünya Bankası'nın yaptığı bir çalışmada, günlük geliri, bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı olan 2400k/cal besini almaya yetmeyen kişiler "mutlak yoksul" olarak tanımlanmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı, az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar olarak kabul edilirken, Latin Amerika ve Karayipler için 2 dolar, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkeleri için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14,4 dolar olarak belirlenmiştir.

b. Göreli Yoksulluk

Mutlak yoksulluk tanımındaki kişinin yaşamını sürdürüp sürdürememesi durumundan ziyade onun toplumsal bir varlık olmasından hareket etmekte olan göreli yoksulluk, kişinin kendisini biyolojik olarak değil, toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasından yola çıkan bir kavramdır. Yoksulluk sadece kaynaklara erişip erişememe durumu değildir. Yoksulluk aynı zamanda, kişi ya da hane halkının, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam

⁷⁹ Kaynak, a. g. e., s. 61, 63.

düzeyine sahip olup olmadığı ile alakalı bir konudur. Bu nedenle göreceli yoksulluk kavramı farklı grupların sahip olduğu mutlak gelir düzeyinden ziyade gelir ve refahın dağılımındaki farklılıklara odaklanır.⁸⁰ Göreceli yoksulluk için çoğunlukla benimsenen yöntem, ülke içindeki ortalama ya da medyan gelirin belli bir yüzdesini, örneğin % 50'sini almaktır. Buna göre, ortalama gelirin % 50'sinin altında bir gelire sahip kişiler, göreceli yoksul olarak tanımlanır.

c. Öznel - Subjektif Yoksulluk

Öznel-subjektif yaklaşım yoksulluğun tanımlanmasında kişilerin tercihlerine (fayda yaklaşımı) önem verir. Öznel-subjektif yoksulluğu belirleyebilmek için yapılan anketlerde deneklere iyi bir gelire sahip olmak gibi bazı özel hedeflere ulaşabilmek için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı sorulur. Deneklerin cevaplarından elde edilen sonuçlara göre refah düzeyleri ile gelirler arasında bağlantı kurularak, bir refah düzeyi seçilip ona karşılık gelen gelir düzeyi yoksulluk çizgisi olarak belirlenir.

d. Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk

Gelir yoksulluğu kişinin yaşamını sürdürmesi ya da asgari yaşam standardını karşılaması için ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından yeterli miktarda gelir elde edememesi durumunu ifade eder. Yoksullar sadece gelir ve kaynaklardan değil, fakat aynı zamanda, fırsatlardan da yoksun kalırlar.⁸¹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Programme-UNDP) tanımına göre insani yoksulluk, katlanılabilir bir yaşam için gerekli fırsatlara ve seçeneklere sahip olmamaktır. İnsanın, yeterli sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ve uzun bir yaşam sürme hakkına sahip

⁸⁰ Aktan ve Vural, **a. g. m.**, s. 5.

⁸¹ Aktan ve Vural, **a. g. m.**, s. 6.

olmaması olarak ifade edilen bu tanımda yoksulluk kavramı gelir düzeyi ile ilişkilendirilmemektedir.

3. Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Konusunda Farklı Bakış Açıları

Farklı bakış açılarına göre farklı tanımlamalar geliştirilmiş olsa da en genel tanımıyla yoksulluk, gelir eksikliği-yetersizliği içinde bulunan insanların günlük yaşamlarını devam ettirebilmeleri için, sunulan mal ve hizmetlerden toplumdaki diğer bireylere oranla daha az yararlanmaları veya hiç yararlanamamaları olarak tanımlanabilir. Sunulan bu mal ve hizmetlerden yararlanamamanın toplumsal boyutta var olan eşitsizlikle bağlantılı olduğu ise açıktır. Bireylerin toplum içindeki eşitsiz konumları iki farklı şekilde açıklanmaktadır: İşlevselcilik, eşitsizliğin nedenini bireyin kendisi ile açıklarken, sosyalist bakış açısı, sorunun bireylerden, bireylerin niteliksizliklerinden değil de, toplumsal yapıdan kaynaklandığını söyler. İşlevselci teori, toplumun sağlıklı devamlılığı için eşitsizliği kaçınılmaz ve uyumlu bir süreç olarak görürken, sosyalist teori onu ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak görmektedir.⁸² Liberalizm ve günümüzdeki temsilcisi olarak değerlendirilen neoliberalizm işlevselci bakış açısı ile toplumda var olan eşitsizliklerin serbest piyasa düzeninde kaçınılmaz olduğunu, devletin bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak adına yapacağı her türlü müdahalenin piyasanın sağlıklı işleyişine darbe vuracağını dile getirirler. Keynesçi refah devleti modelinde ise, sosyalist bakış açısının eşitsizliklerin toplumsal yapıdan kaynaklandığı görüşü tam olarak karşılık bulmasa da bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların devlet tarafından geliştirilmesi düşüncesi mevcuttur.

Yoksulluk sorununa bakış açıları değerlendirildiğinde ise Keynesçi refah devleti modelinde, yoksulluk sorununun bireysel bir hata ve sorumluluk

⁸² Tevfik Erdem, “Yoksulluk Kimin Sorunudur?”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 1, Sayı 49, 2003, s. 136, 137.

olmaktan çıkarılarak, bir toplumsal olgu olarak görüldüğü, sorunun giderilmesi ya da hafiflemesi konusunda devlete sorumluluklar yüklendiği görülmektedir.⁸³ Refah devleti modelinde devlet, taşıdığı sosyal sorumluluğun sonucu olarak yoksullara maddi ve ayni yardımlar yaparak, yoksul insanların çalışabilecekleri alanlarda istihdam yaratarak, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri vererek yoksulluğu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Yoksullukla mücadelede refah devletinin çözüm önerileri şu şekilde sıralanmaktadır: Artan oranlı vergi tarifesinin uygulanarak asgari ücretin vergi dışında bırakılması, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin tüm vatandaşlara devlet tarafından bedava sunulması, devletin bölgeler arasındaki dengesizlikleri azaltmak için bu bölgelerde yapacağı kamu yatırım harcamalarını artırması, işsizlik sigortasının oluşturulması ve tam istihdamı sağlamaya yönelik kamu harcamalarının artırılması, yoksullara doğrudan parasal yardım yapılması, toprak reformu ile yoksul vatandaşlara arazi ve arsalar dağıtılması.⁸⁴

Liberalizm düşüncesinde ise yoksulluk olgusu, bireysel bir başarısızlık ve sorumsuzluk olarak değerlendirilmiş, kişinin yoksul olması ise sadece kendisinin tembelliği ya da sorumsuzluğu sonucunda uğradığı başarısızlığa atfedilmiştir. Dolayısıyla mevcut iktisadi yapının yarattığı eşitsizliklerle kişinin yoksul olması arasında bir bağlantı kurulmamaktadır. Sakatlık ya da kimsesizlik gibi nedenlerden ötürü piyasaya giremeyen kişilerin refahının sağlanması ise, gönüllülük ilkesi çerçevesinde aile, dinsel ve yerel kuruluşların sorumluluğu olarak görülmüş, devletin bu konuda bir sorumluluğu olmadığı dile getirilmiştir.⁸⁵ Devletin yoksulluk sorununun çözümü değil, çoğu zaman kaynağı olduğu savunulmuştur. Yoksullukla mücadele konusundaki önerileri ise; piyasa ekonomisinin güçlendirilerek üretimin artırılması ve böylece işsizliğin azaltılması, düşük vergi oranları ile üretimin teşvik edilmesi ve yine bu yolla işsizliğin azaltılması sonucunda

⁸³ Sallan Gül, **a. g. e.**, s. 5.

⁸⁴ Aktan, **a. g. m.**, s. 4.

⁸⁵ Sallan Gül, **a. g. e.**, s. 3.

bireylerin gelirlerinin ve refah düzeyinin artırılması, devletin hiçbir sektöre ve kesime doğrudan parasal yardım yapmaması, işsizlik sigortasının kaldırılması.⁸⁶

4. Neoliberal Yapısal Uyum Politikaları Sonrasında Günümüzde Yoksulluk

Yoksulluk konusu 1980'li yılların sonlarından itibaren uluslararası gündemde yeniden ön plana gelmiştir. Bu ilginin nedeni, küresel çapta yoksulluğun ulaştığı boyutun artık göz ardı edilemez derecede artmış olmasıdır. Nitekim dünyadaki en zengin ülke ile en yoksul ülke arasındaki ortalama gelir düzeyi farklılığı 19. yüzyılın sonunda 9:1 iken bu oran 1960 yılında yaklaşık 30:1'e, günümüzde ise 60:1'e yükselmiştir. İktisat tarihçisi Angus Maddison'a göre ise, kişi başına gelir kriterine göre karşılaştırıldığında 1820'de en zengin ülkeler yoksullardan 3 kat daha zengin iken, 1950'de bu oran 1/15 olup; 1973'te 1/13'e inmiş, 1998'de ise 1/18'e çıkmıştır.⁸⁷ 2000 yılında Okinawa'da yapılan G-8 Zirvesinde açıklanan Küresel Yoksulluk Raporu'nda 1.2 milyar insanın günde 1 doların altında, 3 milyar insanın ise 2 doların altında gelirle yaşadığı bildirilmiştir.

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca birçok ülkede yaşanan kısa dönem krizler sonrasında uygulamaya konulan neoliberal ekonomi politikaları sonucunda ağırlaşan bölüşüm sorunları ile yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili kaygıların giderek artması karşısında uluslararası kuruluşlar, neoliberal yaklaşımın temel mantığından uzaklaşmadan yeni bir yaklaşım geliştirerek esas modeli koruma amacına yönelmişlerdir. Washington-Sonrası Uzlaşım olarak da adlandırılan bu bakış açısı, bölüşüm sorunlarını arka plana itmeye devam etmiş ve yoksulluk konusunu bu yeni yaklaşımın ana unsurlarından

⁸⁶ Aktan, a. g. m., s. 9, 10.

⁸⁷ Ayşe Çelikel Danışoğlu, "Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2004, Sayı 6, s. 35, 44.

biri olarak ortaya koymuştur. Bu bağlamda yoksullukla mücadele konusunda büyüme ön plana çıkarılırken gelir dağılımı konusundan nerdeyse hiç söz edilmemiştir.⁸⁸ Yeni yaklaşımdaki değişikliklerin bir kısmı yoksulluğun tanımlanması ve izlenmesiyle ilgilidir. Bu alanda ne tür değişiklikler yapılırsa yapılsın, neoliberalizmin serbestleştirmenin yoksulluğun azaltılmasında merkezi bir rol üstlendiği konusundaki inancında bir değişiklik yoktur. Mikro krediler tarafından desteklenen varlıkların yeniden bölüşümüne dönük çözümler, yoksulların serbestleştirilmiş piyasalarda daha yüksek gelir kazanması için yeterli olacağını dile getirmektedir.⁸⁹

Ortaya çıkan bu yeni yaklaşımın etkisiyle, yoksulluk sorunu ve yoksulluğun azaltılması hedefi Dünya Bankası'nın kredi anlaşmalarında bir "kredi alma koşulu" haline geldi. Bu bağlamda yoksulluğun azaltılması, borç servisine hizmet eder hale geldi. Yoksulluğun yönetilmesi ve toplumsal huzursuzluğun kreditorler açısından en az maliyetle atlatılması için "masrafların geri alınması" ve sağlık ve eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesinin daha verimli bir yol olduğu dile getirildi. Bu aşamada devlet geri çekilmeye başladı ve hizmet bakanlıklarının sorumluluğunda yürütülen pek çok program artık Acil Sosyal Yardım Fonu şemsiyesi altında sivil toplum örgütleri tarafından yönetilmeye başlandı. Acil Sosyal Yardım Fonu devletin toplumsal sektörlerden çekilmesini, yoksullukla mücadelenin mikro-toplumsal düzeyde örgütsel yapılar tarafından yönetilmesini resmen onaylamaktaydı. Böylece uluslararası yardım programları tarafından finanse edilen çeşitli sivil toplum örgütleri yerel hükümetlerin pek çok işlevini aşama aşama üstlendi.⁹⁰ Bölüşüm konusunda ise, neoliberal politika sürekli olarak sendikaların zayıflatılması ve genel olarak iş güvencesinin olmadığı esnek bir emek piyasası ortamı oluşturulmasını kapsayan emek piyasasının düzenlemelerden arındırılması dileğini ön plana çıkarmaktadır.

⁸⁸ Şenses, a. g.m., s. 14, 15.

⁸⁹ Deborah Johnston, "Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 230, 234.

⁹⁰ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyaçları, 1999, s. 78, 79.

IMF tarafından borç almanın başat kriteri olarak dayatılan yapısal uyum programları sonucunda dünyanın belirli bölgelerinde yüz milyonlarca insanın sosyal kamu harcamalarının hızla azalması sonucunda yoksullaşma sürecine girdiği, bu süreçle birlikte açlık, zorunlu göç ve bulaşıcı hastalıklar gündeme geldiği birçok çalışmada dile getirilmektedir.⁹¹ 20. yüzyılın sonlarında yaşanan yoksulluğun boyutu şimdiye kadar görülmediği kadar büyüktür. Ancak, yoksulluğun, insan kaynaklarının ve maddi kaynakların kıt olmasından değil esas olarak; işsizliğin, bölüşüm eşitsizliğinin, kar maksimizasyonu hedefinin, neoliberal yapısal uyum programları gereği dünyanın birçok ülkesinde sosyal program ve fonların kesilmesinin, sosyal devletin gereği olan sağlık ve eğitim harcamalarının azaltılmasının sonucu olduğu görülüyor.⁹²

Yoksulluğun rakamsal boyutunu ortaya koymak açısından yapılan bazı çalışmalara burada yer vermek anlamlıdır. UNCTAD' ın gelir eşitsizliği, yoksullaşma ve orta sınıfların eriyip gitmesi üzerine yapılan 2600 çalışmanın değerlendirilmesinden elde ettiği sonuçları yayımladığı 1997 Ticaret ve Kalkınma Raporu'na göre, 1965 yılında G7 ülkelerinin kişi başına gelir düzeyi, en yoksul 7 ülkenin gelir düzeyinin 20 katı iken, 1995' te 39 katına çıkmıştır.⁹³ Bir başka karşılaştırmaya göre ise 1820 yılında en zengin ülkelerdeki kişi başına gelir en yoksul ülkelerdeki kişi başına gelirin 3 katı iken, bu oran 1870 yılında 7 kata, 1913' te 11 kata, 1950' de 35 kata, 1973' te 44 kata, 1992' de de 72 kata çıkmıştır. Daha çarpıcı olan bir örnek ise 1820 yılında bir İngiltereli'nin sahip olduğu gelirin 1992 yılında bir Etiyopyalı'nın sahip olduğundan 6 kat daha fazla olmasıdır. Dünyadaki en zengin 200 insanın servetleri dünya nüfusunun % 41'nin gelirinin toplamından daha

⁹¹ Alkan Soyak, **a. g. m.**, s. 38.

⁹² Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 29.

⁹³ Yüksel Akkaya, "Küreselleşme", Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 14, Sayı 49, 2003, s. 108.

fazladır.⁹⁴ Sadece birkaç yüz milyoner dünyadaki en yoksul 2.5 milyar insanın toplam serveti kadar servete sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler ise aldıkları her bir dolar dış yardım için 11 dolar dış borç ödemektedir.⁹⁵ Yoksulluğun ve gelir dağılımı uçurumunun geldiği boyut göz önüne alındığında yoksullukla mücadeleden ne anlaşıldığı ve milyonlarca insanı etkileyebilecek farklı yoksullukla mücadele yöntemlerinin sonuçlarının ve etkinliğinin ne olacağı sorusu bir kez daha tartışılmayı hak etmektedir.

⁹⁴ “Human Development In This Age Of Globalization”, (Erişim) http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1999_ch1.pdf, 12 Şubat 2008.

⁹⁵ Şenses, **a. g. m.**, s. 13.

II. BÖLÜM: YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ ve MİKRO KREDİDE ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI

Yoksulluk sorununun toplumsal bir olgu olarak görüldüğü, sorunun giderilmesi ya da hafifletilmesi konusunda devlete sorumluluklar yüklendiği refah devleti modelinde devletin, taşıdığı sosyal sorumluluğun sonucu olarak yoksullara maddi ve ayni yardımlar yaparak, yoksul insanların çalışabilecekleri alanlarda istihdam yaratarak, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri vererek yoksulluğu ortadan kaldırmaya çalıştığı ve sosyal politika anlayışını bu yönde oluşturduğu dile getirilmişti. Yoksullukla mücadelede artan oranlı vergi tarifesinin uygulanarak asgari ücretin vergi dışında bırakılması, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin tüm vatandaşlara devlet tarafından bedava sunularak beşeri sermayenin güçlendirilmesi, devletin bölgeler arasındaki dengesizlikleri azaltmak için bu bölgelerde yapacağı kamu yatırım harcamalarını artırarak kentsel ve kırsal yoksulluğu azaltması, işsizlik sigortasının oluşturulması ve tam istihdamı sağlamaya yönelik kamu harcamalarının artırılması, yoksullara doğrudan parasal yardım yapılması, toprak reformu ile yoksul vatandaşlara arazi ve arsalar dağıtılması refah devletinin öne sürdüğü yoksullukla mücadele yöntemleri olarak dikkati çekmekteydi.

Liberalizm düşüncesinde ise bu bakış açısının tam tersine yoksulluk olgusu, bireysel bir başarısızlık ve sorumsuzluk olarak değerlendirilmiş, kişinin yoksul olması ise sadece kendisinin tembelliği ya da sorumsuzluğu sonucunda uğradığı başarısızlığa atfedilmişti. Sakatlık ya da kimsesizlik gibi nedenlerden ötürü piyasaya giremeyen kişilerin refahının sağlanması ise, gönüllülük ilkesi çerçevesinde aile, dinsel ve yerel kuruluşların sorumluluğu olarak görülmüş, devletin bu konuda bir sorumluluğu olmadığı dile getirilmişti. Devletin yoksulluk sorununun çözümü değil, çoğu zaman kaynağı olduğu savunulmuştu. Liberal öğretinin günümüzdeki temsilcileri olduklarını iddia eden neoliberal düşünürler tarafından öne sürülen yoksullukla mücadele yöntemleri ise; piyasa ekonomisinin güçlendirilerek üretimin artırılması ve

böylece işsizliğin azaltılması, düşük vergi oranları ile üretimin teşvik edilmesi ve yine bu yolla işsizliğin azaltılması sonucunda bireylerin gelirlerinin ve refah düzeyinin artırılması, devletin hiçbir sektöre ve kesime doğrudan parasal yardım yapmaması, işsizlik sigortasının kaldırılması, yoksullukla mücadele alanında hükümetler yanında bölgesel kalkınma bankaları ve devlet dışı örgütlerin de yer alması gerektiği yönündedir.

Bu bakış açısı doğrultusunda günümüzde yoksullukla mücadele yöntemi olarak ortaya konulan ve dünya çapında ilgi gören uygulamalardan biri de mikro kredi yöntemidir. Mikro kredi yönteminin nasıl ortaya çıktığı, hangi fikri temeller üzerine şekillendirildiği ve uygulama bulduğu coğrafyalar üzerinden değerlendirilmesi sonraki alt başlıklarda yapılmaktadır.

A. YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK MİKRO KREDİ

Ulus devletin küreselleşme süreciyle birlikte yönetim iktidarını bir taraftan yerel aktörler diğer taraftan da IMF ve DB gibi uluslararası aktörlerle paylaşması yönetim kavramının yerini yönetişim kavramına bırakmasına yol açmıştır. DB' nin 1992 yılı raporuna göre iyi yönetişim, devletin elinde bulunan karar ve yürütme gibi bir takım yetkilerin, yerel yönetimlere, yarı özerk kamu kuruluşlarına, meslek kuruluşlarına ve STK' lara kaydırılmasını; böylece güçlü bir merkezi yönetim yerine, o yerde yaşayanların doğrudan katılımcılığını ve yönetimde yer almalarını öngören ve "yerindelik" olarak ifade edilen çok ortaklı bir yönetim anlayışını içermektedir. Bu bağlamda iyi yönetişimin amacı, kamusal alanda varolan bir sorunun giderilmesinde ve kaynakların dağıtılmasında, kısacası karar mekanizmalarında bu sorundan etkilenen tüm aktörleri çok aktörlü bir düzen çerçevesinde söz sahibi kılmaktır.¹ Devletin üretim, ticaret ve hizmet alanlarından çekilerek bu alanları piyasaya bırakması, ekonomik ve sosyal olarak doğrudan

¹ World Bank, "World Bank Report- Governance and Development", 1992, (Erişim) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/12/13/000178830_9810191106175/Rendered/PDF/multi_page.pdf , 10 Nisan 2009, s.110-113.

müdahalede bulunduğu alanlarda yerini piyasa aktörlerine bırakmasına yol açmıştır. Sivil toplum örgütlerinin kontrolünde olan mikro kredi uygulaması da bu örgütlerin yükselişe geçişiyle birlikte yoksullukla mücadele yöntemi olarak gündeme gelmiştir.

1. Yoksulluk Merkezli Kalkınma Stratejisi ve Mikro Kredi Modeli

Mikro kredi modelinin yükselişini, ekonomik ve sosyal ilişkilerin küreselleşmesi bağlamında kalkınma anlayışında ve tekniğinde ortaya çıkan ve yoksulların kendi yeteneklerini harekete geçirmelerini amaçlayan değişim açısından değerlendirmek gerekmektedir. Yoksulluk kavramını piyasa merkezinde yeniden tanımlayan anlayış, Dünya Bankası'nın yoksulluk merkezli kalkınma stratejisini ortaya koyan dokümanlarına dayanmaktadır. Toplumsal alanı devletin bürokratik müdahalesinden ziyade piyasa aktörlerinin çeşitli müdahalelerine maruz olan piyasa kapsamında yeniden düzenleme, devletin yönetim formundaki değişiklik bağlamında ayrıntılandırılmaktadır. Bu bağlamda toplumsal alanın piyasalaşmasını haber veren yeni kalkınma kavramı, devletin piyasa düzeninin sürmesini sağlayacak düzenleyici ve denetleyici bir aktör haline dönüştürülmesi mantığı üzerine inşa edilmektedir. Mikro kredi dağıtımı, vatandaşlara refah sağlama amacıyla sosyal hizmetlerin doğrudan sağlanması yerine yoksulları kendi kurtuluşları için güçlendirme anlayışının ürünü olarak bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak sunulmaktadır.²

Yoksulluğun ulaştığı boyutlar dikkate alınarak bu soruna çözüm bulmak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2000 yılında Milenyum Kalkınma Hedefleri ortaya konulmuştur. Bu hedefler arasında yer alan aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması, kadınların güçlendirilmesi gibi amaçlara yönelik olarak geleneksel bankacılık sisteminde finansman imkanlarından yararlanamayan, gelir seviyesi çok düşük kişi ve kurumların desteklenmesi

² Sinem Özer, **a. g. e.**, s. 4.

için mikro finansman kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır.³ Mikro finansman yöntemlerinden biri olan mikro kredi modeline geçmeden önce genel olarak mikro finansman kuruluş modellerine değinmekte fayda vardır.

1.a. Mikro Finansman Kuruluş Modelleri

Mikro finansman, yoksul ve düşük gelir düzeyindeki kişi, aile ve mikro işletmelere (1-9 kişi arasında elemanı bulunan) sağlanan finansman hizmetleridir. Geleneksel kredi, mevduat, sigorta ve geçerli mali sistem dışında kalanlara veya bu kuruluşlara ulaşamayanlara yapılan tasarruf, sigorta ve para transferi gibi hizmetleri kapsamaktadır. Bu hizmetlerin en yaygını mikro kredi modelidir. Mikro kredi işletme sermayesi ihtiyacının karşılanması, hammadde ve malzeme alımı, imalat için gerekli sabit teçhizatın alımı gibi amaçlarla bir mikro finansman kuruluşunca bir mikro girişimciye verilen kredidir.⁴

Küresel Kalkınma Araştırma Merkezi'nde mikro kredi konusunda koordinatör olan Hari Srinivas tarafından 14 adet mikro finans kuruluş modeli olduğu belirlenmiştir.⁵

1. a. (1) Birlik Modeli: Bu modelde topluluk kendi içinde bir birlik oluşturmaktadır. İlgili topluluk, gençlik ve kadın toplulukları şeklinde örgütlenebildiği gibi siyasi, dini veya kültürel bir görüş etrafında toplanan kişilerden de oluşabilir. Bu şekilde birliğin mikro kredi konusunda kendi aralarında kuracağı ilişkinin sağlamlığı, daha önce aralarında var olan siyasi, dini ya da kültürel ortaklık temelinde oluşturulmaya çalışılmaktadır.

³ Leyla Dolun, "Mikro Finansman", **Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Genel Araştırmalar**, Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Matbaası, Nisan 2005, Ankara, s. 1.

⁴ Seher Ozan Dündar, "Mikro Finansman", **Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Genel Araştırmalar**, Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Matbaası, Kasım 2007, Ankara, s. 2.

⁵ Hari Srinivas, " Financing Microenterprises", (Erişim) <http://www.gdrc.org/icm/micro/micro.html>, 12 Temmuz 2008.

1. a. (2) Garanti Sağlayan Kuruluş Modeli: Kredi sağlanması için ihtiyaç duyulan garanti herhangi bir hükümet kuruluşu veya hibe veren bir kuruluş tarafından ya da üyelerin tasarrufları teminat gösterilerek sağlanır ve bu şekilde alınan krediden bir kişi ya da oluşturulmuş grup faydalanabilir.

1. a. (3) Topluluk Bankası Modeli: Bu modelde tüm topluluğa bir ünite olarak bakılır ve genellikle sivil toplum örgütleri tarafından çeşitli eğitimler verilen topluluğa mikro kredi dağıtılır. Topluluğun tek bir ünite olarak görülmesi kredilerin geri ödenmesi konusunda ortak sorumluluk oluşturulmasına dayanak oluşturmaktadır.

1. a. (4) Kooperatif Modeli: Ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar doğrultusunda bir araya gelen kişilerce oluşturulan kooperatiflere mikro kredi dağıtılmaktadır. Dolayısıyla mikro kredinin geri ödenmesi noktasında dağıtılan grubun zaten daha önceden sahip olduğu dayanışma bilinci kolaylık sağlamaktadır.

1. a. (5) Kredi Birlikleri Modeli: Belirli bir grup veya organizasyon çevresinde bir araya gelerek tasarruflarını birlikte çalıştırmayı kabul eden, birbirlerine makul faiz oranlarıyla kredi vermek amacıyla bir araya gelen üyelerden oluşmaktadır. Krediyi sağlayanlar organizasyonun kendi üyeleri olduğu için ödeme konusunda ortak bir sorumluluk bilinci doğmaktadır.

1. a. (6) Grameen Tipi Kuruluş Modeli: Bangladeş'te Prof. Muhammed Yunus tarafından başlatılan ve on beş-yirmi köy civarında bir bölgeyi kapsayacak şekilde uygulanan bir yöntem olan Grameen tipi modelde, olası müşteriler saptanarak beş kişilik gruplar oluşturulur. Kişilerin aldıkları krediyi zamanında ödememesi diğer üyelerin de kredi almalarını engelleyeceği için grup üyelerinin baskısı kredinin teminatı olarak ortaya çıkmaktadır.

1. a. (7) Grup Modeli: Fonların bireylere değil gruplara aktarıldığı bu model, Grameen, topluluk bankacılığı, köy bankacılığı ve grup baskısı modellerine benzemektedir. Bireysel olarak hareket etmenin getireceği güçlükleri yenmek için grup olarak hareket edilir ve sorumluluk alınır.

1. a. (8) Bireysel Model: Diğer modellerden farklı olarak herhangi bir grup veya grup baskısına ihtiyaç duyulmadan mikro krediler doğrudan borçluya verilmektedir.

1. a. (9) Aracı Kuruluş Modeli: Borçlu ve alacaklı arasında aracılık yapan ve borçluların kredi bilincine erişmesi için çeşitli eğitimler sağlayan aracı bir kuruluşun bulunduğu bu modelde, aracılar fon sağlama, program bağlantıları, eğitim ve araştırma gibi değişik faaliyetlerde bulunabilirler. Bu faaliyetler uluslararası seviyeden, ulusal seviyeye, bölgesel seviyeden yerel ve bireysel seviyeye kadar her çeşit seviyede yer alabilir. Aracı kuruluşlar olarak hem ulusal hem de uluslararası boyutta hizmet veren sivil toplum örgütleri görev almaktadırlar.

1. a. (10) Sivil Toplum Örgütü Modeli: Mikro kredi dağıtılması konusunda öncelikli role sahip olan sivil toplum örgütleri, değişen yoksullukla mücadele anlayışı çerçevesinde bu alanda önem kazanmışlar ve daha önce devletin görev aldığı birçok alanda söz sahibi olmaya başlamışlardır. Günümüzde sivil toplum örgütleri hem doğrudan mikro kredi dağıtılmasında hem de dolaylı olarak bu konuda eğitim programları düzenlenmesinde görev almaktadırlar.

1. a. (11) Grup Baskısı Modeli: Borçlular ve projeye katılan diğer kişiler arasında ahlaki ya da farklı nitelikteki bağlantılar yoluyla mikro kredinin geri ödenmesini temin etmeyi amaçlayan bir uygulamadır. Baskı grubu; diğer üyeler, topluluk lideri, sivil toplum örgütünün görevlileri ya da bankalardan oluşabilir.

1. a. (12) Rosca (Rotating Savings And Credit Associations) Döner Tasarruf ve Kredi Birlikleri Modeli: Ortak bir fona düzenli katkıda bulunmak üzere bir araya gelen bireyler, her bireye bir seferde toplu para aktarırlar. İlgili üye toplu parayı aldıktan sonra tutarı, sonraki aylarda düzenli katılımlarla geri öder. Paranın hangi sırayla dağıtılacağı ise oybirliği ile ya da çekilişle belirlenir.

1. a. (13) Küçük İşyeri Modeli: Bu model eğitim, teknik tavsiye, yönetim ilkeleri ve benzeri alanlarda destekleme programları şeklinde dolaylı yollarla uygulanabildiği gibi mikro kredi verilmesi ile doğrudan müdahalelerle de yürütülebilmektedir.

1. a. (14) Köy Bankacılığı Modeli: Düşük gelirli 20-25 kişiden oluşmaktadır. İlk sermaye herhangi bir dış kaynaktan sağlanabilir ancak banka yönetimi üyeler tarafından yürütülür. Grubun her üyesi bireysel kredinin teminatını oluşturur.

Farklı başlıklar altında tasnif edilmiş olsalar da genel olarak mikro finansman faaliyetlerinin banka kredilerinden faydalanamayacak kadar yoksul, genellikle aralarında daha önceden var olan ortak bir siyasi, dini, kültürel yapıya dahil ve dolayısıyla birbirlerine baskı unsuru olabilecek insanlara verildiği görülmektedir. Genelde yönetme erkinin, çalışmamız özelinde ise yoksullukla mücadele görevinin, ulus devlet aygıtı ile yerel ve küresel boyutta varlığını sürdüren sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlar gibi yapılar arasında paylaşılması gerektiği söyleminin teorik olarak dile getirildiği ve uygulamalarının görüldüğü günümüzde mikro finansmanın ya da farklı bir tanımlamayla mikro kredinin sözü edilen bu yapılar eliyle dağıtıldığı görülmektedir. Genel bir sınıflandırmanın ardından ortak niteliklerini dile getirdiğimiz mikro finansman yöntemlerinden biri olan ve gün geçtikçe dünya çapında uygulama alanı genişleyen mikro kredi modelinin ayrıntılı bir değerlendirmesi ise sonraki başlık altında yapılacaktır.

1.b. Mikro Kredi Sisteminin Kuramsal Çerçevesi (Grameen Bank Modeli)

1976 yılında Çittagong Üniversitesi Kırsal Ekonomi Programı Başkanı Profesör Muhammed Yunus tarafından kırsal kesimde yaşayan yoksul insanlara kredi sağlama projesi ile başlayan ve mikro kredi modelinin temelini oluşturan Grameen Bank Projesi kuramsal çerçeve olarak şu ana maddeler üzerine kurulmuştur:

- ❖ Kendi hesabına çalışmak için oluşturulan küçük girişimler yoksulluğu ortadan kaldırmak için uygun birer alternatif araçtır.
- ❖ Sermaye eksikliği mikro girişimlerin önünde yer alan bir sınırlama olarak karşımıza çıkmaktadır.
- ❖ Yoksul insanlar düşük gelir seviyelerine rağmen tasarruf yapma yeteneğine sahiptirler.⁶

Mikro kredi modeli, yoksul insanların içinde bulundukları durumdan kurtulmaları için gerekli olan ve geleneksel ticari bankalardan sağlayamadıkları kredi fırsatlarının sağlanması durumunda sahip oldukları girişimci ruhu ortaya çıkarabilecekleri fikrine dayanmaktadır. Beş üyeden meydana gelen gruplar oluşturulmuş ve kredilerin bu gruplar temelinde dağıtılması planlanmıştır. Grup üyelerinin her biri Grameen konusunda öğrendikleriyle ilgili sınava alınmakta ve başarısız olurlarsa yalnızca kendileri değil gruptaki diğer üyeler de kredi alamamaktadırlar. Başlangıçta sadece grubun iki üyesine kredi verilmekte, bunların altı hafta boyunca geri ödemelerini düzgün bir biçimde yapmaları durumunda, iki üye daha kredi alabilmektedir. Grubun başkanı beş kişinin içinden krediyi alan son kişidir.⁷

Yunus, grup oluşturma fikrinin uygulamanın başarısı açısından büyük önem taşıdığını, bir gruba ait olma hissinin yoksul insana korunma duygusu

⁶ A. N. Sarkar ve Jagjit Singh, "Savings-led Micro-finance to Bank the Unbankables: Sharing of Global Experience", **Global Business Review**, 7; 2, 2006, s. 272.

⁷ Yunus, **a. g. e.**, s. 126.

sağladığını, bunun aksine yalnızken yoksul insanın kendini her türlü tehlikeye açık gördüğünü dile getirmektedir. Banka açısından değerlendirildiğinde ise yoksul kişi tek başına davranışlarında belirsizdir. Grup üyeliği ise grup desteği ve grup baskısı sağlayarak, tekil bireylerin kredi müşterisi olarak daha güvenilir bir hale gelmesine yol açmaktadır. Grup üyelerinin davranışlarında bazen gizli bazen de oldukça açık şekilde ortaya çıkan baskı grup üyelerini disipline etmektedir. Ayrıca, bireysel müşterilerin takibi güçken grup üyesi müşterilerin takibi çok daha kolay hale gelmektedir. Baştan itibaren gözlemlene görevinin grubun kendisine kaydırılması banka görevlilerinin işini hafifletmektedir.⁸

Bireysel krediler konusunda grup sorumluluğunun, mikro kredi modelinin esas düzenleyici ilkesi olduğu ve Grameen Bank modelinin de bu ilke üzerinden işlediği görülmektedir. 40 kadından oluşan bir topluluk, haftalık toplantılarda bir araya gelip kredi konusundaki önerileri dile getirmek üzere bir lider seçmektedir. Beşer kişiden oluşan sekiz grup oluşturulup kadınlar ilgili merkezde bir araya gelerek haftalık taksitlerini banka görevlilerine ödemektedirler. Kadınların tümü bireysel kredinin ödenmesinden sorumlu tutulmaktadır. Eğer herhangi bir ödenmeme durumu yaşanırsa banka diğer üyelere ya ödemeyi yapma ya da sonraki kredilerden faydalanamama konusunda baskı yapmaktadır. Üyelerin kendileri tarafından yürütülen bu yakın gözetim sayesinde olası başarısızlıklar ortadan kaldırılır, çünkü kadınlar olası başarısızlık korkusuyla kredilerin yanlış kullanımı konusunda görevlileri bilgilendirmektedirler. Böylece banka için işin maliyeti biraz daha düşmektedir, çünkü gözlem yapmaları için ilave insan görevlendirmeleri gerekmemektedir.⁹

Grameen Bankası tarafından üyelere öğretilen ve kredi almadan önce alındıkları sınavda sorumlu tutuldukları 16 karar şöyledir:

⁸ Yunus, a. g. e., s. 124.

⁹ Lamia Karim, "Demystifying Micro-Credit The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism In Bangladesh", *Cultural Dynamics*, 20(1), 2008, s. 17-18.

- 1- Grameen Bankası'nın dört ilkesini; disiplin, birlik, cesaret ve çok çalışmayı yaşamımızın her alanında uygulayacak ve ilerleteceğiz.
- 2- Ailelerimize refah getireceğiz.
- 3- Yıkık dökük bir evde oturmayacağız. Evlerimizi onarıp en kısa zamanda yeni evler yapmak üzere çalışacağız.
- 4- Yıl boyu sebze yetiştireceğiz. Onlardan bolca yiyip artanı satacağız.
- 5- Ekim mevsimlerinde olabildiğince çok tohum ekeceğiz.
- 6- Aileleri küçük tutmayı planlayacağız. Harcamalarımızı en aza indireceğiz. Sağlığımıza dikkat edeceğiz.
- 7- Çocuklarımızı eğitip eğitimleri için gereken parayı kazanacağız.
- 8- Çocuklarımızı ve çevremizi her zaman temiz tutacağız.
- 9- Foseptik çukurları yapıp kullanacağız.
- 10-Kuyu suyu içeceğiz. Eğer bulamıyorsak, suyu kaynatıp şap katacağız.
- 11-Oğullarımızı evlendirirken başlık parası almayacağız, kızımızın düğününde de başlık vermeyeceğiz. Merkezi başlık lanetinden uzak duracağız. Küçük çocukları evlendirmeyeceğiz.
- 12-Kimseye haksızlık yapmayacağız ve haksızlık yapanlara karşı çıkacağız.
- 13-Hep birlikte daha fazla gelir için daha büyük yatırımlara gireceğiz.
- 14-Her zaman birbirimize yardımda bulunmaya hazır olacağız. Birisi güç durumdaysa hep birlikte ona yardım edeceğiz.
- 15-Herhangi bir merkezde bir disiplin ihlalini öğrenirsek, hep birlikte oraya gidip disiplinin sağlanmasına yardımcı olacağız.
- 16-Bütün merkezlerde beden eğitimi yaptıracağız. Bütün sosyal etkinliklere topluca katılacağız.¹⁰

Kredinin geri ödeme mekanizması bir yıllık krediler, eşit haftalık taksitler, bir hafta sonra başlayan ödemeler ve % 20 faiz oranı olarak belirlenmiştir. Sistemde polise yer olmadığı, geri ödemeler konusunda adli önlemlere başvurulmadığı dile getirilmektedir. Kredi taksitlerini karşılayamayan üyeleri

¹⁰ "16 Decisions", (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=109&limit=1&limitstart=0, 12 Mayıs 2009.

başarısız olarak adlandırmadan onlar için yeni ödeme planları oluşturulduğu söylenmektedir.¹¹ Ancak bu mekanizmanın ayrıntılarının ne olduğu, yeni ödeme planındaki faiz oranlarının öncekilere göre daha yüksek olup olmadığı insanların daha fazla ödeme yapıp yapmayacakları konusunda bir açıklama getirilmemektedir.

Çalışanların işe alınması ve aldıkları eğitim, bankanın hedeflerine ve politikalarına olan bağlılığı sürdürmeyi sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Altı aylık süren eğitim sonucunda çalışanlar, bankanın değerler sisteminin bir parçası haline getirilirler. Şubelerdeki zor çalışma koşulları köylere yapılan günlük ziyaretleri gerektirmekte ve bu yolla çalışanların kırsal hayattaki yoksulluğa karşı duyarlılıkları geliştirilerek adaptasyon sağlanmaya çalışılmaktadır.¹²

Banka tarafından ilan edilen yüksek geri ödeme oranı (% 97.94) ile mikro kredi, finansal olarak kendini sürdürebilecek ve yoksullar arasında finansal ve sosyal disiplin yaratacak bir sistem olarak tanıtılmaktadır. Nitekim Muhammed Yunus, “bizim hedefimiz baş döndürücü bir hızla hizmete koşmak değil; işleyen bir sistem geliştirmektir.” şeklinde bir açıklama ile mikro kredinin yoksulluğa ivedi bir çözüm olmaktan ziyade işlerlik kazanmış bir sistem olmasına vurgu yapmaktadır.¹³ Sistemin kuramsal temellerini ve tarihsel gelişimini anlattığı eserinde Yunus, Grameen’in kişisel ekonomik kalkınmayı hedeflemekte olduğunu dile getirmektedir.¹⁴ Yoksulluk ve yoksullukla mücadele konusunda bu tarz bir yaklaşım, bireyselliğin ön planda tutulduğu neoliberalizmin yoksulluğa bakış açısına oldukça yakındır.

Yunus’un neoliberal bir bakış açısına sahip olduğuna yönelik farklı görüşleri de mevcuttur. Bunlardan bir kısmı şöyledir: *“Ben bugünkü tanıdığımız haliyle “devletin” yasaların uygulanması ve adalet, ulusal*

¹¹ Yunus, a. g. e., s. 131.

¹² Özer, a. g. e., s. 39.

¹³ Özer, a. g. e., s. 34.

¹⁴ Yunus, a. g. e., s. 187.

güvenlik, dış politika dışında çoğu şeyden elini çekip “Grameen’leşmiş”; yani sosyal bilinç güdümündeki bir özel sektörün bu işlevleri devralması gerektiğine inanıyorum. Küresel serbest pazar ekonomisine ve kapitalist araçlar kullanarak buna katılmaya inanıyorum. Serbest pazarın gücüne ve bu pazarda sermayenin gücüne inanıyorum. Yoksulluk yoksullar tarafından değil, toplumsal yapılar ve toplumun izlediği politikalar tarafından yaratılır. Bizim Bangladeş’te yaptığımız gibi yapıyı değiştirirseniz, yoksulların da yaşamlarını değiştirdiklerini görürsünüz. Grameen daha az devlet müdahalesini, hatta mümkün olabilecek en az devlet müdahalesini savunurken, serbest pazara sadıktır ve girişimci kurumları destekler. Bu nedenle en sağda olmalıdır.”¹⁵ Günümüzde neoliberalizm savunucularının mikro kredi sistemini yoksullukla mücadele konusunda dahiyane bir buluş olarak kucaklamalarının temelinde yatan da bu bakış açısına duyulan yakınlık olsa gerektir.

İlk olarak topraksız köylülüğün çok ciddi bir sorun olduğu ve ekilebilir arazinin % 90’ının zaten ekiliyor olmasına rağmen yoksulluğun çok ciddi bir sorun olduğu Bangladeş’te ortaya atılan mikro kredi modeli, devletin yaptığı transfer yardımlarının geri çekilmesini öneriyor ve yoksulların üretici faaliyetlere girmeleri için gerekli sosyal ve finansal motivasyonu sağlayacak en iyi model olduğunu dile getiriyor.¹⁶ Bu bağlamda, yoksulluğun yoksulların kendi bireysel başarısızlıklarından kaynaklandığını dile getiren yeni kalkınma mantığı, yoksulları kendi kurtuluşları için sorumlu birimler olarak gören mikro kredi programlarının yapısında karşımıza çıkmaktadır.

Mikro kredi modeli doğuşundan günümüze kadar birçok kesimden ilgi ve destek görürken diğer yandan yoksullukla mücadele konusunda yeterli bir araç olamayacağı yönünde birçok kesimden de eleştiriler almıştır. Bu yöndeki eleştirilere ilerleyen başlıklarda yer verilecektir. Ancak bu noktada Muhammed Yunus’un kendilerine yöneltelen eleştiriler konusunda yaptığı

¹⁵ Yunus, a. g. e., s. 260-262.

¹⁶ Özer, a. g. e., s. 18.

açıklamalara kısaca değinmekte fayda vardır. Yunus, yoksullara kredi verilmesi fikrine yönelik birkaç eleştiriyi şöyle dile getirmektedir:

- ❖ Kırsal kesimde var olan sosyal hiyerarşi öylesine güçlü ve yerleşiktir ki, böyle bir kredi programının başarılı olmasına izin vermez.
- ❖ Kadınların aldıkları krediyi ya da gelirlerini kendilerine saklamalarına olanak yoktur. Kocaları baskı yaparak ellerindeki parayı onlardan almaktadır.
- ❖ Yoksullara kredi vermek verimli olamaz. Çünkü yoksul kişi krediyi geri ödemeye çalışırken daha da yoksullaşacaktır.
- ❖ Kredinin uzun dönemli faydaları olamaz, ancak geçici bir yararı olabilir. Yoksullara kredi vererek toplumun eşit biçimde yeniden yapılanması başılamayacaktır.

Yunus, sisteme yöneltlen bu ve bunun gibi eleştirileri masal ve yarı gerçekler olarak nitelendirmekte ve gerçekleşme olasılıklarının çok düşük olasılığa sahip olduğunu veya büyük birer mazeret olarak sunulduğunu dile getirmektedir.¹⁷ Ancak, Bangladeş başta olmak üzere yoksulluğun ve sosyal hiyerarşinin temel toplumsal nitelikler olduğu ülkelerde mikro kredi alan yoksul insanlar üzerine yapılan bir çok çalışmada dile getirilen eleştirilerin bir çoğunun gerçekleştiği görülmüştür. Dolayısıyla yüksek geri ödeme oranları ya da bireysel başarılar örnek gösterilerek sistemi başarılı olarak lanse etmek ve yöneltlen eleştirileri masal olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir.

1. c. Mikro Kredi Sisteminin (Grameen Model) Tarihsel Gelişimi

Grameen Bank Projesi Bangladeş'in Jobra köyünde 1976 yılında ortaya çıkmıştır. Köy anlamına gelen "gram" sözcüğünden türeyen "Grameen" sıfatı "kırsal" ya da "köye ait" anlamına gelmektedir. Proje, 1983

¹⁷ Yunus, a. g. e., s. 94-95.

yılında özel bir yasayla resmi banka haline gelmiştir. Kredi alanların sayısı günümüzde 7.8 milyona ulaşmıştır ve bunların % 97'sini kadınlar oluşturmaktadır. Grameen Bank, 2548 şubeye sahiptir ve 84,096 köyde görev yapan 23,799 tane çalışanı mevcuttur. Kuruluşundan bugüne kadar banka tarafından dağıtılan toplam kredi miktarı 438.48 milyar taka iken (7.88 milyar dolar) Şubat 2008 ile Mart 2009 tarihleri arasında dağıtılan kredi miktarı ise 66.93 milyar takadır. (974.73 milyon dolar) Banka tarafından açıklanan kredi geri ödeme oranı % 97.94'tür. Banka göreve başladığından beri 1983, 1991 ve 1992 yılları hariç her yıl faaliyetlerini karla sonuçlandırmıştır.¹⁸

1976' da 42 kişiye ödünç verilen 27 dolardan, 1988'de yıllık olarak 490.363 kişiye verilen 41.12 milyon dolara, 2008 yılı rakamlarına göre ise 7.670.203 kişiye verilen 905.81 milyon dolara ulaşmıştır 2008 yılı itibariyle verilmiş olan toplam kredi miktarı ise 7591.32 milyon dolardır.¹⁹

1998 yılında Bangladeş'te meydana gelen ve Grameen Bank'tan kredi almış çok sayıdaki kişinin evleri dahil sahip oldukları her şeyi kaybetmelerine neden olan sel, bankayı Grameen Genelleştirme Sistemi (Grameen Generalised System-GGS) adı verilen yeni bir program başlatmaya sevk etti. Sistemde, üyelerin aldıkları ilk krediyi ödeme zorluğuna düştüklerinde kendi kurallarına göre yeni bir ödeme planı oluşturmalarına imkan veren yeni bir düzenleme yapılabiliyordu. Yeni sistem Grameen'in klasik sisteminin aksine daha küçük taksit miktarlarına ve daha uzun ödeme sürecine izin veriyordu. Yeni strateji kredi kullananları bankanın sürekli müşterileri haline getirmeyi amaçlıyordu.²⁰ Bu düzenlemeyi yapma gereği geri ödeme oranlarının hızla düşmesi nedeniyle sistemin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesinden

¹⁸ "Grameen Bank At A Glance March 2009", (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=175, 12 Mayıs 2009.

¹⁹ "Historical Data Series in USD", (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=177&Itemid=182, 12 Mayıs 2009.

²⁰ Özer, a. g. e., s. 45-47.

kaynaklandı. İnsanlar aldıkları kredileri evlerinin tadilatlarında kullandılar ve geri ödemeleri gerçekleştiremeyecekleri için haftalık toplantılara katılmamaya başladılar. 2002 Ağustos'ta tamamlanan yeni süreçle yaratılan esnek kredi sisteminde, kredi alanlar toplumda başarısız olarak lanse edilmek yerine potansiyel borçlular olmayı tercih ederek mekanizmaya dahil oluyorlardı.

Grameen Bank ve diğer sivil toplum örgütleri (STÖ) tarafından dağıtılan mikro kredi miktarının ve üye sayısının dünya çapında artmaya başlamasının da etkisiyle uluslararası örgütlerin mikro krediye olan ilgileri arttı. 1990'lı yılların başından itibaren yoksulluğun dünya çapında vardığı boyutlar sebebiyle yoksullukla mücadele konusuna daha fazla ilgi göstermeye başlayan bu örgütler, mikro krediyi yoksullukla mücadele için yeni ve geçerli bir araç olarak değerlendirmeye başladılar. Dünya Bankası'nın mikro krediye olan ilgisi de, 1980'ler boyunca dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Bangladeş'teki kalkınma politikalarında etkili bir şekilde yer alması ile başladı. Başlarda danışma raporlarında geçen kavram, 1990'ların ortalarında uluslararası düzeyde kalkınma politikaları için güçlü bir araç olarak Dünya Bankası literatüründe tanımlanmaya başladı. Grameen modelini ve diğer modelleri ele alan ilk rapor, bu modelleri karlı ve çalıştırılabilir kalkınma programları olarak tanımladı. Kasım 1993'te Washington'daki Dünya Açlık Konferansı'nda Dünya Bankası kardeş kuruluş olan Grameen Vakfı'na 2 milyon dolar tutarında bağış yapacağını açıkladı. Bu, Dünya Bankası'nın mikro krediyi yoksullukla mücadelede geçerli bir araç olarak kabul etmesinin başlangıcıydı. Dünya Bankası Başkanı James D. Wolfensohn, 1996'da "mikro kredi programları dünyanın en yoksul insanlarına pazar ekonomisinin canlılığını getirmiştir" şeklinde bir açıklama yaptı. BM' nin 2005 yılını "Mikro Kredi Yılı" olarak ilan etmesinin ardından ilişkiler daha da yoğunlaştı.²¹

²¹ Umud K. Dalgıç, "International Expert Organizations and Policy Adoption: The World Bank and Microfinance in the 1990s", **Cultural Dynamics**, Cilt 19, Sayı 1, s. 16-17.

Mikro kredi modelinin uluslararası düzeyde gündeme gelmesi bir taraftan uluslararası örgütler düzeyinde ilgi görmeye başlamasıyla diğer taraftan da mikro kredi aracılığıyla yoksulluğu azaltma amacıyla olan kuruluşları, bağış yapanları, sivil toplum örgütlerini ve mikro kredi savunucularını bir araya getirmek amacıyla başlatılan Amerikan kökenli bir organizasyon olan Mikro Kredi Zirvesi ile gerçekleşti. İlk zirve 2-4 Şubat 1997'de Washington'da toplandı ve 137 ülkeden yaklaşık 300 kişi bir araya geldi. Zirvenin eşbaşkanlığını Hillary Clinton, İspanya Kraliçesi Sofia ve eski Japon Başbakanı Dr. Tsutomu Hata yaptı. Mikro Kredi Zirve Kampanyası'nın 2009 yılı raporunda, 2005 yılı itibarıyla dünya çapında 100 milyon en yoksul aileye kredi verme hedefinin gerçekleştirildiği, dünya çapında 100 milyondan fazla en yoksul ailenin mikro kredi aldığı dile getirildi. 1997 yılından itibaren gerçekleştirilen zirvelerin tarihleri ve gerçekleştirildiği yerler ise şöyledir:

24-27 Haziran 1998 New York (ABD), 24-27 Haziran 1999 Abidjan (Fildişi Sahili), 3-13 Ekim 2000 Harare (Zimbabve), 2-5 Şubat 2001 Yeni Delhi (Hindistan), 9-12 Ekim 2001 Puebla (Meksika), 12-13 Kasım 2002 New York (ABD), 16-19 Şubat 2004 Dhaka (Bangladeş), 10-13 Ekim 2004 Amman (Ürdün), 19-22 Nisan 2005 Santiago (Şili), 12-15 Kasım 2006 Halifax (Kanada), 28-30 Temmuz 2008 Bali (Endonezya), 8-10 Haziran 2009 Cartagena (Kolombiya)²²

²² "Microcredit Summit Campaign", (Erişim)
http://en.wikipedia.org/wiki/Microcredit_Summit_Campaign, 15 Mayıs 2009.

B. MİKRO KREDİ ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI

1. Bangladeş

Bangladeş, 140 milyonluk nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkelerinden biridir. Nüfus yoğunluğu kilometrekareye 290-770 kişi arasında değişmektedir. Nüfusun % 90'ı köylerde, % 10'u şehirlerde yaşar. Nüfusun % 18.7'si aşırı ve değişmez şekilde yoksuldur ve gelirlerinin % 80'den fazlasını besin maddesi için harcamak zorundadırlar. Çoğu zaman bu insanların gelirlerinin tamamı günde iki öğün doyurucu yemek yemeye yeterli olmamaktadır.²³ Aşırı yoksulların büyük çoğunluğu dul kadınlardır ve çok düşük ücretlerle ya da barınmalarını sağlama karşılığında başka insanların evlerinde çalışmaktadır. Yoksulluğun günlük yaşamın her anında yoğun şekilde yaşandığı Bangladeş, bu niteliğiyle mikro kredi uygulamasının doğuşuna ev sahipliği yapmak için en uygun ülkelerden biridir. Günümüzde Grameen Bank başta olma üzere birçok sivil toplum örgütü tarafından Bangladeş'te mikro kredi uygulaması devam ettirilmekte ve geniş sayıda insan kitlesi bu sürece dahil edilmektedir. Bu noktada Bangladeş'te sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkış süreçlerini aktarmakta fayda vardır.

1. a. Bangladeş'te Sivil Toplum Örgütlerinin (STÖ) Ortaya Çıkış Süreci

Bangladeş'te sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkış süreci, 1971 yılında Pakistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelen ülkenin Pakistan'la yaşadığı savaş sonrasında bu örgütlerin imar ve mültecilerin rehabilitasyonu alanında görev yapmalarıyla başladı. Kalkınma hedefli STÖ'ler, BM'nin ve batılı yardım örgütlerinin kalkınmada kadın (Women in Development-WID) paradigmasından yararlandılar. Bugün Bangladeş'te mikro kredi veren başlıca kuruluşlar; Grameen Bank, Bangladeş Kırsal Gelişme Komitesi

²³ Muhammed Sayeedul Haque ve Masahiro Yamao, "Can Microcredit Alleviate Rural Poverty? A Case Study of Bangladesh", **Proceeding Of World Academy Of Science, Engineering and Technology**, Sayı 36, Aralık 2008, s. 663.

(Bangladesh Rural Advancement Committee-BRAC), Proshika İnsani Kalkınma Forumu ve Sosyal Gelişme Derneği'dir. (Association of Social Advancement-ASA) Tüm bu STÖ'ler, Grameen Bank modelinden çok farklı olmayan yapılarla işlemektedirler. Milyonlarca üyesi olan bu kuruluşlar kırsal kesimin yüzde seksenden fazlasına erişmiş bulunmaktadır.²⁴ Devlet yoksul insanlara refah sağlama konusunda başarısız oldukça ve neoliberal politikaların etkisiyle bu alandan çekilmeye başladıkça söz konusu sorumluluk giderek özel yardım kuruluşlarına ve STÖ' lere kaymıştır. Dolayısıyla STÖ' ler, geleneksel olarak devlet tarafından sağlanan eğitim, sağlık, kredi, istihdam gibi birçok hizmet alanında görev almaya ve insanlar üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olmaya başlamışlardır. Diğer taraftan maddi teminatları olmayan yoksullara ticari bankalardan ya da devletten farklı olarak kredi olanağı sağlayan bu örgütler, yoksullar üzerinde söz sahibi haline gelmişlerdir.

1999'da yapılan bir araştırmaya göre Bangladeş'te 1000 tane STÖ mikro kredi dağıtmaktadır. ²⁵ Kontrol edilmesi imkansız şekilde büyük sayılara ulaşmış bu kuruluşların, hangi kurallara göre mikro kredi dağıttıkları, faiz oranlarını neye göre belirledikleri, kredilerin geri ödenmemesi durumunda ne tür uygulamalara başvurdıkları tamamen devletin denetim mekanizması dışındadır. Karim'in dile getirdiği şekliyle *“neoliberalizm ve küreselleşme sıradan insanlar üzerinde STÖ'nin mikro kredi politikaları yoluyla işlemektedir. Yoksul kırsal nüfusa kredi, iş ve besin sağlayıcıları olarak STÖ'ler Bangladeş'te insan davranışlarını düzenleme ve onları STÖ'lerin önceliklerine maruz bırakma konusunda çok büyük bir etkiye sahiptirler. STÖ'ler, Bangladeş'te bir gölge devlet gibi hareket etmektedirler ve Gramsci'nin rıza ve gücün birbirini dengeleyen bir kombinasyonu olarak*

²⁴ Karim, a. g. m., s. 11, 25.

²⁵ M. Jahangir Alam Chowdbury, Dipak Ghosh ve Robert E. Wright, “The Impact Of Micro-credit On Poverty: Evidence From Bangladesh”, **Progress In Development Studies** 5, 4, 2005, s. 299.

*ortaya koyduğu hegemonya kavramı aracılığıyla yoksul insanların hayatları üzerinde etkili bir kontrol mekanizması kurabilme yeteneğine sahiptirler.*²⁶

1. b. Mikro Kredi Modelinin Bangladeş'teki Uygulaması

Bangladeş'te, 1980-1990'lar boyunca tarım sektöründe kapsamlı reformlar yapılmış neoliberal stratejinin öncülüğünde, tarım sektörünün deregülasyonu ve serbestleştirilmesi yoluyla devletin doğrudan müdahalesinin azalması fikri desteklenmiştir. Ancak neoliberal politikaların asıl fayda sağlayanları, ekilebilir alanların sadece % 2-3'üne sahip olan ve kırsal nüfusun yarısından fazlasını oluşturan topraksız ücretli tarım işçilerinin aksine, kırsal nüfusun sadece % 6'sını oluşturan fakat ekilebilir arazinin % 45'ine sahip olan geniş çiftlik sahibi aileler olmuştur ve bu durum Bangladeş'te kırsal güç yapısındaki ayrılıkları giderek derinleştirmiştir.²⁷ Yoksulluğu azaltma ve gelir eşitliği konularında marjinal etkiye sahip olan endüstri önderliğinde büyümeye dayalı programların yoksulluğa çare bulamaması sonucunda, mikro kredi alanında başat model olan Grameen Bank'ın öncü çalışmalarından esinlenen küçük ölçekli kredi programları Bangladeş'te yaygınlaşmaya başlamış ve yoksullukla mücadelede öncelikli araç haline getirilmiştir.

Örnek model olan Grameen Bank (ya da Kırsal Banka), ekonomi profesörü Muhammed Yunus tarafından 1976 yılında kredi programları için kırsal kesimde yaşayan erkekleri hedef alarak kurulmuş ve ilk zamanlarında sıkı bankacılık kurallarına uyum sağlamakta zorlanan erkeklerden krediyi geri toplama konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. 1970'lerin sonunda kalkınmada kadın paradigmasına uyum sağlayan banka, kendisini yoksul kadınların bankası olarak tanımlamış ve günümüzde kredi alanların % 94'ünü yoksul kadınların oluşturduğu beş kıtada elliden fazla ülkede hizmet verir hale

²⁶ Karim, a. g. m., s. 7.

²⁷ Özer, a. g. e., s. 16-17.

gelmiştir. Bu ülkeler arasında Çad, Uganda, Kenya, Nijerya, Sudan gibi aşırı yoksulluğun yaşandığı geri kalmış ülkeler olduğu gibi Çin, Meksika, Arjantin, Türkiye gibi yükselen piyasalar olarak değerlendirilen ülkeler, ABD, Fransa, Hollanda, Norveç gibi ileri sanayileşmiş ülkeler de mevcuttur.²⁸

Bankanın kendisini kadınların bankası olarak tanımlaması ve kredilerin nerdeyse tamamını kadınlara vermesinin altında yatan neden, utanç duygusunun yoksul insanları sosyal olarak kontrol etmenin bir aracı olarak kullanımının Bangladeş'te uzun bir geçmişe sahip olmasıdır. Bangladeş'te kadınlar aile onurunun geleneksel bekçileri konumundadırlar. Yoksullar için onur; tanrıyla yapılmış sembolik bir sözleşmedir. Bangladeşli kadınlara yüklenmiş olan bu ahlaksal görev bağlamında Grameen Bank'ın teminatsız kredi sağlama ve bu kredilerin %97 oranında geri ödenmesi konusundaki iddiası farklı toplumsal boyutlar taşımaktadır. Onur ve utanç kuralları ilgili kredilerin teminatları olarak bu noktada devreye girmektedir. Tehlikede olan kadının temsil ettiği aile onurudur.²⁹ Bangladeş'li kadınların taşıdıkları bu geleneksel sorumluluk duygusu kredi geri ödemelerinin garantisini oluşturmaktadır. Kadınlar bizzat temsil ettikleri aile onurlarının tehlikeye düşeceği düşüncesinden yola çıkarak geri ödeme konusunda her zaman erkeklerden daha büyük bir çaba içinde olmaktadır.

Bangladeş'in Gaibandha bölgesinde yer alan Rampur köyünde 92 çiftçi kadın üzerinde yapılan çalışmalardan edinilen bilgiye göre; STÖ'lerden kredi alan kadınların almayanlara göre ekonomik faaliyetler içinde daha çok yer aldıkları ve aile içindeki karar alma sürecine dahil olma konusunda daha başarılı oldukları görülmüştür. Kadının kişisel geliri arttıkça karar alma sürecindeki etkinliğinin de arttığı dile getirilmektedir. Mikro kredinin kadının toplum içindeki konumunun güçlenmesi için çalışanlar arasında taraftar bulmasının başlıca nedenlerinden biri de bu tür sonuçların dile getirilmesidir. Ancak durum beklentilerin çok gerisindedir ve az sayıda insanla yapılan

²⁸ Yunus, a. g. e., s. 224.

²⁹ Karim, a. g. m., s. 10.

görüşmeden çıkarılacak böylesi bir sonuçtan genelleme yapmak çok doğru değildir.³⁰

Diğer taraftan Grameen Bank ve diğer STÖ'ler raporlarında kredilerden yararlananların rakamlar boyutunda kadınlar olduğunu gösterebilir de, gerçekte kredileri kullananlar kadınların eşleri ya da ailenin diğer erkek üyeleridir. Dolayısıyla Bangladeşli kadınlar söylendiği gibi kredilerin nihai kullanıcıları değil aslında aracısı konumundadırlar. Bangladeş'teki sosyal hiyerarşinin bilincinde olan STÖ'ler bu durumun farkında olmalarına rağmen yayınlarında batılı bağışçıların kalkınmada kadınların yer alması hedeflerine ters düşmemek adına bu durumu gizlemektedirler.³¹ Bu konuyla ilgili Goetz ve Gupta tarafından Grameen Bank'ın da içinde bulunduğu Bangladeş'teki dört farklı kredi kuruluşu üzerine yapılan bir araştırmada kadınların geri ödeme konusundaki sorumluluğu taşıdığı, kredilerin önemli bir kısmının ise erkek akrabaları tarafından kullanıldığı görülmüştür. Kadınların kümesçilik gibi evde yapılabilecek faaliyetler söz konusu olduğunda krediler üzerinde daha etkin oldukları, ev dışında yapılacak faaliyetler söz konusu olduğunda ise erkeklerin tekelinin ön plana çıktığı ve kadınların gelir getirici faaliyetlerden izole oldukları görülmektedir.³² Görüldüğü gibi kredi alan kadınların almayanlara göre ekonomik faaliyetler içinde daha çok yer alıp aile içindeki karar alma sürecine dahil olma konusunda daha başarılı oldukları yönündeki değerlendirmenin, cinsiyete dayalı hiyerarşi söz konusu olduğunda çok da başarılı bir değerlendirme olmadığı görülmektedir.

Mikro kredi modelinin mantığında kadınları ekonomik olarak güçlendirmenin doğrudan sosyal olarak güçlendirme ile sonuçlanacağı varsayımı yer almaktadır. Ancak bu varsayım, Bangladeş'teki kırsal

³⁰ Mahmuda Hoque ve Yoshihito Itohara, "Participation And Decision Making Role Of Rural Women In Economic Activities: A Comparative Study For Members And Non-Members Of The Micro-Credit Organizations In Bangladesh", **Journal Of Social Science**, 4 (3), 2008, s. 234, 235.

³¹ Karim, **a. g. m.**, s. 14-15.

³² Anne M. Goetz ve Rina S. Gupta, "Who Takes Credit? Gender, Power, and Control Over Loan Use In Rural Credit Programs In Bangladesh", **World Development** 24, Sayı:1, 1996, s. 45.

toplumsal yapıdan kaynaklanan kadının özgürlüğü önündeki sosyal engeller dikkate alınmadığı sürece sorunludur. Bangladeş'te toplumsal kurallar kadının evi dışındaki sosyal ilişkilerini sınırlandırdığı için ekonomik özgürlüklerini ellerinden almaktadır. Kadınların sosyal olarak izole edilmesi ailenin erkek bireylerine olan bağlılıklarını kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla kadının erkek karşısındaki zayıf ve bağımlı ekonomik ve sosyal statüsü nedeniyle, kendi kurtuluşlarının bir temsilcisi olarak gösterilmeleri cinsiyete dayalı güç ilişkileri dikkate alınmadan değerlendirilemez. Grameen Bank, yoksullukla mücadele için kadınlara ekonomik fırsatlar sağlamayı, kadınların sosyalleşmesi önündeki yapısal engelleri ortadan kaldırmak için başka herhangi bir özel politika oluşturmaya gerek görmeden onların güçlenmesi konusunda yeterli görmektedir. Kadınlar ödeme konusunda sorumlu iken krediyi kullanma konusunda yetkiyi kaybettiklerinden yeni bir baskı unsuruna maruz kalmaktadırlar. Bu durumda kadın, görevli ve ailenin erkek bireyinden gelen baskılar nedeniyle daha savunmasız hale gelirken kredi kullanıcıları olarak kadınları hedefleyen sistem, cinsiyete dayalı güç ilişkilerine karşı gelmek amacıyla kadınları güçlendirmekten ziyade kendi sürdürülebilirliği için maliyet etkinliği sağlayan bir strateji haline dönüşmüş duruma gelmektedir.³³

Kredinin geri ödenmesi kadınlar ve aileleri arasında bir mücadele ve çatışma konusu haline gelmiştir. Oluşturulan gruplarla kredi alma koşullarının birbirlerinin başarısına bağlandığı üye kadınlar, taksitini ödeyemeyen kadını azarlamak, kadını ve kocasını utandırmak ve satılabilecek her türlü varlığını alıp götürmek için bir araya gelmektedirler. Kadının krediyle yaptığı iş başta olmak üzere sahip olduğu ineği, tavuğu, satmak ya da yemek üzere yetiştirdiği bitkileri çoğu zaman aileyi yiyeceksiz bırakacak şekilde elinden almaktadırlar. Büyük bir başarısızlık üyenin evinin elinden alınıp satılmasına neden olabilir. "Evin bozulması" olarak adlandırılan bu uygulama kırsal toplumda uzun bir geçmişe sahiptir ve çok büyük onursuzluk olarak değerlendirilir. STÖ' ler böylece toplumsal olarak var olan zorlayıcı bir kuralı

³³ Özer, a. g. e., s. 41-43

kredi geri ödeme tekniklerinin bir parçası olarak kurumsallaştırmış olmaktadırlar. STÖ'ler ayrıca, kadınların taksitlerini zamanında ödemeleri için polis ve mahkeme gibi devlet aygıtlarını da kullanmaktadırlar.³⁴ Gerçekleşen bu örneklerin aksine daha önce de belirtildiği gibi Yunus sistemin temellerini anlatırken, polis ya da adalet gibi birimleri geri ödeme sürecinde devreye sokmadıklarını dile getirmekteydi.

Yunus yine benzer şekilde *“kredi müşterisinin başına hangi afet, felaket ya da kişisel trajedi gelirse gelsin, felsefemiz her zaman, haftada yarım peni bile olsa, o kişinin krediyi geri ödemesini sağlamaktır.”*³⁵ gibi bir açıklama getirmektedir. Böylesi bir felaket sonrasında aşırı yoksulluğu yaşayan bu insanlar için yarım peninin bile ne kadar önemli olduğu dikkate alınırsa, bu yöntemin kredi alan kişiyi disipline etmekten ziyade omuzlarına kaldıramayacağı bir yük daha yüklemekten başka bir şey olmadığı açıktır.

Yunus'un sahip olduğu ve sistemi doğrudan etkileyen bu mantığın yansımalarından birini ortaya koymak açısından Karim'in verdiği örnek ilgi çekicidir. Kredi alanlarla yaptığı görüşmelerde Karim'in dikkatini çeken bir husus, STÖ'lerin görevlileri üzerinde kredilerin geri ödenmesi konusunda yaratılan baskı nedeniyle bu görevlilerin krediyle ne yapıldığından çok ödenip ödenemeyeceğiyle ilgilenmeleridir. Bu konuda kredi alan kadınlardan birinin kocasının yaptığı açıklama durumu özetlemektedir. Adam inek almak için aldıkları kredinin yarısının eski borçlara yarısının da faize sarf edileceğini, görevliler geldiğinde ise onlara kolaylıkla komşudan alacakları ineği gösterebileceklerini dile getirmiştir. STÖ'lerin bakış açısından kredilerin nerelerde kullanıldığını ya da kullanıcılarının yeteneklerinin geliştirilmesi değil yüksek geri ödeme oranlarının sürdürülmesi önemli görünmektedir. Çünkü sıkı mali kontrolü zayıflatmak karlarının azalmasına neden olabilir. Grameen Bank yöneticilerinden biriyle yapılan görüşmede *“Neden*

³⁴ Karim, a. g. m., s. 18-19.

³⁵ Yunus, a. g. e., s. 191.

şşırdınız? Grameen Bank bir hayır kurumu değildir, bir iştir.” şeklinde verdiği cevap genel mantığı ortaya koymak açısından oldukça anlamlıdır. ³⁶

1. c. Bangladeş'te Mikro Kredi Üzerine Yapılan Saha Araştırmaları ve Sonuçları

Mikro kredi programlarının Bangladeş'te yoksulluğu azaltma konusundaki başarısı hala tartışmalıdır. Aynı verilere dayalı olarak yapılan iki farklı çalışmadan birinde mikro kredinin yoksulluğu azaltma konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğu dile getirilirken diğerinde mikro krediyi kullanan hane halkının tüketiminde, kullanmayanlara göre herhangi bir artış olduğuna dair bir verinin olmadığı dile getirilmektedir. Örneğin Dhaka'nın güneydoğusunda bulunan Bangladeş'in kırsal kesimlerinden biri olan Matlab üzerine yapılmış bir çalışmanın verilerine dayanılarak Bangladeş'in en çok mikro kredi dağıtan kuruluşlarından biri olan BRAC'ın dağıttığı krediler ile yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkinin ortaya konulmaya çalışıldığı değerlendirilmedi, 1996 yılında BRAC tarafından dağıtılan kredilerin % 54.7'sinin küçük ticaret faaliyetlerinde, tarım girdileri satın alınmasında, hayvan alımında ve iş için gerekli araba ya da kayık gibi araçların alınmasında kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kredilerin hala önemli bir kısmı (% 45.3) üretime yönelik olmayan alanlarda kullanılmaktadır. ³⁷ Bu oranın geçimlik ihtiyaçlardan kaynaklanması bölgenin yoksulluğuna yönelik bir göstergedir. Gelir getirici birer faaliyete dönüşmesi amacıyla verilen kredilerin nerdeyse yarısı, yoksul halkın acil ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılmaktadır. Dolayısıyla daha en başından kredilerin haftalık geri ödemelerinde sorun yaşanmasına neden olabilecek bir durum ortaya çıkmaktadır.

³⁶ Karim, a. g. m., s. 16, 20.

³⁷ Serajul Hoque, “Micro-credit and the Reduction of Poverty in Bangladesh”, **Journal Of Contemporary Asia**, Cilt 34, Sayı 1, 2004, s. 21, 24.

Söz konusu çalışmada ele geçirilen verilere göre BRAC'tan kredi alan aileler arasında yoksulluk oranı almayan ailelere göre çok düşük oranda daha yaygın çıkmıştır: % 63.6 ve % 61.2. Çalışmada kredi alanların almayanlara kıyasla aylık toplam tüketimlerinin % 8, gıda tüketimlerinin % 10 ve gıda dışındaki diğer tüketim harcamalarının da % 5 oranında yükseldiğini göstermektedir fakat yoksulluk oranlarıyla birlikte değerlendirildiğinde mikro kredinin yoksulluğun azaltılması konusunda önemsenmeyecek kadar küçük bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.³⁸

Grameen Bank, BRAC ve ASA' dan mikro kredi alan 909 hane halkı üzerinde yapılan diğer bir araştırmadan elde edilen sonuç ise, hem öznel hem de nesnel yoksulluğun mikro kredi programı süresince azaldığı yönündedir. Programın uygulandığı her yıl başına nesnel yoksulluk % 2.5, öznel yoksulluk ise % 6.5 oranında düşmüştür. Ancak yoksulluğun kırsal kesimin en belirgin özelliği olduğu ve insanlar tarafından derinlemesine yaşandığı Bangladeş için bu düşüş oranlarının yeterli olup olmayacağı tartışmalıdır.³⁹ İnsanlara para vermek onları kısa süreli olarak yoksulluk çizgisinin üzerine çıkarabilir ancak, para harcadığında bu insanlar tekrar yoksulluğun içine düşmektedirler. Dolayısıyla yoksulluğa çare olmak isteniyorsa kısa değil uzun süreli çözümler yaratılması gerekir.

Haque ve Yamao tarafından yapılan çalışmada ise, 2008 yılı Mayıs-Haziran aylarında Dhaka, Mymensingh, Sherpur ve Bangladeş'in Habiganj Bölgesi'ndeki 35 köydeki Grameen Bank başta olmak üzere diğer mikro kredi kuruluşlarının (BRAC, ASA, TMSS) üyesi olan ve altı yıldan fazla süredir kredi alan 500 kadın ile görüşülmüştür. İlk 50 kadın STÖ'ler ve diğer Mikro Kredi Kuruluşları'nın (Micro Financial Institutions-MFI) çalışanları tarafından seçilmiş ancak, görüşme sonunda bu kadınların sadece başarılı olanlar arasından seçildiği görüldüğünde geri kalan denekler ilgili kuruluşların yardımı olmadan seçilmiştir. Kadınlardan 200'ünün mikro kredi almadan

³⁸ Hoque, a. g. m., s. 26-27.

³⁹ Chowdhury, Ghosh ve Wright, a. g. m., s. 303, 306, 307.

önceki durumlarına göre daha zengin bireyler haline geldikleri, hatta ticari bankalar ve diğer kredi kaynaklarından kredi alabilecek konuma geldikleri görülmüştür. Geriye kalan 300 kişilik grup ise üç kategoriye ayrılabilir: Günde 1 dolardan az kazanan aşırı yoksullar, günde 1-1.35 dolar arasında kazanan orta derecedeki yoksullar (Asya kıtası için yoksulluk sınırı yaklaşık olarak günde 1.35 dolar olarak belirlenmiştir.) ve aile reisinin günde 1.35 dolardan fazla kazandığı yoksul olmayan fakat yoksulluk tehdidine açık olanlar. İlk iki grupta yer alanların, üçüncü gruba nazaran daha düşük eğitim seviyesine ve daha geniş ailelere sahip kişiler olduğu saptanmıştır. STÖ'ler ve MFI'lar yeni üyelere genellikle 2000-5000 Taka arasında değişen çok küçük miktarlarda kredi vermektedirler. Bu miktar genellikle aşırı yoksullardan oluşan yeni üyelerin hiçbiri için ailevi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra haftalık taksitleri ödeyebilmelerine imkan sağlayacak bir gelir getirici faaliyette bulunmaları için yeterli olmamaktadır. Aşırı yoksulluğun neden olduğu ivedi ihtiyaçların kredilerin kullanımında öncelikli olduğu bu çalışmada da görülmüştür. Üyelerin % 51.33'ü haftalık ödemelerini düzenli olarak yapmaktadır. Bu oran tehdiye açık yoksul olmayan grup arasında (3. grup) % 66'ya çıkarken aşırı yoksullar arasında % 20'ye düşmektedir. Dolayısıyla çalışma kapsamına giren kişiler arasında geri ödeme oranının tatmin edici olmadığı görülmektedir.⁴⁰ Geri ödeme konusunda başarısız olanların yeni borçlanmalarla taksitlerini ödeme yoluna gittikleri durumlarda yoksulluk oranı azalmak yerine giderek artmaktadır.

Çalışma sırasında deneklerden mikro kredinin; gelir ve hanehalkının istihdamı, tüketim ve beslenme, barınma, sağlık harcamaları ve toprak sahipliği açısından faydalarını değerlendirmeleri istenmiştir. İlgili üç grup tarafından aylık gelirin sırasıyla % 95, 90 ve 85'inin gıda harcamalarına yönlendirildiği görülmüştür. Katılımcıların nominal gelirlerinin üyelikten önceki gelirlerine göre arttığı görülmüştür, ancak enflasyon dikkate alındığında bu artışın dikkate alınamayacak kadar düştüğü sonucuna varılmıştır. Sadece

⁴⁰ Haque ve Yamao, **a. g. m.**, s. 664-665.

*12 Mayıs 2009 tarihinde; 1 USD=69.0250 BDT (Bangladeş Taka).

yoksulluk tehdidine maruz kalabilecek ancak yoksul olmayan grup üyelerinin (3. grup) çok küçük bir kısmı gelir getirici faaliyetler sonucunda gelirlerini önemli ölçüde artırmışlardır. Çalışma sırasında elde edilen bilgilere göre üyelerin beslenme biçimleri üye olmadan önceki dönemlerdekiyle aynı kalmıştır. Katılımcıların sadece çok az bir kısmı yıllar boyunca mikro kredi aracılığıyla uğraştıkları faaliyetler sonucu beslenme biçimlerini geliştirebilmişlerdir.⁴¹ Deneklerin çok küçük bir kısmının gelirlerini artırabildiği, benzer şekilde çok küçük bir kısmının beslenme biçimlerini değiştirebildiği dikkate alındığında bu çalışma sonucunda mikro kredinin denekler açısından işe yarar bir yoksullukla mücadele yöntemi olmayacağı sonucuna varılabilir.

Kendi işlerini kurup gelir getirici faaliyetlerde bulunmaları için sağlanan kredilerin kadınlar tarafından farklı ihtiyaçlar için kullanıldığına dair başka bir çalışmada ise kadınlar, kredinin % 30'unun gelir getirici faaliyetlerden ziyade tüketim harcamalarına gittiğini dile getirmişlerdir. Bazı kadınlar ise maruz kaldıkları baskı nedeniyle kredinin devamlılığını garanti etmek için geri ödemeyi, gıda harcamalarının önünde tutmaktadırlar. Başarısız oldukları durumlarda STÖ'lerin evlerini ya da diğer varlıklarını satma olayları yaşandığı için mikro krediyle ilgili problem yaşayan kadınlar ücretli çalışmayı kendi küçük işletmelerine tercih ettiklerini dile getirmektedirler.⁴² Kadınların yaşadıkları deneyimler sonrasında yaptıkları bu tercih, Muhammed Yunus'un *"Herkesin kendi işini yaratabileceği fikrini tüm insanlara aşılmalıdır. Kendi hesabına çalışma daha çekici hale geldikçe, daha geniş alanlara yayıldıkça ücretli işlerin insanlara çekici gelmesi daha zorlaşacaktır."*⁴³ şeklindeki görüşünün gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.

Haque ve Yamao'nun görüşme yaptığı 500 denekten % 70'inin çiftçilik yapan, başka bir işte çalışan ya da küçük bir işletmesi bulunan bir eş ya da

⁴¹ Haque ve Yamao, **a. g. m.**, s. 666-667.

⁴² Kathryn Ward, Fahmida Rahman, A.K.M. Saiful Islam, Rifat Akhter ve Nashid Kamal, "The Effects of Global Economic Restructuring on Urban Women's Work and Income-Generating Strategies in Dhaka, Bangladesh", **Critical Sociology**, Cilt 30, Sayı 1, s. 87.

⁴³ Özer, **a. g. e.**, s. 34.

aile üyesine sahip olduğu saptanmıştır. Gelirlerini artıranlar da bu sebeple alternatif bir geçim kaynağına sahip olan deneklerdir. Böyle bir alternatif gelire sahip olmayan aşırı yoksullar ise, düzenli bir gelir getirici faaliyete sahip olmadıkları için haftalık ödemeleri yapabilmek için tefecilerden yeniden borç almak ya da mallarını satmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca üyeler arasında yoksun (umutsuz, sakat, kronik olarak hasta, dilenci) ya da aşırı uçlarda yoksul olan kişilere rastlanmamıştır. Oysa Bangladeş'in kırsal kesimlerinde nüfusun önemli bölümünü bu kategoriler oluşturmaktadır ve bu insanlar kredi programlarına dahil edilmemektedir. Mikro kredinin etkin bir şekilde kullanımının belli bir gelir seviyesine ya da mülke sahip üyeler için gelir seviyesini artırdığı sonucuna varılmaktadır. Mikro kredi bu noktada ek bir yatırım olarak kullanılmaktadır ve görece zengin olan üyelerin durumlarının kötüye gitmesini engellemektedir. Katılımcılara üyeliğe giriş sürecinden sonra hayatlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığına yönelik sorulan soruya verilen yanıtlar şöyledir: Katılımcıların % 71.41'i hayatlarında herhangi bir değişiklik olmadığını söylerken geçmişte de daha iyi durumda olan % 23.52'si hayat standartlarının iyileştiğini dile getirmiştir. Katılımcıların % 5.06'sı ise başarısız olduktan sonra varlıklarını kaybetmeleri nedeniyle bu süreçten olumsuz etkilendiklerini söylemişlerdir.⁴⁴ Görüldüğü üzere maddi teminatları olmadığı için ticari bankaların kredi vermediği yoksul insanlara kredi verip onları yoksulluktan kurtarma amacıyla yola çıkan mikro kredi sistemi, belli bir gelir seviyesine sahip insanları sisteme dahil ederken aşırı uçlarda yaşayan yoksulları sistem dışı bırakmaktadır. Dolayısıyla kitlesel olması gereken yoksullukla mücadele çabası, mikro kredi yöntemiyle birlikte belirli niteliklere sahip insanlar temelinde özelleştirilmiş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴ Haque ve Yamao, **a. g. m.**, s. 668-669.

2. Hindistan

Bir milyar iki yüz yirmi beş milyonluk nüfusuyla dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olan Hindistan'ın kırsal nüfusunun % 75'i, yetişkin bir insanın günlük faaliyetlerini karşılaması için gerekli olan 2400 kalorilik enerji limitinin altında yaşarken, kentsel nüfusun % 45' i 2100 kalorilik kentsel nüfus enerji limitinin altında yaşamaktadır. Hindistan da Bangladeş'le benzer bir neoliberalleşme süreci sonrasında 1985-1990 yılları arasında net milli hasılanın % 3.8 'ini oluşturan kırsal kalkınma harcamaları, 1993-94' te % 2.8'e, 1995-96' da % 2.6'ya, 1997-98' de % 2.3'e, 2000-01'de % 1.9' a ve 2004-05' te % 2.3'e düşürmüştür.⁴⁵

Yoksulluk oranlarındaki benzerlik gibi cinsiyete dayalı eşitsizlik ve ayrımcılık da Bangladeş'te olduğu gibi Hindistan'ın kırsal kesimlerinde yaşayan halkın temel özellikleri arasındadır. Kadınlar; düşük okur-yazarlık oranına, düşük satın alma gücüne, zayıf sağlık koşullarına, ev dışı üretime düşük katılım oranlarına ve ailede olduğu gibi toplumda da güçsüz konumlara sahiptirler. Hindistan toplumu her ne kadar çeşitli hiyerarşik yapılardan oluşsa da kadınlara yönelik kalkınma politikaları, kadınları genellikle homojen olarak değerlendirilirler.⁴⁶ Dolayısıyla kadınlara yönelik kalkınma politikalarının oluşturulması sürecinde kadınların görüşleri ve isteklerinin dikkate alınmaması bu politikalara yönelik eleştirileri artırmaktadır.

2. a. Hindistan'da Sivil Toplum Örgütlerinin (STÖ) Ortaya Çıkış Süreci

Hint toplumunda hizmet ve verme-bağış (dana) kavramları üzerine kurulmuş uzun geçmişe sahip bir sivil toplum anlayışı mevcuttur. Ortaçağdan bu yana doğal afetlerde yardım, kültürel gelişim, eğitim ve sağlık konularında aktif görev yapan gönüllü kuruluşlar bulunmaktadır. 15 Ağustos 1947

⁴⁵ Utsa Patnaik, "Poverty And Neoliberalism In India", (Erişim) <http://www.networkideas.org/featart/jan2007/Nee-Liberalism.pdf>, 13 Ocak 2009.

⁴⁶ Kuntala Lahiri-Dutt ve Gopa Samanta, "Constructing Social Capital: Self-Help Groups and Rural Women's Development in India", **Geographical Research**, 44(3), Eylül 2006, s. 286.

tarihinde bağımsızlığını ilan eden Hindistan Cumhuriyeti devleti de, devletin refah ve kalkınma alanındaki görev ve sorumluluklarını güçlendirmekle birlikte, sivil toplum tarafından yürütülen hizmetlere destek olma eğiliminde olmuştur. Bu eğilim resmi yansımasını, 1. Beş Yıllık Plan' da "söz konusu örgütlerin sosyal ve ekonomik gelişim çabalarına destek verilmesi gerektiği " ifadeleriyle bulmuştur.⁴⁷ Dolayısıyla Hindistan' da refah ve kalkınma hizmetleri devletin asli görevleri arasında sayılmakla birlikte, bu alanda sivil toplumun var olmasına da fırsat tanındığı görülmektedir.

Uluslararası sivil toplum örgütleri ise 1965-1966 ve 1966-1967 tarımsal üretim dönemlerinde yaşanan kuraklık sonrası sağladıkları yardımlarla Hindistan'da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Yurt dışından sağlanan yabancı fonların yerel STÖ' lere aktarılması ise ülke içindeki örgütlerin karakterini değiştirmiştir. Bu sürecin devamı olarak 1970'ler ve 1980'lerle birlikte STÖ'ler, resmen devletin kalkınma ve refah sağlama alanındaki partnerleri haline gelmişlerdir. Hindistan' da görev yapan yaklaşık 1.5 milyon STÖ arasında tapınaklar, kiliseler, camiler, hastaneler ve eğitim kurumları yer almaktadır. PRIA (Society for Participatory Research in Asia) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Hindistan' da faaliyet gösteren STÖ' lerin % 26, 5' i dini faaliyetlerle meşgulken, % 21, 3' ü sosyal hizmetler, % 20' si eğitim, % 17, 9' u spor ve kültür, % 6, 6' sı ise sağlık alanında faaliyet göstermektedir.⁴⁸ Hindistan' da faaliyet gösteren STÖ' lerin büyük kısmını küçük çaplı yapılanmalar oluşturmaktadır ve faaliyetlerinin devamlılığı gönüllülerin bağışlarına bağımlı durumdadır.⁴⁹ Hindistan' da faaliyet gösteren STÖ' lerin çok parçalı yapısı sayısı milyonları bulan söz konusu örgütlerin hem kendi aralarındaki iletişimi ve işbirliği fırsatlarını zora sokmakta, hem de devletin bu örgütler tarafından yürütülen faaliyetleri denetlemesini güçleştirmektedir.

⁴⁷ Asian Development Bank, "Overview of Civil Society Organizations India", Haziran 2009, (Erişim) <http://www.adb.org/Documents/Reports/Civil-Society-Briefs/IND/CSB-IND.pdf> , 19 Aralık 2009.

⁴⁸ Asian Development Bank, "Overview of Civil Society Organizations India", Haziran 2009, (Erişim) <http://www.adb.org/Documents/Reports/Civil-Society-Briefs/IND/CSB-IND.pdf> , 19 Aralık 2009.

⁴⁹ "NGOs in India", (Erişim) <http://indiaonline.in/Society/NGOs> , 18 Aralık 2009, s. 2.

Hindistan’da STÖ’ ler tarafından ulusal çapta bir ağ kurulmaya çalışılsa da (VANI- Voluntary Action Network India), STÖ’ ler hala etnik, dini, siyasi ve bölgesel ayrımlar nedeniyle birbirinden görece uzaktırlar.⁵⁰ Söz konusu ayrımlar temelinde yapılanma gösteren STÖ’ ler yardım sağladıkları insanları genellikle ortak etnik, dini ya da siyasi nitelikleri nedeniyle seçmektedirler.

2. b. Mikro Kredi Modelinin Hindistan’daki Uygulaması

Hindistan’ da toplumun daha yoksul olan kesimine kredi verme düşüncesi ise ilk defa 1966 yılında, daha küçük çapta üretim yapan çiftçilere kredilerin daha kolay verilmesi fikrinin ortaya atılmasıyla gündeme geldi. Yerel Grameen Bank olarak adlandırılan Bölgesel Zirai Bankalar Birliği (RRB), ticarete, sanayiye ve diğer üretici faaliyetlere altyapı sağlayarak kırsal ekonomiyi geliştirme amacını gütmekteydi.⁵¹

Sivil toplum örgütlerinin kırsal ekonomiye giriş yapmaları ise, mikro kredi programları çerçevesinde yoksullar arasında resmi olmayan kendi kendine yeterlilik grupları (Self-Help Groups-SHG) oluşturmalarıyla gerçekleşmiştir. Kendi kendine yeterlilik grupları oluşturulması fikri 1980’ lerin başında hayata geçirilmiş bir projedir. Aynı dönemde hükümet tarafından başlatılan “Kırsal Alanda Kadın ve Çocukların Gelişmesi” adlı program da kadının gelir elde etmesi ve kendi kendine yeterliliği önündeki sosyal engelleri ortadan kaldırmak için grup yaklaşımına vurgu yapmıştır. Mikro kredi yöntemi, Tarım ve Kırsal Kalkınma Ulusal Bankası (NABARD) tarafından 1992 yılında pilot proje olarak başlatılmış ve bir milyondan fazla gruba kredi sağlayan ülke çapında bir hareket haline gelmiştir.⁵²

⁵⁰ Claire Mercer, “ NGOs, Civil Society and Democratization: A Critical Review of the Literature”, **Progress in Development Studies** 2, 1 (2002), s. 14.

⁵¹ Sarkar ve Singhs. **a. g. m.**, s. 273.

⁵² Sreyashi Sen, “Micro-Credit: A Reality Check”, **CCS Working Paper No. 203, Summer Research Internship Programme 2008 Centre for Civil Society**, s. 6.

Genel niteliğe uygun şekilde programa katılanlardan % 90'ı kadınlardan oluşmuş ve zamanında geri ödeme oranları % 95 olarak ilan edilmiştir. 2004 Mart ayı itibarıyla mikro kredi 16.7 milyon insana ulaşmış durumdadır.⁵³ Geri ödeme oranlarının başarı kredi olarak değerlendirildiği birçok örnekte olduğu gibi Hindistan'da da mikro kredi başarılı bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak lanse edilmiş ve birçok akademisyen ve politika yapıcı tarafından desteklenmiştir. 2009 Mikro Finans Sektör Raporu' na göre ise Hindistan' daki mikro finans kuruluşları 2008-2009 döneminde 8.5 milyon müşteriye ulaşarak bir önceki döneme göre % 60 büyümeye sağlamışlardır. Günümüzde düşük gelirli hane halkının % 50' den fazlası farklı mikro finans araçlarından birinden faydalanmaktadır. Mikro finans kuruluşlarının portföyü aynı rapora göre % 97 büyümüş durumdadır ve günümüze kadar 150 milyondan fazla insan bu kuruluşlardan kredi almış durumdadır.⁵⁴ Yoksulluk sorununun en çarpıcı şekilde yaşandığı ülkelerden biri olan Hindistan' da mikro kredi uygulaması dünya çapındaki en hızlı gelişmeyi yaşamış ve bir yoksullukla mücadele programı olma niteliğinden ziyade, karlı bir alan olarak girişimcilerin dikkati çeker hale gelmiştir.

Kendi kendine yeterlilik anlayışı esasına dayanan mikro kredi yönteminin, yoksullukla mücadele yöntemi olarak bu kadar kolay yer bulmasının nedeni bu anlayışın giderek yaygınlaştığı kalkınma politikalarına oldukça uygun bir yaklaşım olmasıydı. Bu yaklaşıma yönelik iki iddia vardır. Birincisi, kendi kendine yeterliliğin dışarıdan yönlendirilen programlara göre katılımcılarını çok daha fazla güçlendirdiğidir. İkincisi ise, kendi kendine yeterliliğin maliyetleri azaltma çabasındaki stratejilerle uyum içinde olduğudur. Kendi kendine yeterlilik taraftarlarının güçlendirme iddiası, güçsüzlerin kendilerini güçlendirmek zorunda oldukları, kimsenin bir başka kimseyi güçlendirme yeteneği olmadığı fikri üzerine kurulmaktadır. İkinci

⁵³ Sarkar ve Singh, **a. g. m.**, s. 279

⁵⁴ "India microfinance records 30 % growth: State of the Sector Report", (Erişim)

<http://www.microfinancefocus.com/news/2009/10/26/india-microfinance-records-30-growth-state-of-the-sector-report/> , 20 Aralık 2009.

iddia ise kalkınma maliyetlerinin azaltılması için kendi kendine yeterliliğin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵⁵ Bu bağlamda bir taraftan kredi faaliyetlerini grup üyelerinin kendilerinin takip etmesi sonucu kredi kuruluşlarının maliyetleri azalmakta, diğer taraftan maliyetlerin üyelere transfer edilmesi üyelerin kendi tasarrufları üzerindeki kontrol yetkilerinin azalmasına neden olmaktadır.

Mikro kredi programlarında geri ödeme sırasında talep edilen faiz oranları kredi veren örgütün kendi kurallarına göre değişiklik göstermekle birlikte ortak nitelik faizlerin oldukça yüksek olmasıdır. Mikro kredi dağıtan kuruluşlardan biri olan SKS Micro-finance, Orissa, Karnataka ve Andhra Pradesh eyaletlerinde % 24 faiz oranı uygulamaktayken, güney Hindistan’ da kredi dağıtan Equitas Micro-finance % 21-28 faiz uygulamakta Basix Microfinance, küçük ölçekli kredileri % 18-24 faiz oranıyla dağıtmaktadır.⁵⁶ Görüldüğü üzere faiz oranları her örgüt için farklı oranlarla ifade edilmektedir ve hangi kriterlere göre belirlendiği açık olmadığı gibi bir denetim mekanizması da mevcut değildir.

Mikro kredi kuruluşlarının kendi açılarından Hindistan’ da yarattıkları başarı tablosuna bir örnek temsil etmesi açısından SKS Microfinance’ ın gelişim sürecine yakından bakmak faydalıdır. Kuruluş, 1998 yılında Hyderabad eyaletinde kurulmuştur ve günümüzde 15 eyalette faaliyet gösteren 601 şubesi bulunmaktadır. Başlangıç kredileri 12000 Rps’ tir (yaklaşık 304.3 dolar) ve ödemeler 50 haftalık periyodu kapsamaktadır. % 24’ lük faiz oranıyla kredi miktarı 20000 Rps’ye (yaklaşık 507.2 dolar)

⁵⁵ Tanya Jakimow, “The Rationale of Self-help in Development Interventions: A Case Study of a Self-help Group Programme in Tamil Nadu”, **Journal of South Asia Development**, 2: 1(2007), s. 107-109.

⁵⁶ Devinder Shrama, “Micro-finance institutions on a looting spree: making profits from poverty” <http://devinder-sharma.blogspot.com/2009/11/micro-finance-institutions-on-looting.html>, 20 Aralık 2009.

ulaşmaktadır. % 99' luk geri ödeme oranına sahip kuruluş 2006 yılında % 170' lik bir büyüme oranı açıklamıştır.⁵⁷

Hindistan' ın kırsal alanlarındaki gerileme ve uygulanan ekonomi politikalarının sonuçları konusunda önde gelen gazetecilerden biri olan P. Saniath, yoksul kadınların üretim harcamaları için aldıkları kredilere yüzde 24 ile 36 arasında değişen yüksek faiz oranları öderken, üst sınıftan bir vatandaşın yeni bir Mercedes almak için kullandığı krediye yüzde 6 ile 8 faiz ödediğini dile getirmektedir. Hindistan' da yoksulların temel sorununun topraksızlık ve mülksüzlük olduğunu dile getiren yazar, ortalama olarak 130 dolardan daha az olan kredilerin örneğin toprağın dönümünün 2000 dolardan fazla olduğu Andra Pradesh bölgesinde yoksulluğa nasıl çare olacağını sormaktadır.⁵⁸ Kendi geçimlik üretimlerini yetiştirmeye bile yetecek toprakları olmayan; barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlara ulaşma sıkıntısı çeken bu insanların aldıkları küçük ölçekli kredilere ödeyecekleri yüksek faiz oranları sonrasında yoksulluktan kurtulmak için ellerinde herhangi bir gelir kalıp kalmayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Çoğu kadının aldığı krediyi yeni bir iş kurmaktan ziyade temel ihtiyaçlarını karşılamak ve kredi faizini ödemek için harcadığı düşünüldüğünde bu soru kendi cevabını verir hale gelmektedir.

2. c. Hindistan' da Mikro Kredi Üzerine Yapılan Saha Araştırmaları ve Sonuçları

Tanya Jakimow tarafından Hindistan'ın güney eyaletlerinden biri olan Tamil Nadu' da faaliyet gösteren bir STÖ çevresinde oluşturulmuş kendi

⁵⁷ "Microcapital Story: SKS Microfinance Expands into Kerala, India With Two Branches", (Erişim), <http://www.microcapital.org/microcapital-story-sks-microfinance-expands-into-kerala-india-with-two-branches-2/>, 22 Aralık 2009.

⁵⁸ Alexander Cockburn, "A Nobel Peace Prize for Neoliberalism? The Myth of Microloans", (Erişim) <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html>, 21 Aralık 2009.

kendine yeterlilik gruplarına dahil 126 üye ve söz konusu örgütün çalışanları ile yapılan görüşmeler sonucunda programın kendi kendine yeterlilik grupları temelinde yürütüldüğü saptanmıştır. Nitekim bu model, Hindistan hükümetinin 9. Beş Yıllık Plan' ında (1997-2002) kadınların güçlendirilmesi konusunda temel strateji olarak benimsenmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında üyeler programdan genel olarak memnun oldukları dile getirmişler ve toplantıların kendilerine sosyal bir ortam yarattığını, bu sayede kendilerine olan güvenlerinin arttığını dile getirmişlerdir. Karar verme mekanizması söz konusu olduğunda kadınların örgüt yöneticilerinin verdikleri kararlara herhangi bir itirazda bulunmadan katıldıkları, kararların oluşturulması aşamasında herhangi bir söz haklarının olmadığı görülmüştür. Örgüt yöneticileriyle yapılan görüşmeden çıkan sonuç ise; sağladıkları kredilerle kadınların bir iş kurmasının doğrudan onların kalkınmış hale geldikleri anlamına geleceği yönünde bir görüşün yöneticiler arasında yaygın olduğudur. Oysa kadınlardan bir Tamil sözcüğü olan ve ilerleme ve gelişme anlamına gelen *valarchi* ' yi tanımlamaları istendiğinde verdikleri cevaplar oldukça farklıdır. Kadınlar kendi yetenekleriyle ve davranışlarıyla kendi hayatlarına şekil vermeyi, sorunlara kendi yöntemleriyle çözümler bulmayı ve çocuklarının kapasitesini geliştirmeyi ilerleme ve gelişme olarak değerlendirmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla karar verme mekanizmasında söz hakları olmadan, hatta bireysel ihtiyaç ve yeterlilikleri dikkate alınmadan oluşturulan kurallara tabi olarak kredi kullanmak, kadınların gelişim ve ilerleme adına isteklerini gerçekleştirdikleri anlamına gelmemektedir.

Mikro kredi yöntemine yöneltilecek temel eleştirilerden biri olan kredilerin gelir getirici faaliyetlere dönüşmeden acil ihtiyaçlar için kullanılması durumu Hindistan' da da sıklıkla yaşanmaktadır. Hindistan' ın Karnataka eyaletinin başkenti Bangalore' de mikro kredi kullanan 15 kadının bir araya geldiği bir toplantıda görüştüğü kadınlardan edindiği bilgilere göre gazeteci Claire Cain Miller ise şunları dile getirmektedir: “Yıllık 330 dolar kredi alan kadınlar bu

⁵⁹ Jakimow, a. g. m., s. 112-114.

*krediyi haftalık ödemelerle geri ödemek zorundadırlar. Krediler onları yoksulluktan kurmak için kuracakları işlerde sermaye olacak araçlardır fakat, kadınlar kredilerin yeni gelire dönüşmediğini, çünkü kredileri acil ihtiyaçları için kullandıklarını dile getirmektedirler.”*⁶⁰

Bu yöntemle kredi dağıtılan köylerden biri olan Hatai'deki kendi kendine yeterlilik grup başkanı Indira Devi, iş ve istihdam olmadığını, ekonominin hala durgun olduğunu dile getirmiştir. Üye kadınlardan bir diğeri de, su olmayan köyde yazın her gün suya ulaşmak için 2-3 kilometre yürüdüklerini, herkesin yoksul olduğu köyde kimseye bir şey satamayacaklarını söylemiştir.⁶¹ Sorun da burada karşımıza çıkmaktadır. Mikro kredi faaliyetindeki ilerleme, gerçek ekonomik kalkınma konusunda elde edilen sonuçlarla değil ulaştığı kişi sayısı, tasarruf ve kredi miktarı ve geri ödenme oranı ile değerlendirilmekte, herkesin yoksul olduğu bir ortamda küçük meblağlarla iş yapmayı deneyen kadınların sağlayacağı başarının yoksulluğun gerçek boyutlarına ne ölçüde katkı yapacağı dikkate alınmamaktadır.

Mikro kredi dağıtım mekanizmasının daha önce de söz edilen hızlı gelişim süreci sonucunda kredi sağlayanlar krediyi alanların ne iş yaptıklarından ziyade kredinin geri ödenmesiyle ilgilenir hale gelmişlerdir. Bangladeş' te bir mikro kredi görevlisi başına 131 kredi kullanıcısı düşerken bu sayı Hindistan' da 439 olmuştur. Dolayısıyla kredilerin esas amaçlarına hizmet edip etmediği konusunda takip çok zayıftır. Hindistan Demokratik Kadınlar Birliği' nin Bangalore şubesi müdürü Gowramma, kredi sağlayanların çoğu zaman kredi kullanacakları eğitecek yeterli zamanı harcamadan ve kredi alan insanların bu parayla yeni bir iş kurmaları gerektiği ve parayı geri ödemedikleri durumda neyle karşılaşacakları konusunda yeterli

⁶⁰ Claire Cain Miller, “Microcredit: Why India is Failing?” (Erişim) <http://www.rediff.com/money/2006/nov/10spec.htm> , 24 Aralık 2009.

⁶¹ Laxmi Murthy, , “Micro Credit, Macro Hype”, (Erişim) <http://www.indiatogether.org/women/finance/macrohype.htm>, 12 Mayıs 2009.

bilince sahip olmalarını sağlamadan krediyi dağıttıklarını dile getirmektedir.⁶² Bu uygulama sonucunda çok sayıda kadın aldıkları krediyi yüksek faizle ödeyecekleri bir borçtan ziyade bir hibe olarak algılamakta, yeni bir iş kurmak için yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadan savunmasız olarak girdikleri üretim alanlarında başarısız olduklarında ise borçlarını ödemekte zorlanır hale gelmektedirler.

Araştırmalar sonucunda mikro kredi uygulamalarının Hindistan’ da ortaya çıkardığı bazı sonuçlar şöyledir: Mikro krediler genellikle erkekler için uygun olmayan benzer tipteki kadın işlerini (el işi v.s) finanse etmek için kullanılmaktadır. Bu durum ise kadınların kız çocuklarını destekleyici işgücü olarak görmelerine neden olmakta ve kız çocuklarının ailelerinin geçimine yardım etmek adına okuldan uzak kalmalarına yol açmaktadır. Araştırmalar kadınların ücretli işleri istikrarlı olması ve kendilerine bilgi ve dayanışma sağlayan iş yeri ortamı nedeniyle kredilere tercih ettiklerini göstermektedir. Diğer taraftan mikro kredi programları Hindistan’ da yoksulun yoksuluna ulaşmamaktadır, çünkü en yoksullar o kadar küçük kredilere ihtiyaç duymaktadırlar ki, bu krediler mikro kredi programları için bile maliyet açısından verimli değildir. Mikro kredi açısından muhtemel bir başarısızlık ise başarı istatistiklerinin arkasında yatmaktadır. Bazı araştırmacılar yüksek geri ödeme oranlarının, yeniden kredi alma sayılarının ve üyelikten ayrılma oranlarının düşük olmasının mikro kredi programlarının başarısına atfedilmesinden ziyade kredi kullananlar açısından mikro kredi programına bağımlılığı gösterdiğini dile getirmektedirler.⁶³

Mikro Kredi Kadınlar Saymanlık Ağı’nda görevli Nan Dawkins Scully’e (Women’s Microcredit Accountability Network) göre, mikro kredi verenler ve mikro kredinin yoksullukla mücadele konusunda dahiyane bir fikir olduğunu

⁶² Claire Cain Miller, “Microcredit: Why India is Failing?” (Erişim) <http://www.rediff.com/money/2006/nov/10spec.htm> , 24 Aralık 2009.

⁶³ Laxmi Murthy, “Micro-Credit: Background & Perspective”, (Erişim) <http://infochangeindia.org/200510065947/Micro-credit/Backgrounder/Micro-Credit-Background-Perspective.html> , 26 Aralık 2009.

savunanlar, uzun dönemli kadın ve yoksulluk sorunu, tarım reformu, tarımsal üretim karşısında ihracata dayalı üretimin teşvik edilmesi, ulusaşırı şirketlerin istekleri çerçevesinde oluşturulan ticaret anlaşmaları gibi temel yapısal konuları göz ardı ederken mikro girişimciliğin gücünü fazlasıyla abartıyorlar. Bir taraftan IMF öncülüğündeki yapısal uyum politikaları Hindistan'da küçük işletmeleri ortadan kaldırarak enformel sektörün filizlenmesine neden olurken diğer yandan bu politikaların destekçisi olan Dünya Bankası, Hindistan'daki mikro kredi programlarının sponsorluğunu yapmaktadır. Kalkınma, artık bir iş sahası olarak tanımlanmaya başlamıştır. Scully bu noktada *“eğer amaç yoksulluğu ortadan kaldırmaktan ziyade yoksulluğu azaltmaksa mikro kredi en iyi koşulda mikro bir çözüm sağlayabilir.”*⁶⁴ diyor. Kitlel yoksulluğa neden olan yapısal uyum programlarının yaratıcı ve destekçi kuruluşları günümüzde yoksulluğu yok etmeyi değil, sistemi tehlikeye sokmayacak boyutlarda tutulmasını sağlayacak yöntemleri destekliyorlar.

C. MİKRO KREDİ MODELİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

1976 yılında Bangladeş'te uygulanmaya başlayan ve 1990'lı yıllarla birlikte dünya çapında yoksullukla mücadele yöntemi olarak en çok dikkati çeken mikro kredi uygulamasının hem dünyada hem de Türkiye'de uyandırdığı ilginin vardıği boyut önem taşımaktadır. Mikro kredinin yükselişe geçtiği ve büyük taraftar kitlesi bulduğı bu dönem, aynı zamanda dünya çapında yaşanan ekonomik krizlerle işsizlik oranlarının artışa geçtiği, birçok ülkenin dış borç sarmalı nedeniyle bütçeden sosyal harcamalara ayırdığı payları azalttığı ve yoksulluk oranlarının göz ardı edilemeyecek boyutlara yükseldiği bir zaman dilimine denk gelmektedir.

⁶⁴ Murthy, a. g. m., (Erişim) <http://www.indiatogether.org/women/finance/macrohype.htm>, 12 Mayıs 2009.

Aynı dönem neoliberal ideolojinin devletin dış politika, adalet ve güvenlik dışındaki alanlara müdahil olmadan küçülmesi gerektiği inancının hararetle savunulduğu ve taraftar bulduğu dönemdir. Sonuç olarak devletin yaptığı sosyal harcamaların azaltılması yönündeki görüşler, sosyal hakların gittikçe kesilmesine neden olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi bir diğer nitelik ise, dünya çapında yaşanan ve göz ardı edilemeyecek boyuta varmış olan yoksulluk gerçeğidir. Bu nitelikleri birlikte değerlendirdiğimiz zaman mikro kredi uygulamasının neoliberal ideolojinin egemen olduğu bu süreçte neden bu kadar taraftar bulduğu anlaşılır hale geliyor. Bu uygulama bir taraftan yoksulluk gerçeğini kabul edip görmezden gelmiyor, diğer taraftan da uygulamanın yoksullara kendilerini kurtarmaları için fırsat verdiği savunuluyor.⁶⁵

Grameen Bank modeli, maddi teminat gösteremedikleri için kredi alamayan yoksul kadınlara sağladığı mikro krediler yardımıyla kendi işini kurarak özel mülk sahibi olan ve ürettiklerini pazarda satan bireysel girişimci fikrine dayanmaktadır. Neoliberalizm ideolojisiyle kusursuz biçimde uyumlu olan evden yapılan üretime dayalı girişimcilikte kadın, küçük bir sermayenin sahibidir. Bu tarz üretim; ücretli iş, fazla mesai geliri, emeklilik ve işçi tazminatları gibi refah devletinin sağlamış olduğu birçok hakkı göz ardı etmektedir. Küçük sermayelere dayalı küçük işletmelerin çalıştırdığı, genelde kadınlar ve çocuklardan oluşan evde çalışan işçiler parça başı iş yaparlar ve çok düşük ücretler karşılığında kötü koşullarda uzun saatler boyunca çalışırlar. Enformel sektör içinde yer alan bu küçük işletmeler kendilerini işçileri ve haklarını koruyan yasalardan muaf tutmaktadırlar.⁶⁶ Girişimcilerin başarısızlıkları tamamen bireysel olarak değerlendirilirken, başarısızlık durumunda çalışanlar hiçbir sosyal güvenceleri olmadan işsiz kalmaktadırlar.

⁶⁵ Ayşe Buğra, “Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikaye”, **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Bülteni**, Sayı 2, 01-2007, s. 2.

⁶⁶ Karim, a. g. m., s. 14.

Bu yeni modelde görülen yaklaşım insanları, refah devleti ya da kalkınmacı devletin sosyal hakları sağladığı vatandaşlardan ziyade uluslararası STÖ' ler ya da piyasaya uyum sağlamış devlet fonksiyonları tarafından finansal hizmetler sağlanmış müşteriler olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın sonucu olarak uluslararası bağışçıların ve devletlerin kaynaklarını geleneksel yoksullukla mücadele programlarından mikro krediye yönlendirerek, mikro kredi programlarını sübvans e ettikleri görülmektedir.⁶⁷ Başarı ve başarısızlıklarından bireysel olarak sorumlu olan her girişimcinin devletin sağladığı sosyal haklarla değil mikro kredinin yarattığı gelire ayakta durması beklenmektedir. Her insanın girişimci ruha sahip olduğu varsayımı ise sistemin temel niteliğidir.

Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası örgütlerin yoksulluğa ilgi göstermeye başlamaları neoliberal ideolojinin yoksulluğu, artık mevcut toplumsal sistemin istikrarına tehdit olarak algılaması ile gerçekleşmiştir. Bununla bağlantılı olarak da mikro krediler, yoksulluğun, toplumsal patlamaya yol açmayacak şekilde yönetilebileceği düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bu yeni yaklaşım, neoliberalizmin temel söylevine ters düşmeyecek ama aynı zamanda yoksulluğun göz ardı edilemeyecek boyutunu da dikkate alacak şekilde yoksulların sisteme karşı gelmelerini engelleme çabasıdır. Sistem, yüksek faiz oranlarıyla bir taraftan kendi kendini finanse ederken diğer taraftan kredi sağlayanlar için ciddi birer kazanç unsuru olmuştur.

Günümüzde yoksulluk sorununun bireysel boyutta ve kişisel çarelerle çözümlenemeyeceği, aksine toplumun tüm kesimlerini kapsayacak müdahalelerin gerektiği yoksulluğun geldiği boyut dikkate alındığında açıkça görülmektedir. Bu müdahalelerin başarılı olması için her ülkenin kendi toplumsal, ekonomik, demografik, kültürel özelliklerini dikkate alması ve

⁶⁷ Serajul Hoque, **a. g. m.**, s. 21.

⁶⁸ Bahar Yiğitbaş Akça, "Yoksulluk ve Mikro Kredi: Bangladeş ve Diyarbakır Örnekleri", 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, **İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, Eylül 2005, s. 276.

küresel çapta tüm insanlığa fayda sağlayacak şekilde formüle edilmesi gerekmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla sosyal hiyerarşinin var olduğu, cinsiyete dayalı ayrımcılığın yaşandığı, ekonomik ve kültürel farklılıklara sahip birçok ülke için tek bir modele dayanan mikro kredi sisteminin kitlesel boyutta yaşanan yoksulluğa bireysel çarelerle çözüm yaratamayacağı bu açıdan bakıldığında da ortaya çıkmaktadır.

Mikro kredinin fikir babası Muhammed Yunus, mikro kredi modeli ve uygulaması ile 2006 yılında Nobel Barış Ödülü'nü almıştır. Ödülü veren komite, ekonomik ve sosyal kalkınmayı aşağıdan yaratma çabalarından dolayı bu ödülü Muhammed Yunus ve Grameen Bank'a vermeyi kararlaştırmıştır. Komitenin açıklamasında nüfusun geniş kesimlerinin yoksulluktan kurtulmanın yollarını bulmadığı sürece kalıcı barışın sağlanamayacağı, mikro kredinin bu yollardan biri olduğu dile getirilmiştir. Komiteye göre aşağıdan başlayan kalkınma, aynı zamanda demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesine de hizmet etmektedir. Yunus ve Grameen Bank, kültürleri ve uygarlıkları aşarak yoksulların en yoksullarının bile kendi kalkınmalarını sağlamak için çalışabileceklerini ispatlamışlardır. Komite tarafından dile getirilen bu gerekçe, yoksulluk sorununun toplumsal bir sorun olarak değil, bireysel bir sorun olarak ortaya konuluşunun ödüllendirilmesidir. Yoksullar, yoksulluktan kurtulmanın yollarını kendi başına bulmak, bunun için girişimci olmak ve kendi kalkınmalarını sağlamak zorundadırlar.⁷⁰ Yaklaşımın, özellikle 1970' lerin sonları ve 1980' lerin başlarından itibaren yükselişe geçen neoliberal ideolojiyle olan uyumu ortadadır.

ABD eski başkanlarından Bill Clinton' ın eski eşi ve yeni dönemde dışişleri bakanı olan Hillary Clinton ve İspanya Kraliçesi Sophia' nın kalkınma fenomeni çalışmak üzere Bangladeş'e gelmesi birçok Bangladeşli için büyük

⁶⁹ James Midgley, "Microenterprise, Global Poverty and Social Development", **International Social Work** 2008, 51 (4), s. 476, 477.

⁷⁰ Oktay Baran, "Mikro Kredi ve Makro Yalanlar", (Erişim) http://www.marksist.com/oktay_baran/mikro_kredi_ve_makro_yalanlar.htm, 14 Ocak 2009.

bir ulusal gurur kaynağı olmuştur ve bu durum, Grameen Bank'ın eleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Hatta Grameen Bank'ın aksine görüş bildirmek hainlik olarak değerlendirmektedir. Çoğu insana göre Nobel Barış Ödülü Bangladeş'in batı ile eşit olarak modern dünyaya girişini işaret etmektedir.⁷¹

Yunus'un ortaya koyduğu ve kredi alacak kadınların bilmek ve özümsemekle sorumlu olduğu 16 Kural'ın ise neoliberal bakış açısının sahip olduğu yoksulluk algısını ve yoksulluğun sebebi olarak gördüğü unsurları ortaya koymaktadır. Yoksulların yoksulluklarının gerekçesinin kendilerinde olduğuna dair inanış bu kurallarda kendini göstermektedir. Yoksulluğun en temel sebebi olarak gösterilen çok çocukluluk "aile nüfusumuzu az tutacağız" cümlesinde karşılığını bulmakta ya da yeterince üretken olmayışlarına sebep olarak gösterilen zamanı ve parayı kullanmadaki kontrolsüzlük ise, "tembel olmayacağız, rahat peşinde koşmayacağız, haftalık kazançlarımızdan biriktireceğiz" gibi cümlelerde karşımıza çıkmaktadır.⁷² Bu kurallarla yoksullara öğretilmek istenen yoksulluk sorununun kendilerinden kaynaklandığı ve çözümünün de yine kendileri tarafından sağlanacak bireysel kalkınmayla bulunacağıdır.

Beşer kişiden oluşan grupların kurulmasındaki amaç, kendini bir gruba ait hisseden yoksulların bireysel savunmasızlıklarından kurtularak kendilerini grup dahilinde güvencede hissetmeleri olarak açıklanmaktadır. Bu noktada sosyal sermaye kavramı ön plana çıkmaktadır. Sosyal sermaye kavramı yoksullukla mücadele çabasında, zaten var olan toplumsal dayanışma ağlarının kredilerin geri ödenmesi sürecinde birer araç olarak kullanılmasını öngörmektedir. Grup mantığı çoğu zaman destek olmanın ötesinde, üyeleri birbirine karşı rakip kılmakta, borçlar düzenli ödenmediği takdirde kendilerinin de kredi alabilme olasılığı riske girdiğinden birbirlerine düzenli ödeme

⁷¹ Karim, a. g. m., s. 25.

⁷² Akça, a. g. m., s. 281.

konusunda yaptırımında bulunmalarına neden olmaktadır.⁷³ Yaptırımın boyutları giderek baskıya dönüşmekte, bir kadın ödemesini zamanında yapamadığında borç merkezinde hem arkadaşları hem de banka çalışanlarının sözlü saldırıları sonucu utanç içinde kalabilmektedir. Bu duruma Rahman tarafından verilen somut bir örnek; borcunu ödeyemeyen bir kadının arkadaşları tarafından bankaya getirilip banka görevlilerince içeride bir odaya kilitlenmesi üzerine yaşadıklarından duyduğu utanç sonrasında kendisini kıyafetini (sari) kullanarak tavandaki vantilatöre asmasıdır.⁷⁴

Merkezi toplantılarda grup üyelerinin her birinin faaliyetlerini dile getirdikleri, tartıştıkları ve gelecek dönem çalışmalarıyla ilgili planlar yaptıkları ve bu toplantıların tamamen şeffaf olduğu dile getirilmektedir. Bu toplantılardaki şeffaflık süreci toplum içinde aile onurunun taşıyıcıları olarak görülen kadınlar için ahlaki bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Bu baskı kimi zaman görevlilerin diğer üyeleri başarısız olan üyenin evine baskın yapıp borcunu ödeyebilecek her türlü eşyasını ele geçirmeleri konusunda teşvik etmelerine kadar varabilir.⁷⁵ Taksitlerini ödeyememeleri durumunda topluluk içinde utanmaktan çekinen kimi kadınların toplantılara katılmadıkları görülmektedir.

Kredi miktarlarının küçük olması ve bazı kuruluşların taksitleri aylık olarak almasına rağmen genel olarak geri ödemelerin 52 haftalık taksitlerle yapılması, kredi alanların performanslarını gözlemleme ve değerlendirme konusunda kolaylık sağlamaktadır. Geri ödemeler kredi alındıktan bir hafta sonra başladığı için henüz gelir getirici bir faaliyette bulunamayan kadınların kredi geri ödemesini daha önceki kaynaklarından gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Böylece sistem “en yoksullar” ı sistemden dışlayarak kendini sürdürmektedir.⁷⁶

⁷³ Akça, a. g. m., s. 280.

⁷⁴ Akça, , a. g. m., s. 283.

⁷⁵ Özer, a. g. e., s. 38.

⁷⁶ Özer, a. g. e., s. 35-37.

Mikro kredi programlarının yoksullukla mücadele konusunda başarılı olduğuna dair ortaya konulan sonuçlar, yerel boyutlarda ve az sayıda deneği kapsayan sonuçlardır ve geneli yansıtmaktan uzaktır. Az sayıda katılımcının sağladığı sınırlı boyuttaki gelir artışları dikkate alınarak doğrudan ulusal boyutlarda yoksulluğun azalacağı sonucu çıkarılamaz.⁷⁷ Ekonomi yazarı Gina Neff, 8 yıllık kredi kullanımından sonra hane halklarının hala % 55'inin temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını ve birçok kadının kredileri yatırımdan ziyade yiyecek almak için kullandıklarını dile getirmektedir.⁷⁸ 8 yıl gibi uzun bir zamandan sonra bile hala çoğunluğun temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir tablonun nasıl olup da kitlesel bir sorun haline gelmiş yoksulluğa çözüm olacağı tartışmalıdır.

22 Ağustos 1998'de Dakka'da "Yunusonomics" adı altında bir konferans düzenlendi. Konferansın amacı, mikro krediyi kalkınma iktisadında her derde deva olacak yeni bir çare olarak tanıtmaktı. Sorular kısmına gelindiğinde emekli bir doktor söz aldı ve görüşlerini yerli dilde yapacağını söyledi. Oysa konferans İngilizce gerçekleştirilmekteydi. Doktor, kendi köyüne yaptığı birçok ziyarette Grameen Bank'tan kredi kullanan insanların çoğunun yıllar içinde daha da fakirleştiğini ve faiz oranının % 50'nin üzerinde olduğunu dile getirerek yüksek faiz oranlarının yoksul insanlara nasıl yardım edeceğini ve bu uygulamanın nasıl yeni bir paradigma olarak takip edilebileceğini sordu.⁷⁹

Mikro krediye yöneltlen bir eleştiri de, kitlesel üretim sürecinde bireysel girişime dayalı serbest çalışmanın küçük boyutlu kalmaya mahkum olduğu ve büyük ölçeğe dayalı tasarrufları gerçekleştiremeyeceğidir. Kredi gerçekten iş yapmak üzere kullanıldığında yoksulların yoksullar için ürettikleri mal ve hizmetlerin arzının artmasına yol açmaktadır. Satın alma gücü sınırlı olduğu için de geleneksel kadın becerilerine dayalı ve genelde evden

⁷⁷ Midgley, a. g. m., s. 473, 474.

⁷⁸ Walden Bello, "Microcredit, Macro Issues",
(Erişim)<http://www.thenation.com/doc/20061030/bello>, 12 Kasım 2008.

⁷⁹ Karim, a. g. m., s. 24.

çıkmadan üretilebilecek ürünlerin oluşturduğu dar bir pazar yaratılmış oluyor ve bu şekilde geleneksel yapılar ve soysal ilişkiler de korunmuş oluyor.⁸⁰ Oysa Yunus, ev üretiminin de herhangi bir fabrika üretimi kadar büyük ölçekli olabildiğine inandığını dile getiriyor. Ancak başka bir açıklamasında ise Grameen müşterilerinin % 80'e yakınının okuma yazma bilmediğini, bu durumun gereken sermayeye sahip olsalar bile girişimlerin boyutlarına kısıtlama getirdiğini söylemektedir.⁸¹ Görüldüğü gibi Yunus'un açıklamalarında bir taraftan girişimlerin bir fabrika kadar büyük ölçekli olabileceği, diğer taraftan da müşterilerin niteliklerinin girişimlerin boyutlarını kısıtladığı yönünde çelişkili ifadeler mevcuttur.

Grameen Bank, fiziki teminat gösteremedikleri için ticari kredilerden yararlanamayan yoksullara kredi sağlayıp % 98 geri dönüş oranıyla yoksulların da borçlarını geri ödeyebileceklerini ortaya koydu. Yunus, *“Önemli olan, insanlara sağlık hizmetlerini, tam bir eğitimi ve diğer zorunlu ihtiyaçlarını alabilmeleri için bir kazanç yolu verilmesidir. Herhangi bir şeyi bedava sunmak, konunun özünü gözden kaçırır.”*⁸² diyerek sosyal devletin vatandaşlarına sağladığı haklara bakış açısını ortaya koymuş ve sadece kapitalizmin yoksullar için değil, fakat aynı zamanda yoksulların da kapitalizm için iyi olduğunu dile getirmiştir. Yunus, geri ödeme oranlarındaki büyük başarıya göndermede bulunarak yoksulların büyük bankalar için iyi yatırımlar olduğunu ve finans dünyasının bu durumun farkına varması gerektiğini dile getirmiştir.⁸³

⁸⁰ Buğra, a. g. m., s. 2.

⁸¹ Yunus, a. g. e., s. 268, 274.

⁸² Oktay Baran, a. g. m.,

http://www.marksist.com/oktay_baran/mikro_kredi_ve_makro_yalanlar.htm, Erişim: 14 Ocak 2009.

⁸³ Karim, a. g. m., s. 11.

III. BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN YOKSULLUK PROFİLİ, YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI VE MİKRO KREDİ UYGULAMASI

A. TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda her yıl dünya ülkeleri, gelirleriyle birlikte, sağlık ve eğitim alanındaki performanslarını da içeren bir insani gelişmişlik endeksine göre sıralanıyor. 2008 yılı raporunda Türkiye, 177 ülke arasında 84. 2009 yılında ise 79. sırada yer alıyor. Türkiye’nin sıralamada bu yeri almasına neden olan ortamı doğru değerlendirmek açısından öncelikle Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar uygulanmış ekonomik ve sosyal politikaların ve mevcut yoksulluk rakamlarının dikkate alınması gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış aşamasında yıllarca süren savaşların getirdiği yoksulluğa bir de Kurtuluş Savaşı’nın getirdiği yıkımın eklenmesi sonucunda yeni kurulan devletin eline tamamen harap bir ekonomik yapı kalmıştır. Bu ekonomik yapı içinde yeni devletin öncelikli hedefi, savaşlar sonucunda elde edilen siyasi bağımsızlığı destekleyecek olan ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilmesi olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce Şubat-Mart 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde, serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği, yabancı sermayenin dışlanmayacağı, devletin özel sektöre kalkınma alanındaki çalışmalarında destek olacağı ilan edilmiştir.¹ Nitekim 1923-1929 yılları arasındaki dönem Türkiye için dışa açık ekonomi politikalarıyla bir tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerek kalkınmanın sağlanması çabalarının görüldüğü yıllar olmuştur.

1930-1939 yıllarını “ilk sanayileşme” dönemi olarak değerlendirmek doğrudur. Bu dönemde devlet, yatırım ve üretim alanında asli aktör olmuş ve

¹ Şiir Yılmaz, “1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletçiliğin Tasfiyesine”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 213, s. 33.

sanayileşme alanında ilk ciddi adımlar atılmıştır.² 1939-1946 yılları arasında 2. Dünya Savaşı'nın tüm dünyada yarattığı durgunluğun etkileri ve savaşa girilmese bile yetişkin erkek nüfusun büyük kısmının askere gitmesiyle üretimin her alanında ciddi düşüşler yaşanmış, ilgili dönemin genel bir durgunluk niteliği taşımasına yol açmıştır. 1946 yılından sonra tek partili rejimin sona erip Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle sadece siyasi yapıda değil ekonomik yapıda da farklı bir anlayış gündeme gelmiştir. 1946 yılından sonra iktidara gelen Demokrat Parti yönetimi bir önceki dönemin devletçilik ve savaş ortamının getirdiği içe dönük sanayileşme politikasından vazgeçip, uluslararası konjonktürün de etkisiyle serbestleşmeye dayalı bir dış ticaret rejimi ve dış pazarlara yönelik tarım, madencilik, inşaat ve alt yapı yatırımlarının ön plana alındığı bir kalkınma anlayışını gündeme getirmiştir.

1954 yılına kadar hızlı bir büyüme süreci yaşanmış ve savaş yıllarında hayat standardı mutlak olarak düşen tüm halk kitleleri bu büyümeden görece fayda sağlamıştır. Tarımda makineleşmenin getirdiği verim artışları sonucu köylü kitleler de bu artıştan paylarını almıştır. Demokrat Parti'nin dış finansmana dayalı ve bütçe denkliliğini göz ardı eden plansız harcamalarının ülkeyi 1954 yılından sonra dış finansman krizine sürüklemesiyle birlikte bu mutlu dönem sona ermiştir. Sonuçta dış ticaret kontrollerine gidilmiş, 1958 yılında paranın değeri düşürülmüş ancak bu tedbirler ekonomiye istikrar getirmekten çok uzak kalmıştır.³

Demokrat Parti yönetiminin 1960 yılında askeri müdahaleyle son bulması sonrasında dışa açık ticaret koşullarında tarıma dayalı büyümeyi hedefleyen iktisat politikalarından vazgeçilip planlı ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Önceki yönetimin plansız harcamalarının getirdiği finansman sorunu dikkate alınarak kalkınma çabalarının planlar çerçevesinde yapılması kararlaştırılmış ve 1960 yılında kalkınma planlarını hazırlamak üzere Devlet

² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi, 8. Baskı, 2004, s. 70.

³ Yılmaz, a. g. e., s. 35-36.

Planlama Teşkilatı kurulmuş, 1961 Anayasası'nda da bu görev DPT' ye anayasal bir görev olarak verilmiştir.

1961 yılından itibaren serbestleşmeden vazgeçilerek beş yıllık planlara dayanan ithal ikameci bir sanayileşme çabasına girildi. Bu dönem 1970' lerin sonuna kadar sürdü ve Türkiye'nin daha sonraki yıllarda ihraç edebileceği mamul malların üretilmesi bu yolla sağlanmış oldu. ⁴ Bu dönemde oluşturulan sanayi küçük ölçekli olmuş ve ancak az sayıda işçiyi istihdam edebilir hale gelmiştir. Otomotiv sanayinin kurulmasıyla petrole bağımlılık artmış, bunun sonucunda petrol krizinden en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. 1970' lerin ortalarından itibaren kurulan kısa süreli koalisyon hükümetlerinin ekonomiye uzun vadede açılım sağlayacak düzenlemeleri yürürlüğe sokamaması sonucunda tüketimin arttığı, enflasyonun yükseldiği, kamu yatırımlarının finansman sorunları nedeniyle geciktiği bir ekonomik yapıyla karşı karşıya kalınmıştır. ⁵ 1970' lerin sonunda ödemeler dengesi krizinin yaşanmasıyla birlikte 24 Ocak 1980 tarihinde yeni bir ekonomik istikrar paketi açıklanmıştır.

Söz konusu istikrar kararları sonucu 1960' ların ithal ikameci politikaları terk edilmiş, serbest piyasa kurallarının hakim olduğu, dış dünya ile bütünleşmeyi ve ihracata dayalı sanayileşmeyi hedefleyen bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Küresel bazda yükselişte olan kamu kesiminin küçültülmesi, finansal serbestleşme ve özelleştirmeye yönelik uygulamalar gibi borç krizine düşen her ülkeye sunulan yapısal uyum programlarının vazgeçilmez şartları bu programın da şartları arasında yer almıştır. İç talebi kısarak ve ürün maliyetlerini düşürerek ihracatı artırmayı amaçlayan iktisat programının en doğrudan sonucu ise çalışanların gelirlerindeki azalma

⁴ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdemele**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 121-122.

⁵ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 37.

olmuştur. 1980’li yıllar, bu mantığın bir sonucu olarak emek gelirlerinin GSMH içindeki paylarının gerilediği bir dönem olmuştur.⁶

Neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşme sürecinin etkisiyle Türkiye’de 1990’lı yıllar; ekonomik açıdan büyümenin derin finansal krizlerle sonuçlandığı, yüksek enflasyonun görüldüğü, eşitsiz gelir dağılımı ve istikrarsızlığın ekonominin temel nitelikleri haline geldiği bir dönem olmuştur. Yaşanan krizler sonrasında ekonomi daralmış, işsizlik artmıştır. Küreselleşme süreci, neoliberal politikalar ve ekonomik krizlerin ortak sonucu gelir dağılımının bozulması, toplumsal kesimler arasındaki uçurumun derinleşmesi ve yoksulluğun artması olmuştur.⁷ 1994 finansal krizi ile fiyat artışları % 125’ i bulurken, ulusal gelir % 6 düşmüştür. Yakın dönem ekonomi tarihimizin en büyük krizi olan 2001 ekonomik krizinde Türk ekonomisi % 9.4 küçülmüş, Türk lirası dolar karşısında % 115, euro karşısında % 107 değer kaybetmiştir.⁸

Türkiye’de işsizlik oranları 2000-2007 yılları arasında sırayla; % 6.5, 8.4, 10.3, 10.5, 10.3, 10.3, 9.9, 9.9 olarak gerçekleşmiştir.⁹ Tablo 1’den de takip edilebileceği gibi TÜİK tarafından 2008 yılı için % 11 olarak açıklanan işsizlik oranı, Mart 2009 itibariyle Türkiye genelinde % 15.8’e ulaşmıştır. Kentlerde görülen işsizlik oranı ise % 18 olarak bildirilmiştir. Ancak istihdam edilenler arasında tam zamanlı olarak çalışan ve gerçek anlamda bir sosyal güvencesi olanların oranı düşünüldüğünde, en az işsizlik oranları kadar ciddiye alınması gereken bir noktanın da bu durum olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

⁶ Boratav, a. g. e., s. 149, 167.

⁷ Didem Gürses, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, Haziran 2007, s. 60.

⁸ Mustafa Sönmez, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 13, 76, 78.

⁹ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Bilim ve Yönetim Kültür Platformu, “Yoksulluk”, **Ekonomi ve Toplum Serisi Raporları**, Aralık 2008, s. 32.

Tablo 1: İşgücü Durumu (Şubat 2009)

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2008(*)	2009	2008(*)	2009	2008(*)	2009
Kurumsal olmayan nüfus (000)	69 479	70 299	48 228	48 628	21 251	21 670
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	50 564	51 426	35 633	36 066	14 931	15 359
İşgücü (000)	22 921	23 924	15 618	16 324	7 302	7 601
İstihdam (000)	20 389	20 148	13 632	13 383	6 757	6 765
İşsiz (000)	2 532	3 776	1 986	2 941	545	835
İşgücüne katılma oranı (%)	45,3	46,5	43,8	45,3	48,9	49,5
İstihdam oranı (%)	40,3	39,2	38,3	37,1	45,3	44,0
İşsizlik oranı (%)	11,0	15,8	12,7	18,0	7,5	11,0
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	13,4	18,9	13,0	18,3	15,7	21,8
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾ (%)	19,8	27,5	21,6	29,8	15,0	21,8
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	27 643	27 501	20 015	19 742	7 628	7 759

(1) 15-24 yaş arasındaki nüfus

Not: Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(*) 2008 Mart dönemi sonuçları yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.¹⁰

B. TÜRKİYE’NİN YOKSULLUK PROFİLİ

Kurtuluş Savaşı sonrasında tarıma dayalı, buğday öğütmek, tütün ve deri işlemek gibi gerçek anlamda sanayi sayılamayacak dolayısıyla sanayisiz bir ekonomik yapı ve savaş sonrasında iyice yoksullaşmış geniş bir köylü kitlesiyle yola çıkan Türkiye sırasıyla, devletçi ve içe kapanık bir sanayileşme ile atılım, dışa açık ve tarıma dayalı bir büyüme, ihracata dayalı ithal ikameci bir sanayileşme ve sonrasında dışa açık, piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik yapı ile bugüne gelmiştir. Tüm bu ekonomik uygulamaların yoksullukla ilgili bıraktığı mirası ve daha sonrasında yoksullukla mücadele konusunda söz konusu uygulamaların ne tür çareler ürettiğini değerlendirmekte fayda vardır.

¹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Mart Dönemi Sonuçları (Şubat-Mart-Nisan 2009)”, TÜİK Haber Bülteni, Sayı 101, 15 Haziran 2009, s. 1.

Dünya Bankası tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen ve Türkiye tarihinin en büyük krizi olan 2001 krizi sonrasında yaşanan yoksulluk durumunu ve 1994-2001 arasında yoksulluğun yaşadığı değişimi inceleyen araştırmanın sonuçları, günde 1 \$' ın altında harcama yapan kesimi temsil eden mutlak yoksulluk oranlarının 1994' ten 2001' e değişmediğini buna karşılık kent yoksulluğunun arttığını göstermiştir. Aynı çalışmada ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliğinin de uluslararası standartlara göre yüksek olduğu belirtilmektedir.¹¹

TÜİK tarafından yapılan yoksulluk çalışmaları sonucunda elde edilen verilere ilişkin 2002-2007 yıllarını içeren yoksulluk oranları Tablo 2' de görülebilir:

¹¹ World Bank, "Turkey: Poverty and Coping After Crisis", **Welfare Study**, Washington DC., 2003, (Erişim) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2003/08/20/000160016_20030820130639/Rendered/PDF/241850TR0SR.pdf , 18 Ocak 2008, s.13.

Tablo 2: Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları, 2002-2007

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
	TÜRKİYE					
Gıda yoksulluğu (açlık)	1.35	1.29	1.29	0.87	0.74	0.54
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	29.96	28.12	25.60	20.50	17.81	18.56
Kişi başı günlük 1\$'ın altı ⁽¹⁾	0.20	0.01	0.02	0.01	0.00	0.00
Kişi başı günlük 2.15\$'ın altı ⁽¹⁾	3.04	2.39	2.49	1.55	1.41	0.63
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	30.30	23.75	20.89	16.36	13.33	9.53
Harcama esaslı göreceli yoksulluk ⁽²⁾	14.74	15.51	14.18	16.16	14.50	14.43
KENT						
Gıda yoksulluğu (açlık)	0.92	0.74	0.62	0.64	0.04	0.09
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21.95	22.30	16.57	12.83	9.31	10.61
Kişi başı günlük 1\$'ın altı ⁽¹⁾	0.03	0.01	0.01	0.00	0.00	0.00
Kişi başı günlük 2.15\$'ın altı ⁽¹⁾	2.37	1.54	1.23	0.97	0.24	0.10
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	24.62	18.31	13.51	10.05	6.13	4.89
Harcama esaslı göreceli yoksulluk ⁽²⁾	11.33	11.26	8.34	9.89	6.97	8.20
KIR						
Gıda yoksulluğu (açlık)	2.01	2.15	2.36	1.24	1.91	1.32
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34.48	37.13	39.97	32.95	31.98	32.18
Kişi başı günlük 1\$'ın altı ⁽¹⁾	0.46	0.01	0.02	0.04	0.00	0.00
Kişi başı günlük 2.15\$'ın altı ⁽¹⁾	4.06	3.71	4.51	2.49	3.36	1.53
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı ⁽¹⁾	38.82	32.18	32.62	26.59	25.35	17.45
Harcama esaslı göreceli yoksulluk ⁽²⁾	19.86	22.08	23.48	26.35	27.06	25.89

(1) Satınalma gücü paritesine göre 1 \$'ın karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL; 2003 yılı için 732 480 TL; 2004 için 780 121 TL, 2005 yılı için 0.8304 YTL, 2006 yılı için 0.921 YTL ve 2007 yılı için ise 0.926 YTL kullanılmıştır.

(2) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.¹²

¹² TÜİK, "Yoksulluk Çalışmaları 2007", TÜİK Haber Bülteni, Sayı 192, 5 Aralık 2008, s. 2.

Tablo 2’ den de görüleceği gibi sadece gıda tüketimini dikkate alan gıda yoksulluğu oranı 2002 yılında % 1.35 iken bu oran 2007 yılında % 0.54’ e düşmüştür. Günlük asgari gıda harcamasının yanı sıra giyinme, barınma, ısınma, sağlık ve eğitim gibi diğer temel insani ihtiyaçları da kapsayan gıda ve gıda-dışı yoksulluk oranı ise 2002 yılında % 29.6 iken 2007 yılında % 18.56’ ya gerilemiştir. Ancak bu oran hala çok yüksektir ve ülkemizde yaklaşık her beş kişiden birinin bu olanaklardan mahrum kaldığını göstermektedir.

Gıda ve gıda-dışı yoksulluk oranının kırsal alanda kentlere göre daha yüksek seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. (% 32,18 ve % 10,61) Bu durum devlet tarafından verilen tarım sübvansiyonlarının azalması ve ürünlerinin değerinin düşmesi sonucunda zarar eden köylünün üretimden vazgeçmesi sonucunda yoksullaşmasının göstergesidir. Toprağından koparak kente göç etmek zorunda kalan yoksul köylünün bu göçü önümüzdeki yıllarda da devam ettireceği düşünüldüğünde kentlerde gıda ve gıda-dışı yoksulluğun giderek artacağı düşünülebilir.

Türkiye’de tüm nüfusun karşı karşıya olduğu yoksulluk durumunun yanı sıra, çalışan nüfus arasındaki yaygın yoksulluk durumu da dikkati çeken diğer önemli bir niteliktir. TÜİK tarafından hazırlanan Tablo 3, özellikle çalışan nüfusun farklı kesimleri arasındaki yoksulluk boyutunu göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Tablo 3: İstihdam Alanlarına Göre Fert Yoksulluk Oranları:

İşteki durum	Fert yoksulluk oranı								
	Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Toplam	26.96	28.12	25.60	21.95	22.30	16.57	34.48	37.13	39.97
15 ve daha yukarı yaştaki fertler İstihdamdaki fertler									
Ücretli maaşlı	13.64	15.28	10.35	12.24	14.27	8.79	18.31	19.03	16.71
Yevmiyeli	45.01	43.09	37.52	44.82	40.24	28.65	45.29	47.29	47.15
İşveren	8.99	8.84	6.94	6.73	8.14	3.82	15.26	10.58	15.58
Kendi hesabına çalışan	29.91	32.38	30.48	21.75	24.36	16.13	33.38	35.98	37.04
Ücretsiz aile işçisi	35.33	38.51	38.73	27.94	18.59	11.30	36.67	41.01	41.79
İşsizler	32.44	30.97	27.37	22.99	28.20	22.74	62.56	38.84	38.12
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22.15	22.82	20.95	18.53	19.32	14.10	30.14	30.58	36.59
15 yaşından küçük fertler	34.55	37.04	34.02	30.59	30.43	24.22	41.10	46.44	49.34

Kaynak: TÜİK 2004 Yoksulluk Çalışması, 2006.

Yoksulluğun oransal olarak en fazla görüldüğü kesimlerin ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeli olarak çalışanlar olduğu görülmektedir. 2002 yılında bu kesimler için yoksulluk % 35.33 ve % 45.01 olarak gerçekleşirken 2004 yılında aynı oranlar % 38.73 ve % 37.52 olarak gerçekleşmiştir. Yoksulluğun düşük oranlarda olmakla birlikte işverenler arasında da görüldüğü yine tablodan izlenmektedir. Bu durum finansal krizlerin işverenler üzerindeki doğrudan sonuçlarından biridir. 15 yaşından küçük fertlerin de yoksullukla karşı karşıya olduğu, bu fertlerin % 24.02'sinin 2004 yılı itibariyle yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir. İlgili rakamların hepsinin kırsal nüfus söz konusu olduğunda oldukça yükseldiği görülmektedir.

TÜİK' in yaptığı yoksulluk çalışmalarında yoksulluğun her ne kadar hala yüksek oranlarda seyretmesine rağmen giderek düştüğü dile getirilmektedir. Ancak Türkiye'de çalışan nüfus arasında yoksulluğun boyutunu ortaya koyması açısından değinilmesi gereken bir diğer çalışma da Tablo 4' te verilmektedir. 1996-2006 yılları arasında gelir yöntemi ile GSYİH'

daki toplam ücret ödemelerinin toplam istihdamdaki ücretlilere bölünmesiyle elde edilen ortalama yıllık ücret gelirinin yıllık asgari temel tüketim harcamasını karşılama oranının saptanmaya çalışıldığı tabloda, söz konusu dönem içinde bu oran % 53-64 aralığında gerçekleşmiştir. 1999 yılında % 64,3 ile en yüksek, 2006 yılında ise % 53 ile en düşük oran saptanmıştır. Bu durum ülkemizde ortalama ücretlerin asgari yaşam standardının ancak yarısını karşılayabildiğini göstermektedir. Ekonomik büyümenin yaşandığı 2001 krizi sonrasındaki yıllarda bu iyileşmenin çalışanların yoksulluğuna yönelik herhangi bir iyileşmeye yol açmadığı bu çalışmadan kolaylıkla görülebilmektedir.¹³

Tablo 4: Türkiye’de Ortalama Ücret Geliri ve Asgari Temel Tüketim Harcaması (Cari Fiyatlarla, TL)

	Ortalama Yıllık Ücret Geliri(1)	Yıllık Asgari Temel Tüketim Harcaması(2)	Ortalama Ücret/Asgari Temel Tüketim Harcaması (%)
1996	389	689	56
1997	786	1.283	61
1998	1.369	2.429	56
1999	2.393	3.720	64
2000	3.468	5.511	62
2001	4.979	8.293	60
2002	6.947	12.302	56
2003	8.777	16.152	54
2004	10.223	17.616	58
2005	10.856	20.604	53
2006	11.986	22.512	53

Kaynak: TÜİK Milli Gelir Bültenleri ve Türk-İş Yoksulluk Raporları kullanılarak hesaplanmıştır.

- (1) Gelir yöntemi ile GSYİH’deki toplam ücret ödemeleri toplam istihdamdaki ücretlilere bölünerek elde edilmiştir.
- (2) Türk-İş Yoksulluk Raporları verilerine göre dört kişilik bir ailenin asgari temel tüketim harcamasıdır.¹⁴

¹³ CHP, a. g. e., s. 10, 12.

¹⁴ CHP, a. g. e., s. 11.

Türkiye’de esas olarak kırsal alandaki yoksulluğun ve bu durumdan kaynaklanan göç sonucu ortaya çıkan kentsel yoksulluğun ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kırsal alanlarda toprak mülkiyeti belirli ellerde toplanmakta ve bölge halkının büyük çoğunluğu tarım işçisi olarak karın tokluğuna çalışmaktadırlar. Tarımsal üretimin giderek azalmasıyla açlıkla yüz yüze kalan bu insanlar zamanla topraklarından kopmakta ve kentlere göç etmektedirler. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde son 25 yıldır yaşanan terör olayları da bölgede yaşayanların göç etmesinde önemli olan bir diğer etkidir. Vasıfsız işgücüne birer aday olan bu insanlar kentlerde ; düşük ücretli, güvencesiz ve yarı zamanlı dolayısıyla da onları yoksulluk zincirinden kurtaramayacak işlerde çalışabilmektedirler. Dolayısıyla kırsal alanda yaşayan bu insanların topraklarından koparılmadan tarım dışında da istihdam edilebilecekleri alanların yaratılması ve gelir getirici etkinliklerin geliştirilmesi gerekmektedir.¹⁵

C. TÜRKİYE’DE SOSYAL DEVLETİN GELİŞİMİ, SOSYAL POLİTİKA ve YOKSULLUKLA MÜCADELE UYGULAMALARI

1900’ lü yılların başlangıcından 1970’ li yılların ikinci yarısında Keynesçi refah devletinin yaşadığı yapısal krize kadar egemen olan sosyal devletin sağladığı refah programlarının temel amacı, toplumdaki eşitsizlikleri gidererek sosyal adaleti sağlamak olmuş, bu doğrultuda çalışanlar için sosyal sigorta ve sosyal yardım programları uygulanmış, çalışmayanlar için ise yoksullukla mücadele programları başlatılmıştır. 1970’ lerin ekonomik krizleri sonrasında egemen hale gelen neoliberal bakış açısında ise, hak temelli bir refah anlayışından ziyade bireysel sorumluluğun ön plana çıkarıldığı piyasa koşulları önem kazanmıştır. Bu ortamda yoksulluk yardımları devletin verdiği sadaka olarak görülmekte ve piyasanın sağlıklı işleyişi önünde engel olarak sorgulanmaktadır. Günümüzde kadınlar başta

¹⁵ Hüseyin Tancan Kale, “Bölgesel Yoksulluk ve Farklılaştırılmış Politika Önerileri”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2007, s. 64.

olmak üzere tüm bireylerin, bağımlılık yaratan refah programlarından yararlanmaları yerine, doğrudan piyasaya girmeleri ve piyasa adaletine güvenmeleri teşvik edilir hale gelmiştir.¹⁶ Mikro kredi programları da tam bu noktada devreye girmekte, kadınların bireysel sorumluluklarının gereği olarak yapmaları gereken gelir getirici faaliyetler için onlara finansal kaynak sağlamaktadır.

Türkiye’de ise sosyal hakların gelişimi, 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanmış, bu hakların anayasal hak olarak kabulü ise ancak 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Anayasa metinlerinde sosyal devletin sorumluluklarını gerçekleştirmesi, hem amaçlara uygun önceliklerin belirlenmesi hem de devletin mali kaynaklarının yeterliliği gibi şartlara bağlanmıştır. 1936 tarihinde çıkarılmış olan ilk İş Kanunu çalışanların haklarına ve çalışma koşullarının düzenlenmesine yönelik adımlardan ilkinin oluşturmuştur.¹⁷ Sosyal güvence sisteminin bir ayağı olan ve çalışan kesimi hedef alan sosyal sigorta kurumlarından biri olan Emekli Sandığı, 1949 yılında çıkarılan kanun ile kurulmuş ve kamunun istihdam ettiği memurlara yönelik sosyal güvence sağlanmaya çalışılmıştır. İşçi kesimini, Sosyal Sigortalar Kurumu bünyesinde barındırırken Bağ-Kur ise kendi hesabına çalışanların sosyal sigorta kurumu olmuştur.

Sosyal güvence sisteminin ayaklarından biri olan sigorta sisteminden faydalanamayan yoksul insanlar için ise devletin sosyal hizmet mekanizması mevcuttu. 1921’ de kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıya yaşayan çocuklara, kadınlara, gençlere, engellilere, yaşlılara ve diğer ihtiyaç sahibi ailelere yardım sağlamak için bulunuyordu. 1868 yılında Osmanlı Mecruhini Askeriye İlane Cemiyeti olarak kurulan ve 1947 yılında Türkiye Kızılay Derneği’ne dönüşen; savaş halleri ile askerin ihtiyaçları ana görevleri arasında tanımlanan ancak

¹⁶ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, Mart 2005, s. 26-27.

¹⁷ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3, Eylül 2007, s. 17-19.

doğal afet ve yoksullara yardım konusunda da görev üstlenmiş bir kuruluş olan Kızılay da bu mekanizmanın parçalarından biri olmuştur. Ancak devletin asıl yoksullukla mücadele mekanizmasını ise 1986 yılında oluşturulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) oluşturmaktaydı.¹⁸ İlk olarak 1976 yılında 2022 sayılı yasa ile yoksul, yaşlı, malul ve sakatlara yönelik doğrudan yardım programları ile aylık ödeme yapılmaya başlandıysa da bu ödeme zamanla değerini yitirmiş ve etkisiz bir araç haline dönüşmüştür.¹⁹ 1992 yılında başlatılan ve herhangi bir sosyal sigorta kurumuna bağlı olmayan yoksul insanların sağlık harcamalarının devlet tarafından karşılanmasını sağlayan Yeşil Kart uygulaması da sosyal hizmet mekanizmasının araçlarından biridir.

Sosyal devlet anlayışının temelleri arasında kabul edilen eğitim hakkı ise, Türkiye’de Anayasa’ nın 42. maddesi ile düzenlenmiş, ilköğretim tüm vatandaşlara zorunlu kılınıp devlet okullarında parasız sağlanacağı bildirilmiştir. Ancak 1980’ lerden itibaren piyasa kurallarının eğitim alanındaki etkisi artmış, bir taraftan okul masraflarına velilerin belirli oranlarda katkıda bulunmaları uygulaması diğer taraftan da, özel eğitim kurumlarının sayısı hem ilk ve orta öğretimde hem de üniversite eğitiminde hızla artmıştır.

Yoksullukla mücadele konusunda dolaysız ve dolaylı olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Dolaysız yaklaşımda yoksulların eğitim, gıda ve sağlık ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması ve devletin parasal aktarım yapması temel alınmaktadır.²⁰ Kamu harcamaları (eğitim harcamaları ve sosyal güvenlik harcamaları gibi) , yoksulluk yardımları ve yoksulların kaynaklara ve kamu hizmetlerine erişiminin artırılması ile kaynakların köklü biçimde yeniden dağıtılmasını içeren radikal reform,

¹⁸ Fikret Adaman ve Tuğçe Bulut, **Diyarbakır’dan İstanbul’a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikro Kredi Maceraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 244-245.

¹⁹ Songül Sallan Gül, “Yoksullukla Mücadelede Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart Uygulaması”, (Erişim) <http://www.tusiad.org/yayın/gorus/55/11.pdf> , 14 Nisan 2009.

²⁰ Fikret Şenses, “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Fonu”, **Odtü Gelişme Dergisi**, 26 (3-4), 1999, s. 429.

Şenses tarafından bu alanda atılacak adımlar olarak sayılmaktadır.²¹ Kamu harcamaları özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra etkinlik kazanan Keynesyen refah devleti uygulamaları sonucunda yaygınlık kazanmış ve Türkiye'de de oldukça sık uygulanmıştır. Bununla birlikte günümüzde devletin küçültülmesi söylemi altında en çok savunulan konu, kamu harcamalarının azaltılması gereğidir. Yoksullukla mücadele programları ise, dünya çapında yoksulluğun geldiği boyut sonrasında Dünya Bankası öncülüğünde gündeme getirilmiş ve genel olarak oluşan toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Toprak reformu gibi uygulamaları içeren radikal reform alanında ise Türkiye'de yapılan herhangi bir çalışma yoktur.²²

Yoksullukla mücadele konusuna hakim olan bu iki ana yaklaşımdan dolaysız yaklaşım; toplumda mevcut olan bölüşüm eşitsizliklerine müdahale edip yaratılan gelirin daha eşit şekilde bölüşülmesini hedeflerken, dolaylı yaklaşım; bölüşüm konusuna müdahale etmeden ulusal gelirin büyütülmesi sonucunda kişi başına düşen miktarın artırılmasını hedeflemektedir. Türkiye'de 1960'lı yıllar sonrasında uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın bu mantıkla hazırlandığı ve bölüşüm sorunlarını göz ardı ettiği dile getirilmektedir.²³ Ulusal gelirin büyümesi elbette kişi başına düşen geliri hesaplamalar temelinde artıracaktır; fakat, eşitsizlikçi bir nitelik taşıyan bölüşüm yapısı değiştirilmediği sürece bu iyileşme yoksul bireylerin hayatlarına yansımayacak ve dolayısıyla bir anlam ifade etmeyecektir.

Türkiye'de yoksullukla mücadele konusunda her ne kadar dolaylı yaklaşım hakim olmuş olsa da eğitim ve sağlık alanı başta olmak üzere kamu harcamaları ve sosyal yardım programları da dolaysız yaklaşımın araçları olarak uygulanmaktadır. Günümüzde yoksullukla mücadelenin en önemli dolaysız araçlarından biri olan SYDTF' den yoksullukla mücadele

²¹ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 238.

²² Arın Hünler, "Yoksullukla Mücadele-Yoksulluk Yönetimi Ayrımında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu", **Türk İdaresinin Güncel Sorunları Seminer Çalışması**, Ankara, 2005, s. 5-6.

²³ Harun Önder ve Fikret Şenses, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi", (Erişim) www.dusuncekahvesi.googlepages.com/tr.de.yoksulluk.onder-senses.pdf, 10 Nisan 2009.

mekanizmasının bir parçası olarak daha önce bahsedilmişti. Fona daha yakından bakmak gerekirse; temel kuruluş amacının, sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmayan, yoksul, kimsesiz, muhtaç ve düşkün vatandaşlara yönelik devletin tüm sosyal sorumluluklarını yerine getirmek olarak tanımlandığı görülmektedir. 1986 yılında 3294 sayılı yasa ile kurulan ve 2004 yılında yapılan düzenleme ile Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlüğe dönüştürülen kurumun uygulayıcıları, illerde ve ilçelerde faaliyet gösteren 973 tane Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'dır. SYDTF tarafından bu vakıflara aktarılan gelirin kaynakları ise diğer fonlardan yapılan aktarmalar, gelir ve kurumlar vergisinin % 2.8' i, trafik cezalarının % 50' si, Radyo Televizyon Üst Kurulu gelirlerinin % 15' i ve çeşitli kaynaklardan sağlanan bağışlardır. Sağlık, eğitim, proje, gıda-yakacak yardımları ve periyodik yardımlar bu kapsamda uygulanan sosyal yardım programlarını oluşturmaktadır.²⁴

Yoksullukla mücadele konusuna farklı bir yaklaşım ise Buğra'nın dile getirdiği ve Türkiye'de, özellikle tek parti döneminde, bu konunun devletin sorumlulukları arasında sayılmamış olduğu görüşüdür. Söz konusu dönemde hayırseverlik çabaları ve sivil toplum kuruluşlarına sosyal yardım konusunda büyük rol düşerken, zaten yıllarca savaşlarla harap olan yoksul bir ülkenin yoksul devletin sosyal yardım alanında etkili olamayacağı fikri, sosyal politika ortamının merkezine yerleşmiştir. Hayırseverlik konusunun, zamanla gücünü kaybetse de DP iktidarı boyunca varlığını sürdürdüğü görülmüştür. 1960 sonrasında ise, bu konu yerini sağ siyaset tarafından da benimsenen ve devletin anayasal bir niteliği haline dönüşen sosyal devlet anlayışına bırakmıştır.²⁵

1980' lerden itibaren hakim olmaya başlayan neoliberal ekonomi politikaları ve günümüzün küreselleşme söylemi altında sosyal devlet

²⁴ “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Gelirleri”, (Erişim) <http://www.sydg.gov.tr/tr/html/197/SYDVlerin+Gelirleri> , 12 Mayıs 2009.

²⁵ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 98, 100, 158.

harcamalarının devletlerin uluslararası piyasadaki rekabetçi yeteneklerini olumsuz etkilediği, ekonomik büyümeyi engellediği ve hatta krizlere yol açtığı ileri sürülerek, sosyal devletin bu yükümlülüklerinden vazgeçmesi; eğitim, sağlık gibi alanların piyasalaştırılması gerektiği dile getirilmektedir. Bu doğrultuda, devletin sosyal yardım ve sosyal güvenlik alanından çekilerek piyasanın ve sivil toplumun çalışma alanlarının genişletilmesine olanak sağlanması önerilmektedir.²⁶

Bu anlayışın bir uzantısı olarak 1990' ların sonlarından günümüze kadar olan dönemde, dünya çapında yoksullukla mücadelede yoksulların refah programlarından yararlanmaları yerine piyasa süreçlerine doğrudan katılıp, ucuz işgücü olmaları öngörülür hale gelmiştir. Mikro girişimcilik projeleri, yoksulların yoksulluk riskini azaltmaya yönelik istihdam programlarının temel dayanağı olarak sunulmaya başlanmıştır.²⁷ Toplumsal kalkınma programları yerine yoksulların bireysel sorumluluk alarak kendi kalkınmalarını gerçekleştirmeleri gerektiği dile getirilmektedir. Dünya çapında egemen olan bu anlayış Türkiye'de de kısa zamanda etkisini göstermiş, sosyal devlet anlayışı şiddetle eleştirilerek her şeyin devletten beklenmemesi gerektiği görüşü yaygınlaşmıştır.

2001 ekonomik krizinden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin sosyal politika alanındaki çalışmaları, hem çalışan kesimi hem de işsizleri kapsayacak şekilde oluşturulmaya çalışıldı ve sosyal güvenliğin olduğu kadar sosyal yardımın da bir devlet görevi olduğu fikri yerleştirilmeye çalışıldı. Bu çabanın iki temel nedene dayandığı öne sürülebilir. Öncelikle AKP hükümetinin sosyal güvenlik alanında yapmaya çalıştığı reform çalışmalarının temel nedeni, IMF ile yapılan stand-by görüşmelerinde Türkiye'nin önüne konulan en önemli şartlardan birinin bu reform olmasıydı. Sosyal yardım konusunda getirilen yeni anlayış ise 2001 krizinin hemen ardından iktidara gelen hükümetin, başa çıkılmaz hale gelmiş

²⁶ Gül ve Sallan Gül, **a. g. m.**, s. 7, 9.

²⁷ Sallan Gül, **a. g. m.**, s. 28.

bir yoksulluk sorunuyla karşı karşıya gelmiş olmasından ve devletin bu alanda sorumluluk yüklenmekten kaçınamaz hale gelmesinden kaynaklanmaktaydı.²⁸

Hükümetin sosyal yardım konusundaki ilk adımı, ilköğretim öğrencilerine ders kitaplarının parasız olarak dağıtılması oldu. Ardından Dünya Bankası'nın projesi olarak yürürlüğe giren Şartlı Nakit Transferi ile okul yaşındaki çocukların okula gönderilmeleri, daha küçüklerin sağlık kontrolünden geçirilip aşılatılmaları koşuluyla yoksul ailelere düzenli nakit yardımı yapılması sağlandı. Bu uygulama, 2001 krizi sonrasında DB' nin Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında yürürlüğe konuldu. Özellikle Güneydoğu ve Doğu bölgelerinde bu yardımlardan alanların sayısı hızla arttı.²⁹

Zabcı' nın aktardığı üzere SRAP ile ilgili yapılan ön çalışmada, *“Türkiye’de sağlık ve eğitime yönelik harcamaların artırılması gerektiği; aksi takdirde, beşeri sermayenin büyük zarar göreceği ve uyum politikasının bütün yükünün yoksulun sırtına bineceği”* yönünde bir uyarı yapılmaktadır. Tüm dünyada borç ve finans krizleriyle karşılaşan ülkelere IMF ve DB tarafından sunulan yapısal uyum programlarının en önemli şartlarından biri olan kamu harcamalarının azaltılması uygulamasının, bu ülkelerde sağlık ve eğitim harcamalarının azalmasına yol açtığı bilinmektedir. Bu noktada yoksulluğun nedeni olarak sadece ekonomik krizler gösterilmekte, yapısal uyum programlarının sosyal kamu harcamalarına getirdiği kısıtlamalardan yoksulların ne ölçüde etkilendiğine değinilmemektedir. Daha önce sosyal devletin vatandaşlarına bir hak olarak sunduğu hizmetler, şimdi bu tür projeler yoluyla birer yardım niteliğine bürünmüş durumdadır.³⁰ Görüldüğü üzere bu proje yardımıyla hem kriz sonrasında yoksul insanlar arasından

²⁸ Buğra, a. g. e., s. 219-221.

²⁹ Buğra, a. g. e., s. 233-234.

³⁰ Filiz Zabcı, “Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*, No:51, Kasım 2002, s. 17, 23.

yükselecek herhangi bir muhalefet hareketi bastırılmış olurken diğer taraftan, aslında hakları olan hizmetlerin birer yardım haline dönüşmesi yoksul insanlar arasında hükümete yönelik minnettarlığı artırmaktadır.

Türkiye’ de ardı ardına yaşanan 1994, 1999 ve 2001 ekonomik krizleri ve 1999 yılında yaşanan iki büyük deprem, kentsel yoksulluğu ve gelir dağılımı dengesizliğini büyük ölçüde artırmıştır. Bu durumun yapısal nedenleri ise; düşük ücretler, işsizlik, kötü çalışma koşulları, kayıt dışı ekonominin genişliği, gelir ve kaynak dağılımı eşitsizlikleri, bölgeler arası dengesizlikler, eğitimsizlik ve vasıfsızlık gibi öğelerdir. Tüm bu nedenler, ülkemizde son yıllarda yoksulluk yardımı talep edenlerin sayısında artışa yol açmış ve sosyal bir hak olarak görülen yardımların sorgulanmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da daha önce belirtildiği gibi, yoksulların çalışarak yaşamlarını kazanmaları yönündeki beklentiler artmış, sosyal yardım programlarından yararlanma koşulları ağırlaştırılmış, yardımlar yerine iş ve istihdam yaratıcı geri ödemeli mikro kredi projeleri yaygınlaşmaya başlamıştır.³¹

Sosyal yardım alanında sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin artması dünya çapında devletin küçültülmesi söylemiyle eş zamanlı olmuş, söz konusu örgütler devletin boşalttığı bu alanda yardımlar dağıtıp projeler başlatarak egemen hale gelmişlerdir. Türkiye’de de özellikle 1999 depreminden etkilenen bölgeler başta olmak üzere sivil toplum örgütlerinin sosyal yardım alanındaki faaliyetleri artış göstermiş, bu örgütler devlete yükümlülüklerini hatırlatmaktan çok, bu yükümlülükleri üstlenmeye çalışır hale gelmişlerdir. Bu tür hayırseverlik girişimlerinin yoksullara bazı imkanlar sağlayabildiği gerçektir ancak, yoksulluk sorununun çözümünü, fedakâr bireylerin, ne kadar süreceği belli olmayan çabalarına bağlamak, yoksulluk sorununun geldiği boyut düşünüldüğünde anlamlı değildir. 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü’ nün 2006 yılında BM tarafından ortaya atılan sloganı

³¹ Gül ve Sallan Gül, **a. g. m.**, s. 19.

"Yoksullukla Mücadele: Hayırseverlik Değil Yükümlülük" iken devlet kaynaklarının yoksullukla mücadeleye yetmeyeceği ya da bu alanda kullanılmasının yanlış olduğu görüşlerinin terk edilmesi ve yoksullukla mücadele konusunda devletin üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmesi gerekmektedir.³²

D. TÜRKİYE'DE MİKRO KREDİ VE ÖRNEK UYGULAMALAR

1976 yılında Profesör Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'te kırsal kesimde yaşayan yoksul insanlara kredi sağlama projesi ile başlayan mikro kredi modelinin benzeri çeşitli programlar 1970'lerden bu yana Türkiye'de varlık göstermekteydi. Halkbank ve Ziraat Bankası bu alanda kredi sağlayan en büyük iki kuruluşu oluşturmaktaydı. Türkiye Kalkınma Vakfı da (TKV), bir sivil toplum örgütü olarak, 1969'dan beri kırsal kesime küçük ölçekli krediler sağlayarak yoksullukla mücadeleye katkıda bulunmuştur. SYDTF ise daha önce bahsedilmiş olan, Dünya Bankası kredisiyle yürüttüğü SRAP kapsamında küçük ölçekli projelere krediler vermektedir.³³

SYDTF' nin Gelir Getirici Proje Destekleri'nin amacı, yoksul birey ya da hanelerin kendi geçimlerini sağlayacak işleri kurmaları, gelir elde etmeleri ve başlattıkları çalışmalarını uzun süre devam ettirebilmeleri olarak açıklanmaktadır. Bitkisel - hayvansal üretim, tarımsal ürün işleme, hediyelik-turistik eşya üretimi, market işletmeciliği, kuaförlük, terzilik, elektronik eşya satışı, el sanatları, mobilya üretimi ve satışı, konfeksiyon, çiçekçilik, lokantacılık, kırtasiyecilik, elektrikçilik, tornacılık, gümüş eşya üretimi, doğalgaz - sıhhi tesisatçılık vb. konulardaki projelere destek verilmektedir. Uygulanacak projelerin teknik ve ekonomik olarak yerel koşullara uygunluğunun yanında üretilen ürün veya hizmetin yöresel satış ve pazarlama olanağının bulunması gerekmektedir. Gelir getirici projeler için

³² Ayşe Buğra, "Yoksullukla Mücadele Hayırseverlik Değil", **Radikal İki**, Sayı 531, (Erişim) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6501 ,10 Aralık 2006.

³³ Adaman ve Bulut, **a. g. e.**, s. 119-124.

kırsal ve kentsel konularda kişi başına en fazla 15.000 TL destek sağlanmaktadır. Gelir getirici projelerde geri dönüşler; ilk yıl ödemesiz, ikinci yıl verilen proje desteğinin % 20'si, üçüncü yıl % 20'si, dördüncü yıl % 30'u ve beşinci yıl % 30'u olmak üzere 5 yıl vade ile faizsiz olarak gerçekleştirilmektedir.³⁴

D. 1. Türkiye’de Mikro Kredi Veren Başlıca Sivil Toplum Örgütleri

1. a. Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV)

İstanbul’da 1995-1997 yılları arasında kadınların ekonomik etkinliklerini desteklemek amacıyla bir pilot proje ile faaliyetlerine başlayan KEDV, vakfın ekonomik işletmesi olan MAYA’ yı kurarak 2002 yılı Haziran ayında kadınlara kredi vermeye başlamıştır. İlgili finansal kaynak, uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Hristiyan Yardım Servisi (CRS)’ den sağlanmıştır. Fonun % 50’ si bağış, % 50’ si sıfır faizli kredi şeklindedir.³⁵

Kuruluşun amacı, kendi işleri olan veya bir iş kurmayı düşünen ihtiyaç sahibi kadınlara destek sağlamaktır. İstanbul ana merkez olmak üzere Kocaeli, Adapazarı ve Düzce’de krediler verilmektedir. 2008 yılı sonuna kadar yaklaşık 7000 kadına 7912 kredi verilmiş olup, verilen kredilerin toplamı 8.175.000 TL’ dir. Geri dönüş oranının % 95 seviyesinde olduğu bildirilmektedir. Grup kredisi ve bireysel kredi olmak üzere iki tür kredi verilmektedir. Grup kredilerinde ilk kullanım için maksimum 900 TL’ ye kadar, bireysel kredilerde ilk kullanımda 2500 TL’ ye kadar kredi kullandırılmaktadır. Kredi vadeleri 4-12 ay arasında değişmektedir.³⁶

³⁴ “Gelir Getirici Proje Destekleri”, (Erişim)

<http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/209/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri> , 12 Mayıs 2009.

³⁵ Adaman ve Bulut, **a. g. e.**, s. 131.

³⁶ Pelin Ünker, “ Onlar Hayatlarını Değiştirmeyi Başarabildi. Ya Ötekiler?”, MAYA Genel Direktörü Aylin Tuncel ile Görüşme, **Cumhuriyet Gazetesi Sürdürülebilir Yaşam Eki** , Sayı 5, 5 Haziran 2009, s. 2.

MAYA saha görevlileri krediye ihtiyaç duyan adayları hedeflenen bölgelere yaptıkları ziyaretler sonrasında saptamakta, daha önceden kredi kullanmış üyelerin çevrelerinde yapmış olduğu tanıtımlar yoluyla ihtiyaç sahibi bazı kadınlar da kredi için başvurabilmektedir. Kredi kullanmaya karar veren kadınlarla saha görevlileri kredi alma ve kullanma koşulları hakkında bir toplantı yapmakta, her bir üyeye birebir görüşülerek başvuru formunu doldurması ve kadının işi için ne kadar krediye ihtiyaç duyacağı gibi konularda rehberlik hizmeti verilmektedir. Kredi 4 ile 7 gün arasında onaylanmakta ve kredi onaylandıktan 3 hafta sonra saha görevlileri krediyi alanları ziyaret edip kredinin alınma amacına uygun bir biçimde kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmektedirler. Kredi geri ödemeleri bankalar aracılığıyla gerçekleştirilmekte, şubelerde nakit işlemleri yapılmamaktadır. Geri ödemelerini düzenli yapan kullanıcıların tekrar kredi talep etmeleri durumunda ilk kullandıkları kredinin % 25' i tutarında miktar artırılmaktadır.³⁷

MAYA' dan kredi alan kadınların sektörlere göre dağılımı: % 40' ı çeyizlik üretim, dikiş-nakış ve ev tekstili üretimi yaparken, % 20' si pazarlarda iç çamaşırı ve çorap satmaktadır. % 20' lik kısım bohçacılık yapmakta, % 10' luk kısım fidecilik ve hayvancılık ile uğraşmakta, % 10' luk kısım ise ev yemekleri, mantı, pasta, börek üretiminde bulunmaktadır.³⁸

Mikro kredi projesine yöneltilen eleştirilerden biri olan kredi alanlar arasında gerçekten ihtiyacı olmayan kişilerin bulunması durumuyla MAYA' nın dağıttığı grup kredileri söz konusu olduğunda da karşılaşmıştır. Kredi talebinde bulunan birçok kadının, aslında maddi teminat gösteremeyecek kadar dar gelirli olduklarından değil, yaptıkları işleri kayıt altına aldırmadıklarından bankalarla çalışamamaları ve esas olarak bu nedenle MAYA' dan kredi talep ettikleri görülmüştür. Bu durumu, MAYA' dan grup

³⁷ Demet Çak, "Kalkınmanın Finansmanının Sağlanmasında Mikro Kredi Yöntemi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul, 2007, s. 105, 106.

³⁸ Ünker, a. g. m., s. 2.

kredisi alan kadınlardan biri olan Aslı şöyle ifade etmiştir: *“Başka bankalara gittiğinizde bir sürü kefil, teminat istiyorlar. Sonra vergi levhası istiyorlar. Sizin işiniz istediği kadar büyük olsun; kaydınız olmadı mı, bankaların nazarında hiçbir kıymeti yok. Halbuki benim yeterli nakit akışım var. Ödeyebilecek gücüm var. Ama insanın sözüne güvenmiyorlar. İş kaydettirmeye kalkıştınız mı da, bir sürü masraf. O zaman çalışanları falan da sigortalatmanız gerekiyo. Halbuki, böyle vergisiz mergisiz daha karlı oluyo.”*³⁹ Görüldüğü gibi bankalardan kredi sağlayamayacak durumdaki kadınların faaliyetlerini destekleyerek onları yoksulluktan kurtarma hedefiyle yola çıkan projenin bazı örneklerde ekonomik olarak daha iyi durumda olanlara kredi sağladığı görülmektedir. Bu kadınlar ticari bankalardan kredi alabilecek durumda olmalarına rağmen mevcut işlerini kayıt altına aldirmamak için bu yola başvurmakta, kimi zaman yoksul kadınları kendi adlarına kredi almaları için kullanmaktadırlar. Kayıt dışı sürdürdükleri işlerine sağladıkları kredilerle daha çok kadını, daha uzun saatlerle ve herhangi bir sosyal güvence sağlamadan çalıştırmaya devam etmekte, elde ettikleri gelirden devlete bir kuruş vergi vermemektedirler.

1. b. Türkiye İsrarı Önleme Vakfı (TİSVA) ve Türk Grameen Mikro Kredi Projesi (TGMP)

Türkiye’de ilk kez 2003 yılında AKP Diyarbakır Milletvekili Prof. Dr. Aziz Akgül tarafından gündeme getirilen proje, Dünya Bankası’ndan sağlanan 500 milyon dolar ve Başbakanlık’ tan sağlanan 130 milyon dolar bütçe ile hayata geçirilmiştir. Türkiye İsrarı Önleme Vakfı, Diyarbakır Valiliği ve Grameen Trust işbirliğiyle Diyarbakır’ da 18 Temmuz 2003 tarihinde proje uygulanmaya başlamıştır. Türkiye Bölgesel Farklılıkların Azaltılması Derneği de destek veren kuruluşlar arasındadır. 1 yıl vadeli ve haftalık geri ödeme esasına göre verilen krediler 200-500YTL tutarında dağıtılmaktadır. Kredi tutarının % 20’ si

³⁹ Adaman ve Bulut, a. g. e., s. 157-158.

kadar hizmet maliyeti bulunmaktadır. 2005 yılında mikro kredi verilen birey sayısı 1000 kişiyi geçtiği için hizmet maliyeti ölçek ekonomisinden faydalanılarak % 15' e düşürülmüştür.⁴⁰

TİSVA bugün Diyarbakır (Merkez, Bismil, Silvan ve Hüsnü Özyeğin Şubeleri), Ankara; (Mamak Şubesi ve Altındağ Birimi), Mardin, Gaziantep; (Şehitkamil ve Şahinbey Şubesi), Zonguldak, Çankırı, Yozgat, Kahramanmaraş, Batman, Adıyaman, Afyon, Adana, Rize, Sivas, Amasya, Kayseri, Niğde, Bursa, Tokat, Çorum, Denizli Erzincan, Erzurum, Elazığ, Eskişehir, Aydın, Bingöl, Hatay, Isparta, Kırıkkale, Kırşehir, Balıkesir, Konya, Malatya, Kırşehir, Manisa, Muğla, Siirt, Ş. Urfa, Samsun, Burdur ve Bilecik' te şubeleri bulunmaktadır. Temmuz 2008 itibariyle 10.000' e yakın üyeye 14 milyon YTL' den fazla kredi dağıtılmış ve kredilerin geri ödeme oranı % 100 olarak açıklanmıştır. Taksitlerini sorunsuz ödeyen kadınların kredi miktarları 1000 YTL' ye kadar artırılmaktadır. 11 Temmuz 2008 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, mikro kredi çekini "10.000' nci Yoksul Mikro Kredi Kullanıcısı"na ve illerden gelen Grameen Mikro Kredi temsilcilerine vermiştir. Erdoğan, TİSVA tarafından 9-10 Haziran 2003 tarihinde düzenlenen Mikro Kredi Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması Konferansı'nın açılış konuşmasında *"işte gerçek yoksullukla mücadele yöntemi budur"* diyerek hükümetin yoksullukla mücadeleye bakış açısını henüz projenin başlangıç aşamasında ortaya koymuştur.⁴¹

Kredi alan kadınların büyük çoğunluğu evlerinde üretim yapmaktadırlar. Kredilerin kullanım alanlarına göre dağılımının şöyle olduğu belirtilmiştir:

- ❖ % 27' si; bakkal, kahvehane, terzi, kuaför, sobacı dükkanı, camcı, kasap, kasetçi, elektrik malzemesi, mermer dükkanı gibi dükkanlar açarak,
- ❖ % 18' i; hayvan, sebze ve meyve, hayvan yemi, halı, boyacılık malzemesi alım-satımı, aşçılık gibi ticari faaliyetler,

⁴⁰ Adil Döşeyen, "Yoksullukla Mücadele Programlarından Mikro Kredi ve Türkiye Diyarbakır Örneği Başarı Değerlendirmesi", **İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Haziran 2007, s. 55-56.

⁴¹ Buğra, **a. g. e.**, s. 243-244.

- ❖ % 17' si; süt ineği, inek yetiştiriciliği, keçi ve koyun yetiştiriciliği gibi faaliyetler,
- ❖ % 16' sı; el sanatları, yoğurt-peynir yapımı, çocuklar için kıyafet yapımı, tatlı yapımı, çeyizlik eşya yapımı gibi değişik üretim faaliyetleri,
- ❖ % 10' u; güzellik malzemesi satımı, bisiklet kiralama, dikiş-nakış makinesi, çamaşır makinesi, motosikletle eşya taşıma, buzdolabı alıp buz satımı gibi hizmetler,
- ❖ % 8'i ; sebze, kıyafet, ekmek, çikolata, çerez, balık satışı gibi seyyar satıcılık
- ❖ %4' ü ise sebze, pamuk, buğday yetiştiriciliği gibi ziraat işleri.⁴²

AKP eski milletvekili Aziz Akgül, 18 Temmuz 2003 tarihinde başladıkları projede bugüne kadar 22 bin kadına toplam 27 milyon YTL' lik kredi kullandırdıklarını dile getirmiştir. 2008 yılının Temmuz ayına kadar 10 bin kişiye kredi verilmişken Ağustos 2008 ve Nisan 2009 arasında bu sayıya 12 bin kişi daha ilave edilmiştir. Yani proje kapsamında beş yıl gibi bir süreçte verilen toplam kredinin fazlası son sekiz ayda kredi olarak dağıtılmıştır. 2009 yılında en çok kredi dağıtılan iller ve kredi kullanan kişi sayıları şöyledir: Diyarbakır 7606, Gaziantep 1817, Kahramanmaraş 1316, Mardin 714, Eskişehir 863. 2009 yılının ilk beş ayında kullanılan kredi miktarı ve kredi kullanan kişi sayısı ise 9 Mayıs 2009 itibarıyla şöyledir: ⁴³

⁴² “10.000’nci Üyeye Mikro Kredi”, Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı, 25 Temmuz 2008, Ankara, (Erişim) http://www.israf.org/pdf/10_bin_uye_mikrokredi.pdf, 10 Aralık 2008.

⁴³ “22 Bin Kadını Yoksulluktan Kurtardık”, Cumhuriyet Gazetesi Sürdürülebilir Yaşam Eki, Sayı 5, 5 Haziran 2009, s. 3.

Tablo 5: TGMP Tarafından Ocak-Mayıs 2009 Arasında Dağıtılan Mikro Kredi Miktarları (Bin TL) ve Kredi Kullanan Kişi Sayısı

	Kişi Sayısı	Bin TL
Ocak	16825	21.558
Şubat	17996	23.133
Mart	18929	24.338
Nisan	26260	26.260
Mayıs	26975	26.975

TGMP, Diyarbakır'da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma İl Müdürlüğü tarafından Diyarbakır Valiliği bünyesinde desteklenmektedir. Bu durum mikro kredi uygulamasının devlet tarafından da kabul gördüğünün ve desteklendiğinin bir göstergesidir. Bu uygulamanın yasal dayanağını ise 4 Mart 2005 tarih ve 25745 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan 5302 İl Özel İdaresi Kanunu' nun il özel idaresinin görev ve sorumlulukları içinde, yoksullara mikro kredi verilmesi hükmünün yer aldığı 6. maddesi sağlamaktadır. İlgili madde şöyledir:

İl Özel İdareleri mahalli müşterek nitelikte olmak şartıyla;

a) *Sağlık, tarım, sanayi ve ticaret; ilin çevre düzeni planı, bayındırlık ve iskan, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapımı, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin hizmetleri il sınırları içinde, yapmakla görevli ve yetkilidir.*

Söz konusu yasa maddesinde il özel idarelerine mikro kredi verme görevi verilmiş olsa da Türkiye’de mikro kredi dağıtımına yönelik yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Üst Kurulu (BDDK) ve TİSVA Mütevelli Heyeti Başkanı Aziz Akgül tarafından hazırlanan iki ayrı taslak kanun metni bulunmakla birlikte henüz kabul edilmemiştir.⁴⁴ Herhangi bir yasal düzenlemeye tabi olmayan bir çok sivil toplum örgütünün kendi kurallarına göre mikro kredi dağıtması farklı hizmet maliyetleri başta olmak üzere birçok uygulama farklılığına yol açmaktadır.

9-10 Haziran 2003 tarihlerinde Grameen Trust Bankası ile birlikte İstanbul’da Mikro Kredi Vasıtasıyla Yoksulluğun Azaltılması Uluslararası Konferansı düzenlenmiştir. Konferansın katılımcıları arasında hükümet görevlileri, STÖ temsilcileri, banka görevlileri, basın mensupları ve yardım kuruluşlarının temsilcileri yer almıştır. Konferansın sonuç bildirgesinde, mikro kredi sisteminin gelişmesi için uygun ortamın sağlanması konusunda hükümetten birçok talepte bulunulmuştur. Mikro kredi programları için; bağımsız çalışacak, güçlü bir liderlik ve profesyonel bir yönetim gerektiğine dikkat çekilen bildirmede hükümetin mikro kredi programlarının uygulanmasında fiilen rol oynaması istenmektedir. Dünya Bankası’nın SRAP kapsamında Türkiye’ye 2003 yılında ayırdığı 114 milyon doların 75 milyon dolarının mikro kredi programlarında kullanılması önerilmekte buna ek olarak SYDTF’nin 2003 yılında birikmiş fonlarının % 50’ sinin mikro kredi programları için kullanılmasının uygun olabileceği dile getirilmektedir. Mikro finans ile ilgili kanun teklifinde mikro kredi programlarının mikro kredi bankalarına, STÖ’ lerin de resmi finansal kuruluşlara dönüşmelerine izin verilmesi gerektiği de bildirmede dile getirilenler arasındadır.⁴⁵

Sonuç bildirgesinde yer alan SYDTF’nin 2003 yılında birikmiş fonlarının % 50’ sinin mikro kredi programları için kullanılmasının uygun olabileceği

⁴⁴ Demet Çak, a. g. e., s. 102-103.

⁴⁵ “Mikro Kredi Vasıtasıyla Yoksulluğun Azaltılması Uluslararası Konferansı Sonuç Bildirgesi”, (Erişim) <http://www.israf.org/pdf/sonucbildirgesi.pdf>, 10 Nisan 2009.

düşüncesinin temelinde, fonun sağladığı yardımların yoksulluğu azaltma konusunda etkinsiz olduğu ve yardım alan insanları küçük düşürücü niteliği olduğu yönündeki bakış açısı mevcuttur. Bu konuda Aziz Akgül şunları dile getirmektedir: *“Fon bu paraları hibe şeklinde dağıtıyordu. Ama bu, hem onur zedeleyici hem de fakirliği azaltıcı etkisi yok, onun yerine insanların kendi işlerini kurmalarını teşvik etmek, küçük küçük paralarla kendi yeteneklerini harekete geçirmek daha sağlıklı. O yoksul dediğiniz insanlar da aslında hoşlanmıyorlar böyle hibe şeklinde yardım almaktan.”*⁴⁶

TGMP’ den mikro kredi alabilmek için kırsal kesimde toprağı olmamak şartı getirilmiş, kırsal alanda 10 dönümden az toprağı olanlar da toprağı olmayanlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu uygulama Yunus’un “bir insan ne kadar yoksulsa o oranda krediye ulaşma imkanı artmaktadır” açıklamasına uygun bir nitelik taşımaktadır. Oluşturulan dayanışma grubunun üyelerinin aynı köy/mahalle sakinleri olması istenmekte, akrabalar aynı grupta bulunamamaktadır.⁴⁷ Haftalık grup toplantılarında bir araya gelen kadınlar hem taksitlerini ödemekte hem de yaptıkları işlerle ilgili görüş alışverişinde bulunmaktadırlar.

Dünya Bankası ve Başbakanlık’ tan sağlanan bütçelerle hayata geçirilen TGMP bugüne kadar en büyük bağış Açıık Toplum Enstitüsü’nden almıştır. Finansbank, Vakıfbank, HSBC Bank, Planet Finance, milletvekilleri, ticaret odaları ve iş adamları projenin diğer bağışçıları arasındadır.⁴⁸ 2009 yılında finansal tabloların hazırlanış tarihi olan 28 Nisan 2009 tarihine kadar kurumlar ve gerçek şahıslar tarafından toplam 2,548,285 TL tutarında bağış yapılmıştır. Bağışçıları arasında çeşitli illerin il özel idareleri, belediyeler, özel ticari kurumlar ve bireysel bağışçıları yer almaktadır.⁴⁹

⁴⁶ Özer, a. g. e. , s. 85-86.

⁴⁷ Döşeyen, a. g. e., s. 56.

⁴⁸ Özer, a. g. e., s. 87.

⁴⁹ “Türkiye İsrarı Önleme Vakfı Mikrokredi Merkezi- Türkiye Grameen Mikrokredi Programı 2008 Yasal Mali Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu”, (Erişim) http://www.tgmp.net/dowland/yillik_faaliyet/tgmp_audit_2008_turkce.pdf, 2 Aralık 2009.

Proje sorumluları tarafından mikro kredi geri ödemelerinin % 100 olduğu dile getirilerek projenin başarısı ortaya konulmak istenmektedir. Kredi kullanan kadınların çoğu, mikro kredi borçlarını ne pahasına olursa olsun mutlaka ödemektedirler. Böyle bir tablo sadece projenin başarısını dile getirmekte, olayın insani boyutuna hiç değinmemektedir. Diyarbakır'da alınan sonuçlardan büyük bir memnuniyet duyan Aziz Akgül, projenin başarısını şöyle dile getirmektedir: *"Mikro kredi çok başarılı bir proje. Yani şimdi geri dönüş oranı % 100, düşünebiliyor musun? Bu mekanizmada kefalet, teminat, mahkeme, icara yok. Bunu herkes biliyor, ama yine de % 100 dönüş var. Bu ne demek biliyor musun? Uygulamada gerçekten çok başarılı sonuçlar elde edildi demek. Kadın hem kredisini ödüyor, hem de kendi evine gelir getiriyor. Sefalet içinde yaşarken, şu an küçük de olsa bir gelir elde etmiş durumda."*⁵⁰

Mikro kredi uygulamasında genel olarak görülen bir durum olan grup baskısına ek olarak, Türkiye örneği için bir de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından dağıtılan ve bir sosyal hak olarak alınması gereken yoksulluk yardımlarının kredinin geri ödenememesi durumunda alınamayacağının bilinmesi kadınlar üzerinde çok büyük bir baskı unsurunu oluşturmaktadır.⁵¹ Mikro kredi sistemine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri de, kadınların ödeme gününü her hafta böyle bir endişe içinde beklemelerine neden olan duruma yöneliktir. Kadınların hepsi geleneksel iş kollarına yönelip, benzer ürünler üretmektedirler. Evden çıkmadan yürütebilecekleri örgü, nakış, dikiş, eliş gibi işleri tercih etmektedirler. Ürettikleri malları satacakları pazar fırsatlarına ulaşma konusunda sıkıntı çeken kadınlar, ürünlerini yine kendi dar çevrelerinde satmaya çalışmaktadırlar. Benzer ürünleri üreten onlarca kadının aynı mahallede yaşaması, dar ürün talebiyle de birleşince kadınların ürünlerini paraya çevirememelerine ve taksit zamanı geldiğinde sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır.⁵² Okuma-yazma bilmeyen ya da büyük çoğunluğu ilkokul

⁵⁰ Adaman ve Bulut, a. g. e., s. 114.

⁵¹ Buğra, a. g. e., s. 245-246.

⁵² Adaman ve Bulut, a. g. e., s. 56.

mezunu olan kadınları piyasadaki üretim ve pazarlamaya yönelik bilgilerle donatmadan sadece para vererek onların bu yolla yoksulluktan kurtulacaklarını düşünmek görüldüğü gibi çok da işe yaramamaktadır.

Bu yöndeki eleştirilere Aziz Akgül' ün verdiği cevap; “*Mikro kredi yapan organizasyonlar iş önerisinde bulunmaz, iş eğitimi vermez, pazarlama teknikleri öğretmez. Mikro finans bu fonksiyonları üstlenmez; üstlenmeyeceğiz de. Oradaki insanlara şunu söylüyoruz: Siz her şeyi yapabilecek kapasitedesiniz. Çünkü Allah herkese akıl vermiş. Sizin sınırlı olan şeyiniz para.*”⁵³ olmuştur. Her ne kadar yaşanan başarısızlıkları gidermek için daha sonraları birtakım eğitim programları yürütülmüş olsa da projeyi yürüten kişi tarafından ortaya konulan mantığın eksikliği ortadadır. Eksik bilginin ve rekabet koşullarının en büyük firmaları bile büyük zararlara uğrattığı günümüzde, kadınları “*siz her şeyi yapabilecek kapasitedesiniz, Allah herkese akıl vermiş*” gibi basit yönlendirmelerle savunmasız olarak piyasaya sokmak oldukça yanlıştır.

Mikro kredi projesinin yoksul kadınlardan birer girişimci yaratarak yoksulluğu yenme hedefine yönelik bir eleştiri de “girişimci” kavramının tanımı üzerinden yapılmaktadır. Buna göre girişimci; “*kendi iş fikri olan, bu iş fikrini uzun dönemli bir iş planına çevirebilme yetisine sahip, bir finansal destekle istihdam yaratacak işletmeler kurabilen bireylerdir*”. Mikro kredi kullanan kadınların büyük çoğunluğu ise yoksulluk kısılacından biraz olsun kurtulmak için gelir sağlayabilecekleri herhangi bir işe uzun vadeye yönelik bir planları olmadan, böylesi bir planı yapabilecekleri teorik bilgiye sahip olmadan sadece ellerinden gelen işleri ortaya koymaya çalışan insanlardır. Dolayısıyla mikro kredi ile gerçek girişimciler yaratılması söz konusu olamaz. İl Özel İdareleri’nce verilen mikro kredileri, yoksulluğu gideren yardımlar

⁵³ Adaman ve Bulut, a. g. e., s. 58.

olarak değerlendirmek daha doğru olur.⁵⁴ Ancak yoksulluğu giderme amacını taşıyan yardımların da hizmet maliyeti adı altında oldukça yüksek faizleri içermeyeceği oldukça açıktır.

Sonuçta ürettiklerini paraya çeviremeyen kadınlar, taksitlerini ödemek için başka kaynaklardan para bulmaya çalışmakta ya da ödemelerini geciktirmektedirler. Adaman ve Bulut tarafından yapılan çalışmada Maya üyelerinin % 24' ünün, TGMP üyelerinin ise % 30' unun mikro kredi borcunu ödemek için zaman zaman başkalarından borç aldıkları dile getirilmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla taksitlerini aksatmaları durumunda hem kendileri hem de grup arkadaşlarının bir daha krediden faydalanamayacağını düşünen kadınlar, bu taksitleri aksatmamak için başka kaynaklardan borç almaya dolayısıyla borç sarmalı içinde yaşamaya devam etmektedirler. Kadınları yoksulluktan kurtarmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek için yola çıkan mikro kredi, böylece bu hedefini gerçekleştiremediği gibi onların daha da yoksullaşmasına neden olabilecek bir konuma gelmektedir.

Mikro kredi geri ödemelerinde ciddi sıkıntı yaşayan kadınlardan biri olan Arzu, bu parayı almış olmaktan yine de memnun olduğunu dile getirmiş, en azından evlerine ekmek girer hale geldiğini söylemiştir. Hiç gelirleri yokken aylık 80-90 milyonluk bir gelire sahip olmak ne tür zorluklarla karşılaşırsa karşılaşsın onlar için büyük bir değişimin ifadesidir. Ancak dört çocuklu bir aileye sahip olan Yadiğer, 500 milyon ile yaptığı işlerin hizmet bedelini karşılayacak 100 milyonun üzerinde kar bırakmadığını söylemiştir. Dolayısıyla başka bir gelir kaynağı olmayan ailelerin bu parayla hem geçinmeleri hem de mikro kredi borcunu ödemeleri imkansızdır. Yadiğer, aldıkları 500 milyon için 100 milyon hizmet bedeli ödemelerinin adil olmadığını söylemiştir. Oysa kullanıcı birçok kadın için mikro kredi, bir kredi gibi algılanmayıp, bir manevi yardım olarak düşünülmektedir. Bu yardımın

⁵⁴ Meral Tamer, "Çubukçu Mikro Krediyi Ne Sanıyor?", **Milliyet Gazetesi**, (Erişim) <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=972519&AuthorID=55&Date=30.07.2008&ver=12> , 30 Temmuz 2008.

⁵⁵ Adaman ve Bulut, **a. g. e.**, s. 222

kaynağına dair kredi alan kadınlardan biri olan Zarife tarafından yapılan açıklama ilginçtir: *“Diyarbakır’da fabrika yoktur, iş yoktur, herkes yoksuldir. Ondan dış ülkeler bize yardım ediyedir. Bizim ülkemiz fakirdir, parası yoktur. Dünya bankaları parayı faizsiz verir. Faiz günahtır. Millet kendine bir düzen kursun, işini ilerletsin, herkes eşit olsun diye verir. Faizsizdir para böyle, herkes alır.”*⁵⁶. Çoğu kullanıcı tarafından faizsiz olduğuna yönelik bu tür bir algılamayla kullanılan krediler, onlar farkında olmadan oldukça büyük bir faiz karşılığında verilmekte, Yunus’un dile getirdiği gibi yoksulların da kapitalizm için faydalı olduğu düşüncesi bir kere daha gerçekleşmektedir.

Mikro kredi kullanıcılarının aldıkları kredilerin bir kısmını temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları yapılan genel tespitlerden biridir. TGMP kapsamında kredi kullananların da % 10’ u krediyle evlerine yiyecek almış, % 15’ i giyim, eğitim ve sağlık harcamaları yapmış, eşine borç vermiş ve % 10’ u kredi geri ödemesi için paranın bir kısmını ellerinde tutmuşlardır. Kredilerin gelir yaratacak faaliyetler yerine temel ihtiyaçları karşılamak üzere harcanması TGMP açısından ileride kredi dönüş oranlarının düşmesi sorununu doğurabilir.⁵⁷ Bu durum ise geri dönüş oranlarının başarı kriteri olarak yansıtıldığı bu proje için büyük bir tehlike anlamına gelecektir.

Alınan kredilerin önemli sayılabilecek bir bölümünün gelir getirecek faaliyetlerde kullanılmak yerine temel ihtiyaçları karşılamak üzere kullanılması istenilmeyen bir durum iken, yeni iş kuran katılımcıların oranının düşük olması da istenilmeyen diğer bir durumu yansıtmaktadır. TGMP üyelerinin % 24,9’ u aldıkları krediyle yeni bir iş açtıklarını dile getirirken, % 54,4’ ü mevcut işlerini büyüttüklerini söylemişlerdir.⁵⁸ Görüldüğü üzere TGMP’ nin verdiği kredilerle mevcut işlerini büyüten katılımcıları desteklemekte, yeni iş kuracak katılımcıları desteklemekte yetersiz kalmaktadır. Aynen MAYA tarafından dağıtılan kredilerde olduğu gibi TGMP

⁵⁶ Adaman ve Bulut, **a. g. e.**, s. 33, 112.

⁵⁷ Döşeyen, **a. g. e.**, s. 159.

⁵⁸ Adaman ve Bulut, **a. g. e.**, s. 112.

de, az da olsa düzenli geliri olan ve taksitlerini aksatmayacak katılımcıları destekler hale gelmiştir.⁵⁹ Yunus tarafından dile getirilen ve mikro kredinin temeli olan yoksulun yoksuluna ulaşma hedefinden ise böylece uzaklaşmış olmaktadır.

1. c. Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG)

Türkiye’de mikro kredi projesi yürüten sivil toplum örgütlerinden biri de Toplum Gönüllüleri Vakfı’dır. Vakıf, Aile Ekonomisini Güçlendirme-Küçük Destek Büyük Çözüm Projesi adıyla mikro kredi uygulamasını Ekim 2006’ da pilot proje olarak başlatmıştır. Vakfın kurucularından İbrahim Betil, mikro kredi projesinin dünyadaki uygulamalarından nasıl etkilendiğini *“Her şeyi devletten beklemeyip, bir sivil inisiyatifle, toplumda ters giden bazı şeylerin nasıl düzeltilebildiğini gördüm.”* şeklinde dile getirmektedir.

19 Mayıs Üniversitesi’ nde 500’ e yakın gönüllü öğrencinin oluşturduğu bir gençlik merkezi bünyesinde vakfın mikro kredi uygulaması hayata geçirilmiştir. Gençler tarafından Samsun’ un köylerine yapılan ziyaretler sonucunda, bir ekonomik faaliyete girebilmek için başlangıç sermayesine ihtiyaç duyan kadınlar ve gençler tespit edilmiş ve bu kredilerden bugüne kadar 71 kişi faydalanmıştır. Kredi kullananların 50’ si kadın 21’ i erkektir. Krediler 500 ile 700 TL arasında ve üç ya da beş kişiden oluşan gruplar bazında dağıtılmıştır. Tüm dünyada mikro kredinin dağıtılması, takibi ve geri toplanması çalışmalarını ilgili sivil toplum örgütünün saha görevlileri gerçekleştirirken Toplum Gönüllüleri Vakfı’nın mikro kredi projesi gönüllü gençler tarafından yürütülmekte ve bu niteliğiyle dünyadaki diğer uygulamalardan ayrılmaktadır. Kredilerin geri ödemeleri her 15 günde bir,

⁵⁹ Döşeyen, a. g. e., s. 156.

borç ve hizmet maliyeti karşılığı olarak 23 taksit şeklinde yapılmaktadır. Taksitlerin ödemeleri kredinin alındığı tarihten 1 ay sonra başlamaktadır.

Toplum Gönüllüleri Vakfı'nın çalışmaları 2007-2008 eğitim-öğretim döneminde İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, Malatya İnönü Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ve Edirne Trakya Üniversitesi'nde de başlamıştır. Toplum Gönüllüleri Vakfı'nın Mikro Kredi Programı-Küçük Destek Büyük Çözüm Projesi'nin destekçisi HSBC Bank A.Ş. dir.⁶⁰ HSBC Bank, mikro kredi projesine 2010 yılına kadar kullanılmak üzere yaklaşık 5 milyon dolarlık bir kaynak ayırmıştır.

Betil, HSBC' nin bu işten kâr etmediğini, sadece işlem maliyeti olarak faiz aldığını, kendilerinin de hiç kâr etmeden aynı maliyeti öbür tarafa aktardıklarını dile getirmektedir. 100 YTL alan yıllık 115 TL, 200 TL alan 230 TL ödemektedir.⁶¹ Bir ticari banka olarak maddi teminat gösteremeyen yoksul kadınlara bireysel kredi vermeyen HSBC, konu mikro kredi olunca 5 milyon dolar gibi büyük bir bütçeyi tahsis etmekten çekinmemiş, böylece hem işlem maliyeti adı altında aldığı faizle zarar etmezken, diğer taraftan yoksullukla mücadele konusunda duyarlılığa sahip bir ticari banka olarak her fırsatta takdir toplayan haberlerle medyada yer almayı başarmıştır. Toplum Gönüllüleri Vakfı' nın yetkililerinden biriyle yapılan görüşmeden alınan bilgiye göre vakfın mikro kredi projesi sona ermiş durumdadır.

2. Türkiye' de Dağıtılan Mikro Kredi Miktarının Dağıtılan Mesleki Kredi Miktarlarıyla Karşılaştırılması

Türkiye' de mikro kredi uygulamasının yaygınlık kazanıp kazanmadığı, yeni bir iş kurmak ya da var olan işini büyütmek için krediye ihtiyaç duyan kitlenin ne kadarına ulaşip ne kadarına ulaşamadığı gibi sorulara cevap bulmak adına, dağıtılan toplam mikro kredi miktarı ile toplam mesleki kredi

⁶⁰ Mikro kredi Projesi", (Erişim)

http://mikrokredi.tog.org.tr/abs/templates/bos_sayfa.asp?articleid=513&zoneid=53 , 4 Nisan 2009.

⁶¹ Ruhi Sanyer, "Kredi Belki Küçük Ama Yaratacağı Fark Büyük", (Erişim) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=213920>, 9 Ocak 2008.

miktarı arasında bir karşılaştırma yapmanın anlamlı olacağı düşünülmüştür. Çünkü mikro kredinin ortaya çıkış amacı; yaratılacak yeni iş imkanları sayesinde yoksulluğu ortadan kaldırmaktır ve diğer krediler içinde meslek edinmek, yeni iş imkanları yaratmak gibi benzer hedeflere yönelik olan mesleki kredilerle karşılaştırılması bu noktada anlam kazanmaktadır. Buna göre mikro kredi dağıtan başlıca üç sivil toplum örgütü olan KEDV, TİSVA (TGMP adı altında il özel idareleri ve belediyelerle birlikte yürütmektedir.) ve TOG' un 2002 yılından 2008 'in sonuna kadar dağıttığı mikro kredi miktarı ile dağıtılan mesleki kredi miktarı karşılaştırılmıştır. Söz konusu dönem için KEDV tarafından dağıtılan miktar 8.175.000 TL ⁶², TGMP tarafından dağıtılan miktar 26.987.776 TL ⁶³, TOG tarafından dağıtılan miktar 46.100 TL' dir. ⁶⁴ Buna göre dağıtılan toplam mikro kredi miktarı 35.221.100 TL olmuştur. Türkiye Bankalar Birliği' nin verilerine göre aynı dönemde dağıtılan toplam mesleki kredi miktarı ise 12.860.050.000 TL olarak hesaplanmıştır. ⁶⁵ Bu iki miktar karşılaştırıldığında mikro kredi miktarının mesleki kredilere oranı binde 2 olarak bulunmuştur. Bu oranın küçüklüğü, yoksulluğu ortadan kaldırmak gibi kapsamlı bir hedefi olan mikro kredinin, uygulandığı 5 yıllık süreçte Türkiye' de geniş kitlelere ulaşmaktan uzak olduğunu göstermiştir. Mikro kredi miktarının dağıtılan tüm krediler içindeki payının ise söz konusu orandan çok daha küçük olacağı ortadadır.

⁶² Ünker, a. g. m., s. 2.

⁶³ “22 Bin Kadını Yoksulluktan Kurtardık”, **Cumhuriyet Gazetesi Sürdürülebilir Yaşam Eki**, Sayı 5, 5 Haziran 2009, s. 3.

⁶⁴ Mikro kredi Projesi”, (Erişim)

http://mikrokredi.tog.org.tr/abs/templates/bos_sayfa.asp?articleid=513&zoneid=53 , 4 Nisan 2009.

⁶⁵ Türkiye Bankalar Birliği Veri Sorgulama Sistemi, (Erişim)

http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/igb.aspx , 11 Aralık 2009.

SONUÇ

Dünya Bankası 2008 yılı Kalkınma Göstergeleri Raporu' na göre dünya çapında 1.4 milyar insan hayatına aşırı yoksul olarak devam etmektedir. Onlar için hangi ölçüm tekniğine göre, hangi yoksulluk tanımına dahil oldukları değil, yarın yiyecek bir dilim ekmeklerinin olup olmayacağı önem arz etmektedir. Oysa günümüzde sadece birkaç yüz zengin insanın serveti, dünyanın yarısının gelirinden daha fazlayken, yoksul olmak yoksul olanın sorumluluğunda ve yoksulun suçu olarak değerlendirilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğe değinilmeden yoksulluğa çare bulunmaya çalışılmakta, bu konudaki sorumluluk devlete ya da uygulanan ekonomi politikalarına değil bizzat yoksul insanlara yüklenmektedir.

Yoksullukla mücadelede ekonomik büyüme tek çare olarak sunulmakta, gelir artışının sağlayacağı refahın yoksulluğa çare olacağı varsayılmakta ve eşitsiz bölüşümün nelere sebep olacağı dile getirilmemektedir. Oysa bilinmektedir ki kişi başına gelir artışı tek başına bir ülkenin kalkınmışlığına dair hiçbir şey ifade etmemektedir. Bu noktada sağlanan gelir artışlarının eşitsiz dağılım sonucunda toplumun büyük kesimine hiçbir etkisinin olmadığı sayısız ülke örneği mevcutken, bu söylem devam ettirilmektedir.

Keynesyen refah devleti modelinde yoksullukla mücadele devletin göreviyken; devlet, sosyal hizmet ve harcama yapmakla yükümlü olarak kabul edilirken bugün yoksullukla mücadelede, devletin varlığı arka plana itilmekte sivil toplum örgütlerinin bütünlük arz etmeyen mikro kredi uygulamaları, yerel yönetimlerin yoksullara yönelik yiyecek, yakacak yardımları desteklenmekte ve bu uygulamalar giderek yaygınlık kazanmaktadır. Geleneksel aile dayanışması, sivil toplum kuruluşlarının rolü, yerel yönetim organlarının çabaları ve hayırsever kişilerin katkıları devletin yoksullukla mücadeledeki rolünün yerine geçirilmeye çalışılmaktadır. Bahsi geçen aktörlerin devamlılığının olup olmayacağı ve gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşip ulaşmayacağı belirsiz olan yardımlarıyla günümüzün yoksulluk

sorununa çare bulunamayacağı çok açıktır. Yaygın eğilimin aksine devlet, hem bizzat yarattığı kamusal istihdam olanakları ve özel sektörün istihdam yaratma konusunda üzerine düşeni yapması için geliştireceği politikalarla hem de sağlayacağı sosyal hizmetlerle yoksulluğu ortadan kaldıracak politika seçeneklerini çeşitlendirmelidir. Bir taraftan çalışanları yoksulluğa karşı koruyacak sosyal güvenlik sistemi kurulur ve geliştirilirken, diğer taraftan çalışmayan insanları yoksulluktan kurtaracak istihdam alanları yaratılmalı, sosyal yardımlar yapılmalı, sosyal devletin gereği olan ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri sağlanmalıdır. Yoksullukla mücadele hedefinin başarıya ulaşması; ekonomik, sosyal, kültürel, politik boyutları içeren ve süreklilik arz eden planlı bir girişimin hayata geçirilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Türkiye’ de ise yoksullukla mücadele anlayışı geçmişten beri, kısa vadeli çözümler yaratan ekonomik-sosyal politikalarla çareler aranan, süreklilik arz etmeyen, geçici bir nitelik taşımıştır. Toplumda var olan gelir dağılımı eşitsizliği, düşük ücret, işsizlik gibi yapısal sorunlara değinilmeden yoksul kişilere yönelik sosyal yardımlarla yoksullukla mücadele edildiği sanılmaktadır. Sosyal yardımlardan faydalanan kişi sayısı yoksulluk artışına bağlı olarak artış gösterdiğinde ise mikro kredi gibi yöntemler tavsiye edilmeye başlanmaktadır. Oysa mikro kredi çalışma, eğitim ve sağlık hakkından yoksun insanların hayatlarını değiştirmek bir yana içinde bulundukları yoksulluğu katlanılabilir hale getirmekten başka bir sonuç doğurmamaktadır.

Yoksullukla mücadelenin sosyal devletin görevleri arasından çıkarılarak, sivil toplum örgütlerinin bu alanda rollerinin artması ve geleneksel aile dayanışması ve hayırseverlik temelinde mikro kredi modeline indirgenmesi, Türkiye’ de yansımaları TİSVA tarafından hayata geçirilen Türk Grameen Bank Mikro Kredi Projesiyle bulmuştur. Hem 2001 krizi sonrasında yoksulluğun göz ardı edilemeyecek bir boyuta ulaştığı hem de 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikalarında devletin küçülmesi gerektiği fikrinin etkinlik kazandığı bir ülkede böylesi bir modelin çekeceği ilgi şaşırtıcı

olmamıştır. Henüz başlangıç aşamasında mikro krediyi gerçek yoksullukla mücadele yöntemi olarak tanımlayan başbakan, hükümetin desteğini ortaya koymuştur. Bireysel sorumluluğun ön planda tutulup devletin yoksullukla mücadele alanından çekilmesi gerektiği söylemlerinin şevkle savunulduğu günümüzde, hükümet tarafından yapılan böyle bir açıklama hükümetin de mevcut söylemlerle uygun bir yoksullukla mücadele anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Yoksulluğun sadece işsiz olmakla bağlantılı bir durum olmadığı, çalışan insanlar arasında da yoksulluk oranlarının oldukça yüksek oranlara yükseldiği hem Türkiye’de hem de dünya çapında bilinen bir gerçektir. Oysa mikro kredi programları yoksulluğu sadece iş sahibi olamamakla özdeşleştirmekte, Türkiye’de yoksul nüfusun % 53’ ünün çalışan insanlardan oluştuğunu göz ardı etmektedir. Mikro kredi yöntemi bu noktada çalışan yoksul kesimi dışlayarak bu konudaki sınırlılığını ortaya koymakta, kapsamlı bir hedef kitleye hitap etme kriterini taşımayarak yoksullukla mücadele niteliğini kaybetmektedir. Diğer taraftan her ne kadar gün geçtikçe yaygınlık kazansa da hala sınırlı bir kesime hitap eden mikro kredi programlarından alınan küçük kredilerle kurulan ve genellikle el işlerine dayalı küçük işletmelerin, herhangi bir bilgiye sahip olmadan girdikleri piyasa koşullarında başarılı olup olamayacakları tartışmalıdır. Küreselleşme süreci sonrasında büyük ölçekli firmalar bile çokuluslu şirketlerin tekellerine karşı koyamazken, mikro krediyle kurulan küçük işletmelerin kar edip yoksullukla mücadelede etkin birer araç olup olamayacağı tartışmalıdır.

Mikro krediyle üretilen mal ve hizmetlerin sınırlı bir çeşitliliğe sahip olması ve üreticilerin pazara ulaşma olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle genellikle yakın çevrelerindeki insanlara satış yapmaları, komşuların alım gücünün düşüklüğü dikkate alındığında malların satılma şansını dolayısıyla kar etme olasılığını düşürmektedir. Ürettiklerini satamayan insanlar haftalık taksitlerini ödeyebilmek için gerektiğinde farklı kaynaklardan borç bulmaya çalışmakta, borç halkasına yenileri katılmaktadır. Böylesi durumlarda mikro kredinin

yoksullukla mücadele konusundaki iddiası zayıflamakta ve mikro kredinin yoksul insanların kaçına çare olacağı haklı olarak tartışılmaya başlanmaktadır.

Mikro kredi yöntemi, kredi alan kadınların kayıt dışı işletmelerinde üretim yapmaları sonucu hem işletme sahibinin hem de yanında çalıştırdığı diğer yoksul insanların sosyal güvenceleri olmadan sömürüye maruz kalmalarına yol açmaktadır. Geleneksel ev üretimi niteliği taşıyan bu işletmelerde parça başı üretim yapıldığı için işçiler, çok düşük ücretler karşılığında kötü koşullarda uzun saatler boyunca çalışmak zorundadırlar ve emeklilik gibi refah devletinin en temel getirilerinden uzaktırlar. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuç; işleri olmadığı için yoksul oldukları savunulan insanların iş sahibi olduktan sonra yoksul olarak kalmaya devam etmeleri, daha da vahimi katlanılabilir hale gelen yoksulluklarıyla yaşamaya alışmış olduklarıdır.

Sosyal devletin vatandaşlarına birer hak olarak sunduğu eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin neoliberal ekonomi politikalarının egemen hale gelmesiyle hızla azalması, istihdam olanaklarının daralmasıyla çalışan kişi sayısının giderek düşmesi, düşük ücretler ve gelir dağılımı eşitsizliğinin artmasıyla her geçen gün yoksul olarak tanımlanan insan sayısı artmaktadır. Son zamanlarda Dünya Bankası başta olmak üzere bir çok uluslararası kuruluş tarafından yoksulluk reçetesi olarak sunulan mikro kredi programları ise böylesi bir ortamda sınırlı bir yoksul çevresine hitap etmektedir ve devamlılığı alınan kredilerin hizmet maliyeti olarak adlandırılan oldukça yüksek bir faiz oranıyla geri ödenmesine bağlıdır. Yoksullukla mücadele gibi bir alanın tüm yoksulları kapsayacak politika araçları geliştirilmeden, gelir dağılımı sorunu çözülmeden ve insanların en temel hakları olan eğitim ve sağlık hizmetlerinin ücretsiz sağlanması koşulu da içerilmeden başarılı olamayacağı açıktır. Ayrıca herhangi bir yasal düzenlemeye tabi olmadan farklı sivil toplum örgütlerinin inisiyatiflerine dayalı bu tür programlar, süreklilik arz etmesi gereken yoksullukla mücadele çabası için yeterli araçlar değildir.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, Fikret ve BULUT, Tuğçe, **Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikro Kredi Maceraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- AKÇA, Bahar Yiğitbaş "Yoksulluk ve Mikro Kredi: Bangladeş ve Diyarbakır Örnekleri", 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, **İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, Eylül 2005, s. 276-285.
- AKKAYA, Yüksel, "Küreselleşme, Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 14, Sayı 49, 2003, s. 99-110.
- AKTAN, Coşkun C. ve VURAL, İstiklal Yaşar, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 1-32.
- Asian Development Bank, "Overview of Civil Society Organizations India", Haziran 2009, (Erişim) <http://www.adb.org/Documents/Reports/Civil-Society-Briefs/IND/CSB-IND.pdf> , 19 Aralık 2009.
- BARAN, Oktay, "Mikro Kredi ve Makro Yalanlar", (Erişim) http://www.marksist.com/oktay_baran/mikro_kredi_ve_makro_yalanlar.htm, 14 Ocak 2009.
- BELLO, Walden "Microcredit, Macro Issues", (Erişim) <http://www.thenation.com/doc/20061030/bello>, 12 Kasım 2008.

- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi, 8. Baskı, 2004.
- BUĞRA, Ayşe, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- BUĞRA, Ayşe, “Yoksullukla Mücadele Hayırseverlik Değil”, **Radikal İki**, Sayı 531, (Erişim) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6501, 10 Aralık 2006.
- BUĞRA, Ayşe, “Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro kredi: Acıklı Bir Hikaye”, **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Bülteni**, Sayı 2, 01-2007, s. 1-13.
- CHOWDBURY, M. Jahangir Alam, GHOSH, Dipak ve WRIGHT, Robert E., “The Impact Of Micro-credit On Poverty: Evidence From Bangladesh”, **Progress In Development Studies** 5, 4, 2005, s. 298-309.
- CHOSSUDOVSKY, Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999.
- CHP BİLİM VE YÖNETİM KÜLTÜR PLATFORMU, “Yoksulluk”, **Ekonomi ve Toplum Serisi Raporları**, Aralık 2008.
- Cockburn, Alexander “A Nobel Peace Prize for Neoliberalism? The Myth of Microloans”, (Erişim) <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html> , 21 Aralık 2009.

- COHEN, Joseph Nathan ve CENTENO, Miguel Angel, "Neoliberalism And Patterns Of Economic Performance", **The Annals Of The American Academy Of Political And Social Science 1980-2000**, 2006, s. 32-67.
- ÇAK, Demet, "Kalkınmanın Finansmanının Sağlanmasında Mikro Kredi Yöntemi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul, 2007.
- ÇELİKEL DANIŞOĞLU, Ayşe, "Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 2004, Sayı 6, s. 35-59.
- DALGIÇ, Umud K., "International Expert Organizations and Policy Adoption: The World Bank and Microfinance in the 1990s", **Cultural Dynamics**, Cilt 19, Sayı 1, s. 5-38.
- DERANİYAGALA, Sonali, "Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa İman Sorunu mu?", **Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 168-178.
- DOLUN, Leyla, "Mikro Finansman", **Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Genel Araştırmalar**, Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Matbaası, Nisan 2005, Ankara.
- DÖŞEYEN, Adil, "Yoksullukla Mücadele Programlarından Mikro Kredi ve Türkiye Diyarbakır Örneği Başarı Değerlendirmesi", **İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Haziran 2007.

- DPT, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, (Erişim) <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf> , 27 Aralık 2008.
- DUMENIL, Gerard ve LEVY, Dominique, “ Neoliberal (Karşı) Devrim”, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 25-41.
- ERDEM, Tefvik, “Yoksulluk Kimin Sorunudur?”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 1, Sayı 49, 2003, s. 130-149.
- GALBRAITH, J. K., **Kuşku Çağı**, Çev. Reşit Aşçıoğlu ve Nilgün Himmetoğlu, 3. Baskı, İstanbul, Akdeniz Yayıncılık, 2004.
- GOETZ, Anne M. ve GUPTA, Rina S., “Who Takes Credit? Gender, Power, and Control Over Loan Use In Rural Credit Programs In Bangladesh”, **World Development** 24, Sayı 1, s. 45-63.
- GÜL, Hüseyin ve SALLAN GÜL, Songül, “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 3, Eylül 2007, s. 1-30.
- GÜRSES, Didem, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, Haziran 2007, s. 59-74.
- GÜVENÇ, Nazım, **Küreselleşme ve Türkiye**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998.

- HART-LANDSBERG, Martin, "Neoliberalism: Myths and Reality" **Monthly Review**, Cilt 57, Sayı 11, (Erişim) <http://www.monthlyreview.org/0406hart-landsberg.htm>, 17 Eylül 2008.
- GOLDSTEIN, Daniel M., "Neoliberal Violence and 'Self-Help' Security in Bolivia", *Critique of Anthropology*, Cilt 25 (4), s. 389-411.
- HAQUE, Muhammed Sayeedul ve YAMAO, Masahiro, "Can Microcredit Alleviate Rural Poverty? A Case Study of Bangladesh", **Proceeding Of World Academy Of Science, Engineering and Technology**, Sayı 36, Aralık 2008, s. 663-671.
- HOQUE, Mahmuda ve Yoshihito Itohara, "Participation And Decision Making Role Of Rural Women In Economic Activities: A Comparative Study For Members And Non-Members Of The Micro-Credit Organizations In Bangladesh", **Journal Of Social Science**, 4 (3), 2008, s. 229-236.
- HOQUE, Serajul, "Micro-credit and the Reduction of Poverty in Bangladesh", **Journal Of Contemporary Asia**, Cilt 34, Sayı 1, 2004, s. 21-32.
- HARTMAN, Yvenne, "In Bed With The Enemy: Some Ideas On The Connections Between Neoliberalism And The Welfare State", **Current Sociology**, Cilt:53(1), Ocak 2005, s. 57-73.
- HARVEY, David, **A Brief History Of Neoliberalism**, New York, Oxford University Press, 2005.
- HOPKINS, Terence K. ve WALLERSTEIN, Immanuel, **Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1999.

- HÜNLER, Arın, “Yoksullukla Mücadele-Yoksulluk Yönetimi Ayrımında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu”, **Türk İdaresinin Güncel Sorunları Seminer Çalışması**, Ankara, 2005.
- JAKIMOW, Tanya “The Rationale of Self-help in Development Interventions: A Case Study of a Self-help Group Programme in Tamil Nadu”, **Journal of South Asia Development**, 2: 1(2007), s. 107-124.
- JOHNSTON, Deborah, “Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?”, **Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 225-235.
- KALE, Hüseyin Tancan, “Bölgesel Yoksulluk ve Farklılaştırılmış Politika Önerileri”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2007.
- KARIM, Lamia, “Demystifying Micro-Credit The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism In Bangladesh”, **Cultural Dynamics**, 20(1), 2008, s. 5-29.
- KAYNAK, Muhteşem, **Kalkınma İktisadı**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.
- KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi**, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
- KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

- KAZGAN, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açidan Bir İrdemele**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KEYDER, Çağlar, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.
- LAHIRI-DUTT, Kuntala ve SAMANTA, Gopa “Constructing Social Capital: Self-Help Groups and Rural Women’s Development in India”, **Geographical Research**, 44(3), Eylül 2006, s. 285-295.
- MARTINEZ, Elizabeth ve GARCIA, Arnaldo, “What Is Neoliberalism? A Brief Definition”, (Erişim) <http://www.globalexchange.org/campaigns/econ101/neoliberalDefined.html>, 2 Ocak 2009.
- MACGROGER, Susanne, “Refah Devleti ve Neoliberalizm”, **Neoliberalizm Muhallif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 236-247.
- MERCER, Claire, “NGOs, Civil Society and Democratization: A Critical Review of the Literature”, **Progress in Development Studies** 2,1 (2002), s. 5-22.
- MIDGLEY, James “Microenterprise, Global Poverty and Social Development”, **International Social Work**, 51 (4), s. 467-479.
- MILLER, Claire Cain “Microcredit: Why India is Failing?” (Erişim) <http://www.rediff.com/money/2006/nov/10spec.htm> , 24 Aralık 2009.

- MUNK, Ronaldo, “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, **Neoliberalizm Muhallif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 106-122.
- MURTHY, Laxmi “ Micro-Credit: Background & Perspective”, (Erişim) <http://infochangeindia.org/200510065947/Micro-credit/Backgrounder/Micro-Credit-Background-Perspective.html> , 26 Aralık 2009.
- MURTHY, Laxmi, “Micro Credit, Macro Hype”, (Erişim) <http://www.indiatogether.org/women/finance/macrohype.htm>, 12 Mayıs 2009.
- OZAN DÜNDAR, Seher, “Mikro Finansman”, **Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Genel Araştırmalar**, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş. Matbaası, Kasım 2007.
- ÖNDER, Harun ve ŞENSES, Fikret, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, (Erişim) www.dusuncekahvesi.googlepages.com/tr.de.yoksulluk.onder-senses.pdf, 10 Nisan 2009.
- ÖZAR, Şemsa, “The Neo-Liberal Paradigm And Small Enterprises: Accumulation By Dispossession: The Case Of Turkey”, **Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery**, Editör: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan, Nova Science Publishers, 2007, s. 245-258.
- ÖZER, Sinem “Turkey’s Experience With Microcredit The New Governmental Strategy”, **Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi**, 2004.

- PALLEY, Thomas I., "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 42-58.
- PATNAIK, Utsa, "Poverty And Neoliberalism In India", (Erişim) <http://www.networkideas.org/featart/jan2007/Nee-Liberalism.pdf>., 13 Ocak 2009.
- ROSANVALLON, Pierre, **Refah Devletinin Krizi**, Çev. Burcu Şahinli, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004.
- SAAD-FİLHO, Alfredo ve JOHNSTON, Deborah, "Giriş", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Hazırlayanlar: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 13-22.
- SALLAN GÜL, Songül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkacında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004.
- SALLAN GÜL, Songül, "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 38, Sayı 1, Mart 2005, s. 25-45.
- SALLAN GÜL, Songül, "Yoksullukla Mücadelede Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart Uygulaması", (Erişim) <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/11.pdf> , 14 Nisan 2009.
- SANYER, Ruhi, "Kredi Belki Küçük Ama Yaratacağı Fark Büyük", (Erişim) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=213920>, 9 Ocak 2008.

- SARKAR, A. N. ve SINGH, Jagjit “Savings-led Micro-finance to Bank the Unbankables: Sharing of Global Experience”, **Global Business Review**, 7; 2, 2006, s. 271-295.
- Sen, Sreyashi, “Micro-Credit: A Reality Check”, **CCS Working Paper No. 203, Summer Research Internship Programme 2008 Centre for Civil Society**.
- SHRAMA, Devinder “Micro-finance institutions on a looting spree: making profits from poverty” <http://devinder-sharma.blogspot.com/2009/11/micro-finance-institutions-on-looting.html>, 20 Aralık 2009.
- SOYAK, Alkan, “Yapısal Uyum Programları Ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı 8, Kasım 2004, s. 36-45.
- SÖNMEZ, Mustafa, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- SRININAS, Hari, “ Financing Microenterprises”, (Erişim) <http://www.gdrc.org/icm/micro/micro.html> , 12 Temmuz 2008.
- ŞENSES, Fikret, “Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?” **Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. ve Yay. Haz. Fikret Şenses, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 93-128.
- ŞENSES, Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

- ŞENSES, Fikret, “Yoksulluğun Küreselleşmesi mi? Küreselleşmenin Yoksulluğu mu?”, **Toplum ve Hekim**, Ocak-Şubat 2004, Cilt 19, Sayı 1, s. 13-18.
- ŞENSES, Fikret, “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Fonu”, **Odtü Gelişme Dergisi**, 26 (3-4), 1999, s. 427-451.
- TAMER, Meral, “Çubukçu Mikro Krediyi Ne Sanıyor?”, **Milliyet Gazetesi**, (Erişim)
<http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=972519&AuthorID=55&Date=30.07.2008&ver=12> , 30 Temmuz 2008.
- TÜRKİYE İSRAFI ÖNLEME VAKFI MİKROKREDİ MERKEZİ, Türkiye Grameen Mikrokredi Programı 2008 Yasal Mali Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu”, (Erişim)
http://www.tgmp.net/download/yillik_faaliyet/tgmp_audit_2008_turkce.pdf, 2 Aralık 2009.
- TURNER, Rachel S., “The ‘rebirth of liberalism’:The Origins Of Neo-liberal Ideology”, **Journal of Political Ideologies**, Cilt 12, Sayı 1, Şubat 2007, s. 67-83.
- TÜİK, “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Mart Dönemi Sonuçları (Şubat-Mart-Nisan 2009)”, **TÜİK Haber Bülteni**, Sayı 101, 15 Haziran 2009.
- TÜİK, “Yoksulluk Çalışmaları 2007”, **TÜİK Haber Bülteni**, Sayı: 192, 5 Aralık 2008.
- TÜRKAY, Mehmet, “Neoliberal Hegemonyaya Karşı Kalkınma İdeolojisi; Nereye Kadar?”,**Ekonomik Yaklaşım Dergisi İktisat**

İdeolojisi Kongreler Dizisi IV Bildiriler Kitabı, Gazi Üniversitesi Yayını, s. 91-104.

- TÜRKEY, Mehmet, “1945’den 2000’lere Söylem ve Gerçeklik Arasında “Kalkınma”nın Halleri”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 16, Sayı 55, 2005, s. 31-42.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ, Veri Sorgulama Sistemi (Erişim) http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/igb.aspx , 11 Aralık 2009.
- ÜNKER, Pelin, “ Onlar Hayatlarını Değiştirmeyi Başarabildi. Ya Ötekiler?”, MAYA Genel Direktörü Aylin Tuncel ile Görüşme, **Cumhuriyet Gazetesi Sürdürülebilir Yaşam Eki** , Sayı 5, 5 Haziran 2009.
- WARD, Kathryn, RAHMAN, Fahmida, ISLAM, A.K.M. Saiful, AKHTER Rifat ve KAMAL, Nashid, “The Effects of Global Economic Restructuring on Urban Women’s Work and Income-Generating Strategies in Dhaka, Bangladesh”, **Critical Sociology**, Cilt 30, Sayı 1, s. 63-102.
- WOLFSON, Marthin H., “Neoliberalism and Social Security”, **Review Of Radical Political Economics 2006**, s. 319-326.
- WORLD BANK, “Turkey: Poverty and Coping After Crisis”, **Welfare Study**, Washington DC., 2003, (Erişim) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2003/08/20/000160016_20030820130639/Rendered/PDF/241850TR0SR.pdf , 18 Ocak 2008.

- WORLD BANK, "World Bank Report- Governance and Development", 1992, (Erişim) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/12/13/000178830_9810191106175/Rendered/PDF/multi_page.pdf , 10 Nisan 2009.
- YAYLA, Atilla, **Liberalizm**, 3. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- YELDAN, Erinç, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", **Praksis**, 2002, (Erişim) <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Praksis-2002.pdf>, 7 Aralık 2008, s. 1-14.
- YELDAN, Erinç, "Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme", **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 427-452.
- YILMAZ, Şiir "1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletçiliğın Tasfiyesine", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 213, s. 33-39.
- YUNUS, Muhammed, **Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru**, Çev. Gülden Şen, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.
- ZABCI, Filiz, "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakóltesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No:51, Kasım 2002, s. 1-27.

- Gelir Getirici Proje Destekleri”, (Erişim) <http://www.sydg.gov.tr/tr/html/209/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri> , 12 Mayıs 2009.
- “Grameen Bank At A Glance March 2009”, (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=175, 12 Mayıs 2009.
- “Historical Data Series in USD”, (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=177&Itemid=182, 12 Mayıs 2009.
- “Human Development In This Age Of Globalization”, (Erişim) http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1999_ch1.pdf, 12 Şubat 2008.
- “India microfinance records 30 % growth: State of the Sector report”, (Erişim) <http://www.microfinancefocus.com/news/2009/10/26/india-microfinance-records-30-growth-state-of-the-sector-report/> , 20 Aralık 2009.
- “Microcapital Story: SKS Microfinance Expands into Kerala, India With Two Branches”, (Erişim), <http://www.microcapital.org/microcapital-story-sks-microfinance-expands-into-kerala-india-with-two-branches-2/> , 22 Aralık 2009.
- Microcredit Summit Campaign, (Erişim) http://en.wikipedia.org/wiki/Microcredit_Summit_Campaign, 15 Mayıs 2009.

- “Mikro Kredi Vasıtasıyla Yoksulluğun Azaltılması Uluslararası Konferansı Sonuç Bildirgesi”, (Erişim) <http://www.israf.org/pdf/sonucbildirgesi.pdf>, 10 Nisan 2009.
- “Mikrokredi Projesi”, (Erişim), http://mikrokredi.tog.org.tr/abs/templates/bos_sayfa.asp?articleid=513&zoneid=53, 4 Nisan 2009.
- “10.000’nci Üyeye Mikro Kredi”, Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı, 25 Temmuz 2008, Ankara, (Erişim) http://www.israf.org/pdf/10_bin_uye_mikrokredi.pdf, 10 Aralık 2008.
- “NGOs in India”, (Erişim) <http://indiaonline.in/Society/NGOs>, 18 Aralık 2009.
- “16 Decisions”, (Erişim) http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=109&limit=1&limitstart=0, 12 Mayıs 2009.
- “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Gelirleri”, (Erişim) <http://www.sydg.gov.tr/tr/html/197/SYDVlerin+Gelirleri>, 12 Mayıs 2009.
- “Trade And Development Report 2002”, **United Nation Conference On Trade And Development**, 2002, (Erişim) http://www.unctad.org/en/docs/tdr2002_en.pdf, 12 Aralık 2008.
- “22 Bin Kadını Yoksulluktan Kurtardık”, **Cumhuriyet Gazetesi Sürdürülebilir Yaşam Eki**, Sayı 5, 5 Haziran 2009.

ÖZET

HASPOLAT, Emel. Neoliberalizmin Kalkınma Söylemi ve Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro Kredi: Örnek Ülke Deneyimleri ve Türkiye, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

“Neoliberalizmin Kalkınma Söylemi ve Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro Kredi: Örnek Ülke Deneyimleri ve Türkiye” başlığını taşıyan tez çalışması, 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlayan ve günümüzde dünya çapında yaygın bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak kabul gören mikro kredi modelinin ortaya çıkış sürecini irdelemek, modelin kuramsal temellerini ortaya koymak, örnek uygulamalara yer vererek Türkiye için uygun bir yoksullukla mücadele yöntemi olup olmadığını irdelemek üzere hazırlanmıştır. Bu amaçla öncelikle mikro kredi modelinin ortaya çıktığı dönemin hakim ekonomik ve siyasi düşüncesi olan neoliberalizm, kuramsal boyutu ile açıklanmış, ardından mikro kredi uygulaması kuram ve uygulama düzeyinde değerlendirilerek Türkiye’deki uygulaması ortaya konulmuştur. Literatür taramasına dayalı olarak hazırlanan çalışmada daha önce yapılmış alan araştırmalarının sonuçlarından yararlanılmıştır.

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar tarafından desteklenen ve birçok ülkeye önerilen modelin başarısı, sadece yüksek geri ödeme oranlarıyla dile getirilmekte, kimi zaman kredileri geri ödemek için farklı kaynaklardan borçlanmak zorunda kalan kadınların daha da yoksullaşmalarına neden olabildiği ve böylece var olan yoksulluğu kimi zaman daha da derinleştirdiği dile getirilmemektedir. Aynı zamanda Türkiye’de çalışan kitleler arasında yoksulluğun ulaştığı boyut göz önüne alındığında, kendisini sadece çalışmayan insanlarla sınırlayan mikro kredi yönteminin kapsam olarak da Türkiye için uygun bir model olmadığı sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak tezde, Türkiye’de tüm yoksul insanları kapsayacak, ücretsiz eğitim ve sağlık hakkını da içeren bütüncül yoksullukla mücadele programlarına ihtiyaç olduğu düşüncesine varılmıştır. Süreklilik arz etmesi

gereken bu alanın, hayırsever insanların dağıttığı yardımlarla ya da devamlılığı yüksek faiz oranlı geri ödemelere bağlı mikro kredilerle doldurulamayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Mikro Kredi
2. Neoliberalizm
3. Yoksullukla Mücadele
4. Yoksulluk Merkezli Kalkınma
5. Grameen Bank Modeli

ABSTRACT

Development Discourse of Neoliberalism and Micro Credit As A Way of Combating Poverty: Sample Country Experiences and Turkey. Master Degree Thesis, Ankara, 2009.

This thesis which is titled as “Development Discourse of Neoliberalism and Micro Credit As A Way of Combating Poverty: Sample Country Experiences and Turkey” deals with the emergence process of micro credit model. This model has been carried out since the second half of the 1970s and accepted as a way of struggle with poverty all over the world. The main aim is to put forward the theoretical bases of model and to research whether the model is suitable for Turkey as a way of struggle with poverty by focusing on sample country experiences. To that end, primarily neoliberalism which has been the prevailing economic and political thought of the era when the micro credit model emerged is explained with its theoretical dimension. Afterwards, the micro credit practices in Turkey, is elaborated by taking both the theoretical and practical implications of the micro credit practices into consideration. The thesis is based on literature review and the results of previous area researches are used in this study.

The success of the model which is supported by institutions such as IMF and World Bank and proposed as a model to many countries is only expressed through its high rates of repayments. However, those women who have to repay their credits get into debt from different sources and this leads to deepen the degree of poverty among them and it isn't openly expressed. At the same time, as far as the poverty rate among the employees in Turkey is concerned, it is concluded that the micro credit model that confines itself to the borders of unemployed people can't be considered as a suitable model for Turkey.

Consequently, in this thesis, it is concluded that there is a great necessity to launch comprehensive and integral poverty alleviation programs that include free education and health services for all people living under poverty line in Turkey. It infers from the researches that the thesis is built on that this area which needs to be perpetual can't be sustainable with the aids delivered by benevolent people or with the micro credits that necessitate high interest rates when it comes to repayment.

Key Words:

1. Micro Credit
2. Neoliberalism
3. Poverty Alleviation
4. Poverty Based Development
5. Grameen Bank Model